

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM 1940. JULI.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1940. évi folyam * III. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

II. köt. Bálint Sándor — Berényi János.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magy. Tud. Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. 1940. — 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő

Varjas Béla:

BALASSA BÁLINT ISTENES ÉNEKEINEK ELSŐ KIADÁSA

Budapest, 1940.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai XI.

8° 26 lap, 3 melléklettel

Ára 2 pengő

NÉMET KÖNYVKIÁLLÍTÁS.

Németország a nyomtatott könyvnek nemcsak szülőföldje, hanem mindmáig a könyvkultúrának, a könyvművészetnek leg-hivatottabb otthona. Míg Európa többi országaiban a könyvnyomtatás művészete inkább egy-egy nagyszerű mester alkotásaiban teljesedett ki, addig Németország töretlenül, a hagyomány folytonosságában őrizte meg Gutenberg örökségét a „mesterséges írás művészeté”-ről. Franciaország és Anglia kialakította a maga egyéni könyvstílusát, amely immár több mint másfél évszázad óta zárt formává merevedett. Náluk minden változás csak ennek keretein belül képzelhető el, s úgy látszik, maguk a keretek széttörhetetlenek. Stílusuk nemesen egyszerű, egy-neműbb és jóval nyugodtabb, mint a német, de éppen ezért egyhangúbb is.

A német könyvön a szellem dinamizmusa és romantizmusa tükröződik — mint általában mindenben, ami német. Ez a szellem, mely folytonosan újabb és újabb alakot keres a megvalósulás számára, a fojtott erő, a kirobbanó belső feszültség, nemcsak a gondolat síkján tör fel minduntalan, hanem kifejezésre jut a könyv egész érzékelhető külső valóságán. A tartalomnak, a gondolatok dinamizmusának és a külső formának egybehangolása, mint művészi célkitűzés, állandó belső rugója a német könyvkultúrának, amelyből a nyomtatott mű megjelenési formájának művészi kifejezésére minduntalan csodálatosan változatos és gazdag ösztönzést nyer. Kiterjed ez a könyv előállításának legapróbb részletére, a papír, a betű megválasztására, a szedés és az illusztratív anyag elhelyezésére, a síkornamentika lehetőségeinek felhasználására, de különösen szembeötlő a könyv külső köntösének művészi megoldásán: a kötés és borítólap anyagának, a díszítéseknek, a színhatásoknak alkalmazásában és egész kompozíciójában. Ha a német könyvkultúra alapmagatartását és művészetének legfőbb jellemzőjét egyetlen szóval akarjuk megragadni, akkor ez a *mozgás*, amely nemcsak a tiszta díszítő-

motivumok struktúrájában és kiképzésében érvényesül, hanem a betűkben is. Hiszen a betű nem pusztán a gondolatközlés eszköze, hanem síkornamentikai elem is. S éppen a fraktur betűben rengeteg lehetőség rejlik ennek művészi kiaknázására. A kötés és borítólap a német könyvművészetben mindig a mű tartalmának, hangulatának tükröi. Díszítő motivumaiban, rajzának vonalvezetésében, képeinek szerkezetében, a színek lobogásában és szimbolikájában a laikus számára is megfoghatóbb módon érzékelhető s ezért talán fokozottabbnak tűnik az a lüktetés és mozgás, amely nem tűri meg a zárt formát, vagy belekényszerítve is túlmutat azon. Azonban éppen ebből következik, hogy művészi kifejezésében mindig más és új. Megkötöttséget csak az anyag és az írásmű egyénisége jelent számára, de sohasem valamely szkémába merevedett könyvstílus. Minthogy pedig minden írásmű nyilván külön egyéniség, e megítélésben már benne rejlik az a követelmény, hogy megjelenési formája is más és más művészi megoldást kíván.

A német könyvművészetben hatalmas vitális erő feszül, éppen ez az, ami a magyar szemlélő előtt annyira rokonszenvenessé teszi. A könyv egyéniségét hangsúlyozó, szabadabb felfogása a miénkkel rokon. S ha művészetének egyik lényeges eleme, a fraktur betű nekünk talán túlságosan nyugtalan és idegen szépség is, a német könyvkultúrával szövődő kapcsolataink folytán ez a könyvművészet általában mégis mindenkor érdeklődésünk tárgya volt.

Azok a gondolatok és érzelmek, amelyeket egy könyvkiállítás első pillantásra az emberben ébreszt, a könyv külsejéhez tapadnak. Hiszen minden kiállítás sikere vizuális hatásától függ, s a belőle lesűrődő átfogó kép és hangulat az, ami a szemlélőt megejt s emléke felejthetetlenül tovább él a lelkében. S még az is, ami egy kiállításon az értelemhez szól, igazán és elevenen csak akkor ragad meg, ha vizuális hatása tökéletes. Részben éppen a könyvnek, mint művészi alkotásnak bemutatásában bontakozott ki a német könyvkiállítás legnagyobb sikere. Önmagához, a német nyomdászat félezer esztendejéhez s a nyomtatott könyv első művészehez, GUTENBERG szelleméhez lett volna hűtlen, ha nem ez a szempont érvényesül benne mindenekelőtt.

A könyvnyomtatás ötszázéves fordulójának emlékezetére rendezett német könyvkiállítás 1940 április 28-tól május 7-ig a Pesti Vigadó termeiben nyílt meg a közönség számára. Mére-

teiben a legnagyobb volt, amelyet Németország valaha külföldön rendezett. Valóban, a négy termet betöltő 5000 kötet, dús anyaga hazai nagy kiállításainkkal vetekedett. Jelentőségét csak fokozza, hogy a GUTENBERG-év alkalmával éppen ránk esett a választás s ennek a válogatottnak szép, külföldre szánt anyagnak bemutatására nálunk került sor. A kiállítást HÓMAN BÁLINT vállás- és közoktatásügyi miniszter, TASNÁDI NAGY ANDRÁS, a Magyar-Német Társaság magyar elnöke és ERDMANNSDORFF német követ védnöksége alatt a *Deutscher-Akademischer Austauschdienst* budapesti tagozata rendezte.

A kiállított anyag három nagy csoportra oszlott. Az első rész a német könyvnyomtatás őskorát és a német könyvművészet fejlődését tárta elénk, a második a német könyvtermés utolsó tizenöt esztendejéről nyújtott bámulatos gazdag és nagyarányú képet, a harmadik pedig a német-magyar kulturális kapcsolatokat könyvanyagát mutatta be érdekes szemelvényekben. Sajnos, a termék mérete és elhelyezése következtében a felállítás egymásutánja nem követhette az imént vázolt sorrendet.

A harmadik teremben nyert elhelyezést a legrégebb és történeti szempontból nézve legértékesebb anyag, melynek középpontjában természetesen a könyvnyomtatás páratlan tökéletességű alkotása, GUTENBERG első nagyszabású műve, az úgynevezett 42 soros Biblia (1455) állott. Ez a munka, úgylátszik, minden igazi könyvnyomtató-művész számára elérhetetlen vágyálom marad. A GUTENBERG-bibliánál szebben és tökéletesebben nyomtatott könyvet, mai fejlett technikánk mellett sem tudunk elképzelni. GUTENBERG másik nevezetes alkotása, a *Türkenkalender* (1454) bennünket azért érdekel, mert Magyarország neve itt jelent meg először nyomtatásban. A németek pedig mint az első német nyelven nyomtatott könyvet tartják számon.

A „toll és nád igénybevétele nélkül“ készült könyvek művészetét Európaszerte német mesterek terjesztették el. A Rómában (1469), Velencében (1470), Párizsban (1472), Budán (1473) megtelepedő első nyomdászok mindenütt németek voltak. Az ő munkásságuknak is megtaláljuk itt egy-egy jellemző darabját.

GUTENBERG szent művészete a XVI. század folyamán menthetetlenül profanizálódik. A humanizmusnak és a reformációnak a közművelődésre kiható elvei következtében a könyv tömegcikk lesz. S amennyire gyorsul technikai előállítás, ugyanannyit

veszít művészi szépségéből. A XX. század elejéig a könyvnyomtatás technikai tökéletesítésének korszakát éli, s tulajdonképpen csak egy aránylag vékony réteg az, amely a művészi hagyományt tovább ápolja és átadja a XX. századnak, ahol már fokozatosan a könyvnyomtatás egész területére kihatóan diadalmaskodik a művészi elv.

A XV. század végétől a korszak könyvművészetét reprezentáló munkák között feltűnően szép számmal találunk magyar vonatkozású műveket. Az élen a TURÓCZI-krónikának kézzel festett, fametszetes augsburgi kiadása (1488) áll. Melléje sorakoznak az ízléssel díszített, vagy éppen mesteri kézzel illusztrált, szép nyomtatású könyvek, mint a Bécsben kiadott *Der Hungern Chronica* (1534), vagy BONFINI krónikájának Frankfurtban megjelent német fordítása (1581), az *Ungarische Staedt-Buechlein* (1684) és KREKWITZ: *Totius Regni Hungariae... accurata descriptio* (1685) Nürbergben készült vaskos kötete, váraink és városaink egykorú képével.

Az ősnymtatványokat jórészt még kézifestéssel díszítették. A fametszetű képek, nyomtatott könyvdíszek alkalmazása csak lassan terjedt el, mígnem a XVI. század elejére DÜRER, HOLBEIN és CRANACH alkotásaiban a síkornamentikának és képírásnak ez az ága addig soha nem látott magasságokig emelkedett s különösen tanítványaik munkássága révén a német könyvművészetnek szerves részévé vált. Ennek az új irányú könyvdíszítésnek egyik legszebb példája a HOLBEIN testvéreknek ERASMUS: *Annotationes...* című munkájához készített címlapkerete, fejlécei és figurális iniciáléi (Basel, 1510). JOHANN GAYLER VON KAISERSBERG kedvelt szentbeszédgyűjteménye pedig (Strassburg, 1511) egészoldalas fametszeteivel a korabeli könyvillusztrálásnak kiemelt emléke.

Különös érdekessége volt a kiállításnak LEONHART FUCHS: *New Kreüterbuch* című műve (Basel, 1543). A gyönyörű nyomdai kiállítású könyv számos illusztrációja közül egynek, az ökörfarkkóró ábrájának eredeti fadúca is fennmaradt, s a szemlélő együtt gyönyörködhetett a szépen kidolgozott metszetben és a róla készült természetű képben.

A XVII. és XVIII. század legszebb könyvei között a rézmetszetű, kézzel festett, finom színárnyalatokban gazdag természetrajzi munkák keltettek feltűnést. Kiváltképpen a *Nürn-*

bergische Hesperides (1708) és BLOCH: *Allgemeine Naturgeschichte der Fische* (Berlin, 1782—1785). A színes nyomás egyik sikerült alkotását szemlélhettük OVIDIUS *Metamorphoses*-a német fordításának Augsburgban és Lipcsében megjelent 1763. évi kiadásában, amelynek címlapján a „*Verwandlungen*“ szót szivárványszínekel nyomtatták.

A következő tárlók a régi német könyvkötőművészet jellemző alkotásait tárták elénk. A könyvkötés művészetét a nyomdászat feltalálása emelte általánosan elterjedt, nagyjelentőségű iparággá. A középkori síma pergamenkötést lassan kiszorítja a préselt és aranyozott renaissance-kötés, majd pedig a még díszesebb barokk. A burkolóanyag ekkor még csaknem kizárólag disznó-, kecske- vagy borjúbőr. Nyersen vagy még gyakrabban színesen, barnára, vörösre, kékre, zöldre festve alkalmazzák. A kiállítottak között a német könyvkötés nagymesterének, JAKOB KRAUSEnak (1570 táján) páratlanul változatos és dús ornamentikájú aranyozott kötése vonzották talán magukhoz a legnagyobb közönséget. A drezdai *Sächsische Landesbibliothek* 1200 szebbnél szebb csupa különféle kidolgozású KRAUSE-kötést őriz. Hazai viszonylatban leginkább az úgynevezett nagyszombati kötésekhez hasonlít a messze földön híressé vált német mester stílusa.

Gazdag, fejedelmi könyvgyűjtők nemcsak ezüstlemezre dolgozott emailfestésű arcképüket és címerüket verették a kötésre — mint ezt KRAUSE műhelyében készült darabokon is láthatuk —, hanem sokkal költségesebb vésett, dombormívű vagy fűrészelt csipkemintás ezüstkötést készíttettek egyes nagyértékű könyvek számára. ALBRECHT porosz herceg XVI. századi könyvtárát remek ötvöskötéseiről nevezték el *Silberbibliothek*-nak. E könyvtár összes kötéseit, három darab kivételével, melyek délnémet munkák, königsbergi mesterek készítették. Két bemutatott kötete (1555-ből) a magas színvonalon álló keletporoszországi ötvösművészet beszédes emléke.

E történeti részt zsúfolt és nehéz barokkmintás s néhány könnyed és kedves rokokó-díszítésű könyv zárja be.

Ami ezután következik, az már a jelenkor könyvművészetéhez tartozik s tulajdonképen átvezet a következő (2. és 4.) termék hatalmas, modern anyagához. Itt az egyes művészi és

nyomtatástechnikai részletkérdések szemléltetése a cél — amely felett a könyvforgató közönség általában elsiklik s alig gondol arra, hogy a készen kapott nyomtatott mű, amelyet oly természetesnek vesz, hány ember művészi és technikai ötletének és fáradságos munkájának gyümölcse —, amott az újabb német könyvtermés ezrein száz és százféle változatban tükröződik a modern könyvtechnika minden vívmánya és a német könyvművészet új szelleme. A tudományos könyvtől az utolsó reklámlapig az egész német nyomdászatot a legváltozatosabb formákban megvalósulást kereső esztétikai elv kormányozza. A szépek és a gyakorlati célszerűségnek összeegyeztetésében a németek valóban megkapó eredményeket értek el.

Elhányták a tudományos művek elavult, ócska uniformisát és új, szabadabb, levegősebb köntösbe öltöztették az egykor unalmas formába, lapszéli jegyzetek közé kényszerített szellemi tartalmat. Elhibázott nyomdatermék az, amely külsejével nem mond semmit s láttára ásítás fogja el az embert. A tudományos könyv kell, hogy már megjelenésében is érdeklődést keltsen s az olvasó tudásvágyát ösztönözze. Hiszen minden könyvnek egyetlen értelme van, hogy mentől szélesebb rétegek közkinccsévé válják. A tudományos mű nem lehet többé pusztán néhány „szakembernek“ szórakoztatására szánt vitaanyag, mert egy nemzet kultúráltságának mértékét a kultúrjavaknak és a róla szóló ismereteknek elterjedettsége jellemzi. A tudománynak mai differenciáltsága mellett ezt a célt nemcsak azzal éri el, ha leveti az egykori céhbeliséget jellemző, de merőben haszontalan tudálékos mázt s közvetlenebb hangot üt meg az olvasóval szemben, hanem ha segítségére siet ebben a könyv tartalmát és szellemét vonzóan kifejező külső forma is. Széttétekintve a második és negyedik terem könyvpiramisai közt, a modern német tudományosságot hirdető könyveknek ebben a rengetegében, akár a történelmi, politikai, földrajzi, irodalom- vagy művészettörténeti munkákat idézzük is magunk elé, valamennyiben ennek a tudományos könyvről vallott modern felfogásnak realizálódását szemlélhetjük.

A kiállítás mai anyagának több mint felét orvosi, kémiai, általában természettudományi és technikai munkák alkották. Míg a szellemtudományi művek jórészt fraktur szedésűek, addig

a józanabb természettudományi munkáknál már a betűtípus megválasztásában is érvényesül a tárgyhoz való alkalmazkodás, amenyiben ezeket kevés kivétellel a nyugodtabb latin betűkkel nyomtatják. Mindkét csoportnál azonban különös figyelmet érdemel az illusztratív anyagnak a legmodernebb eljárások szerint készült rendkívül precíz kidolgozása. Ezen a téren a német sokszorosító művészet az egész világ csodálatát méltán kiérdemlő munkát végzett, akár a természettudományi, földrajzi, természetrajzi, orvosi, technikai képmellékleteket, akár pedig a művészi reprodukciókat nézzük. A manulnyomás, fénynyomás és transzarteljárás új távlatokat nyit a tudományos művek illusztrálása számára. Általuk lehetővé vált, eddig csak tökéletlenül kifejezhető, vagy egészen rejtve maradt fínomságok, a kép anyagának, az ábrázolt tárgy minőségének, élethű színének, sőt bizonyos fokig plaszticitásának érzékeltetése is.

Nyomdászati szempontból részben más irányú gondosság, az írásmű minden tulajdonságára kiterjedő figyelem az, amely a német szépirodalmi és ifjúsági művek előállítását végigkíséri. Egy-egy verskötet hangulatához illő betűforma, a sorok tördelése, az oldalak szedésképe, a dekoratív szövegközi rajzok stílusa és elhelyezése nem lehet közömbös. A vers csupa élet, kicsorduló érzelem, tiszta művészet; a nyomtatott költemény felépítésének, vizuális képének már önmagában is művészi élvezetet keltőnek kell lennie. De éppígy nyomot hagy az írói szándék érzékeltetése a német regény- és novellakiadványok egyéni arcán is. Gyermekek- és ifjúsági irataiknál pedig különösen ügyelnek a gyermek értelmi fejlettségéhez alkalmazkodó, képzeletét foglalkoztató s főként ízlését fejlesztő, szép és erős kidolgozású könyvekre. Megszívlelendő elv, hogy amit a jövő nemzedék lelki fejlődésének előmozdítására nyujthatnak, annak a jónál is jobbnak kell lennie, nemcsak tartalmi, hanem alaki szempontból is.

E modern részben rajzolódott ki a könyvkiállítás egész szépsége és nagyvonalúsága. A kötések változatos kidolgozása és anyaga, a borítólapok rajza és tarka színpompája valóban szemtelket gyönyörködtető látvány volt. A szabadon elhelyezett, finom ízléssel összeállított csoportok a virágokkal és szobrokkal díszített világosszürke asztalokon derűs képet nyujtottak. Míg a történeti részek könyvanyaga természetesen zárt tárlókban feküdt, itt bizonyos bizalmas viszony fejlődött ki a kiállítás láto-

gatói és a kiállított könyvek között, amelyek bármelyikét az érdeklődő kezébe vehette, kívül-belül megforgathatta.

Külön termet töltött be a kiállítás harmadik, ugyancsak történeti része, a magyar-német kultúrkapcsolatok anyaga, amely a bejárati teremben állott s ha most mégis utoljára szólunk róla, az csak azért történik ebben a rendben, mert a nyomtatott könyv 500 éves fordulóján illőbbnek látszott, ha GUTENBERGRŐL és utódairól s ezzel kapcsolatban a modern német könyvkultúráról előbb emlékezünk meg.

Szemléletesség és érdekesség dolgában méltó társa volt ez a csoport is a másik kettőnek. Az itt kiállított könyveknek nagyobbik felét a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, a többit a bécsi Nemzeti Könyvtár bocsátotta a kiállítás rendelkezésére.

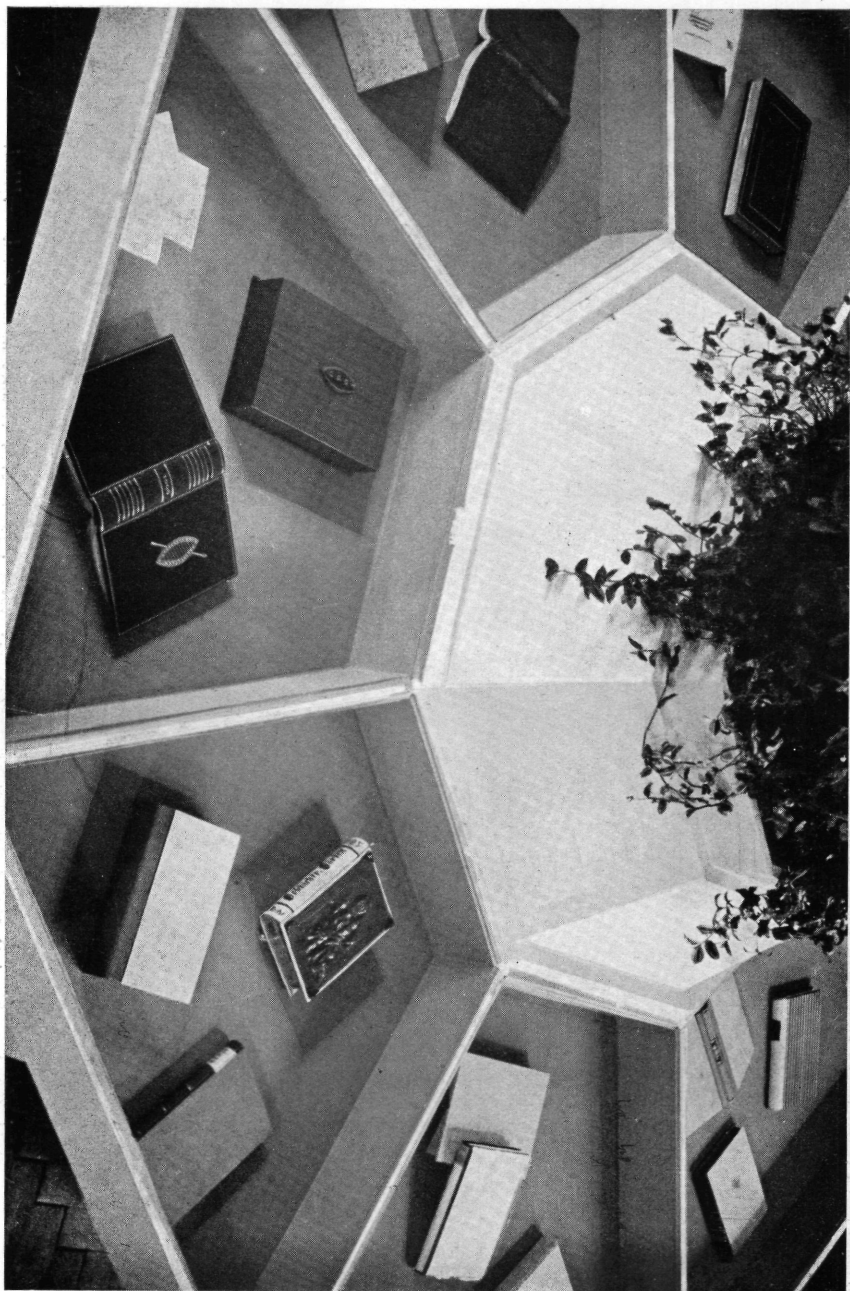
Az első tárlókban magyar szerzőknek Németországban megjelent eredeti művei foglaltak helyet, az esztergomi miscskönyv 1484. évi nürnbergi kiadásától kezdve TEMESVÁRI PELBÁRT, LASKAI OSVÁT, VERBŐCZI, PÁZMÁNY, ZRÍNYI, GYARMATHI SÁMUEL munkáin keresztül egészen a testőrírókig. Azután magyar szerzők következtek német fordításban, majd pedig német írók magyar nyelven megjelent művei, valamint német szerzők magyar tárgyú eredeti útleírásai, versei, novellái, regényei. Ez utóbbi csoportokban természetesen a közismert nagy nevek mellett, mint VÖRÖSMARTY, JÓSIKA, EÖTVÖS, KEMÉNY ZSIGMOND, PETŐFI, ARANY, JÓKAI, MADÁCH vagy WIELAND, SCHILLER, GOETHE, KÖRNER, GRILLPARZER, LENAU, STIFTER stb. egész csomó régebbi és néhány rég elfelejtett, de a maga korában divatos író nevének akadt meg a szemünk. Az egyik tárlóban a német egyetemeken végzett XVI—XVII. századi magyar hallgatók doktori értekezéseiből állítottak össze egy csokorra valót. Mellette az első Németországban megjelent magyar hírlapok és a Magyarországon kiadott legkorábbi német újságok sorakoztak fel.

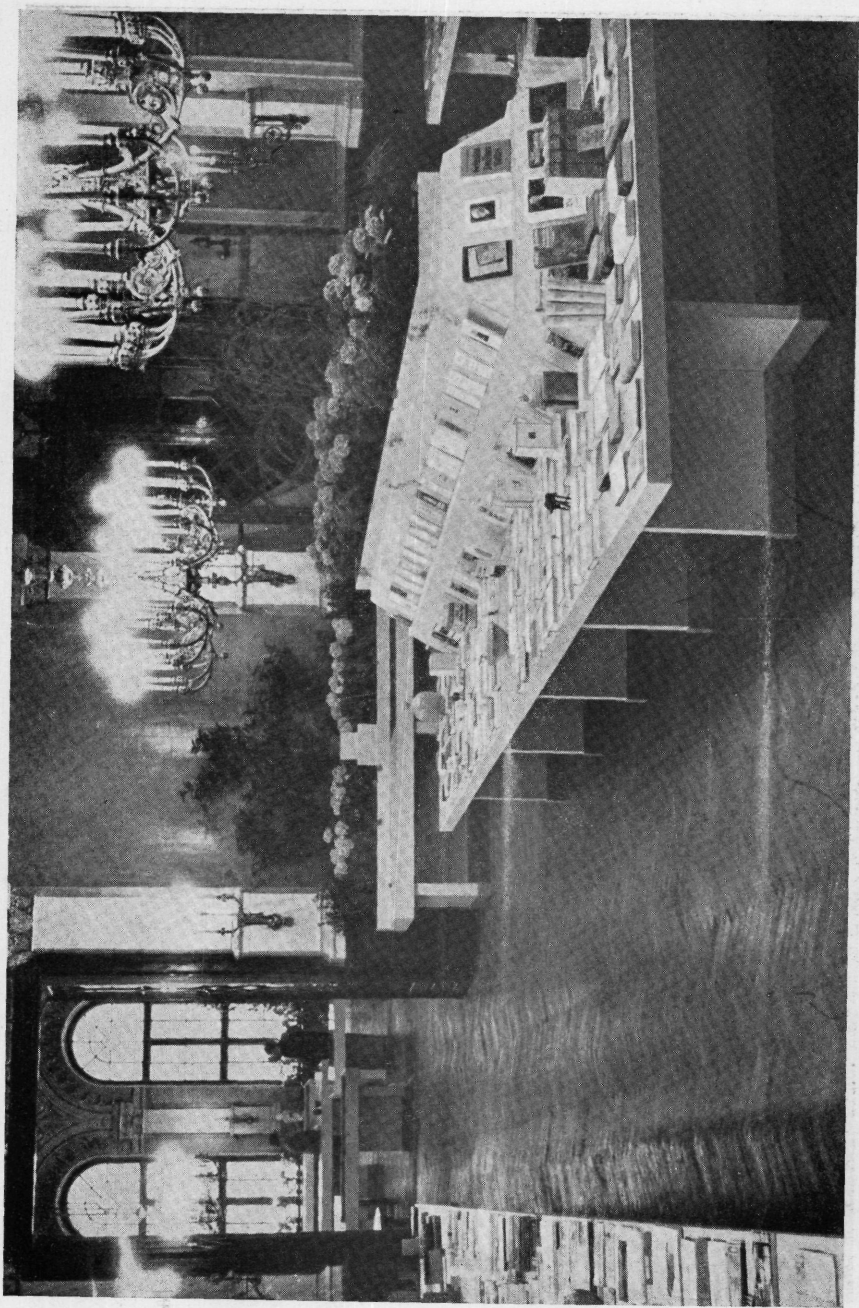
Részünkről különös érdeklődésre tarthat számot az ügyesen összeválogatott bécsi anyag. I. FERDINÁND udvari orvosának, ZSÁMBOKI JÁNOSNAK kéziratai és a török korszakra vonatkozó naplók, útleírások, magyar várak tervrajzai, városokról készült metszetek sokasága, köztük ERHARD SCHÖN-nek Buda 1541. évi török megszállását ábrázoló, HANS SACHS verses szövegével nyomtatott másfél méteres színezett fametszete.

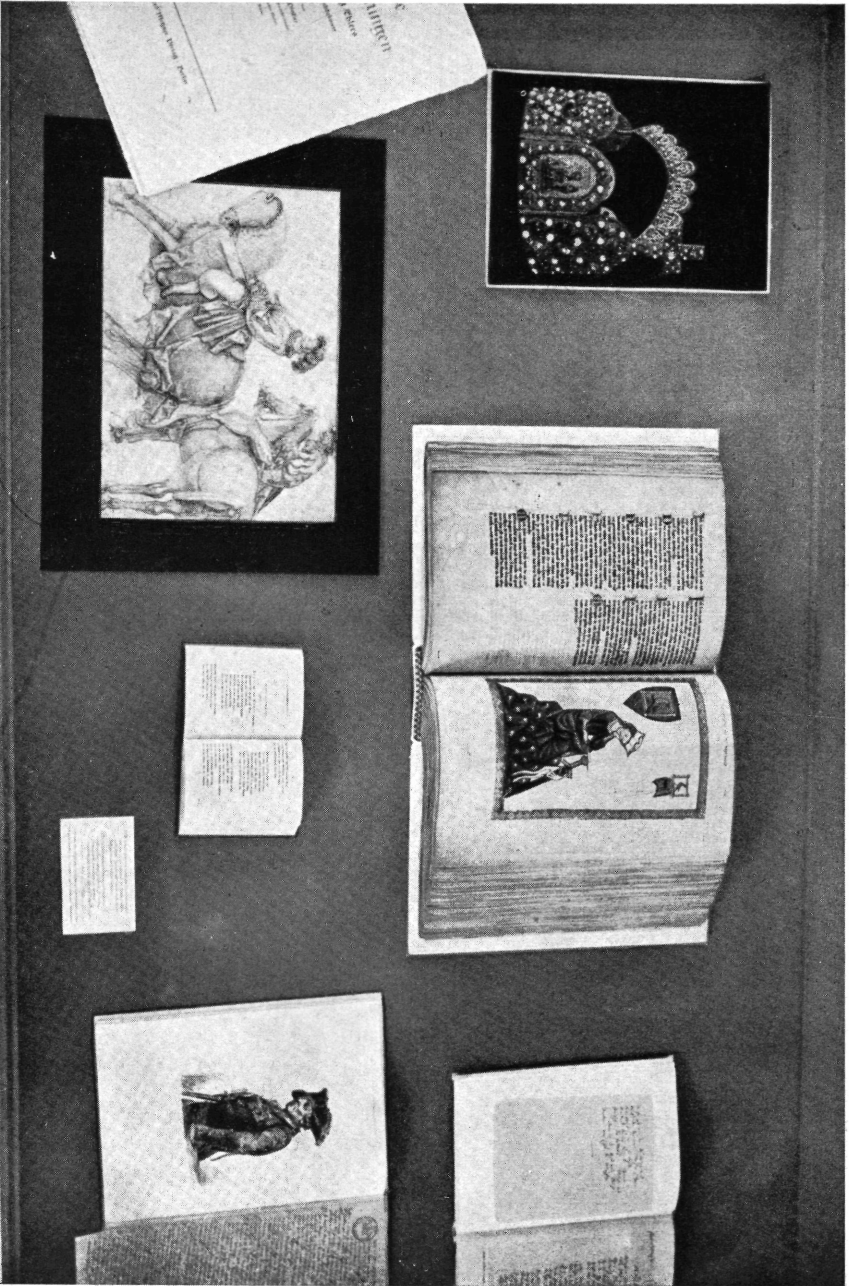
Régi német kötések. Középen a Silber-bibliothek két kötete, jobbszélén Krause műhelyének emlékei.

Modern német kötések.

Részlet a kiállítás modern anyagából.

Új eljárással készült reprodukciók. Középen a Manesse-kézirat mása Walter von der Vogelweide képevel.

A német-magyar zenei és színművészeti kapcsolatoknak is megtaláljuk itt néhány emlékét. Fényképek, levelek, emléksorok veszik körül a magyar színműveknek németországi bemutatójáról és német darabok magyarországi előadásáról szóló egykorú színlapokat.

A magyar-német kultúrkapcsolatok anyaga önálló kiállítás kereteit is bőven betöltené. Itt csak a legjellemzőbb kultúrvonatkozásoknak néhány multból merített bizonyítékát vonultatta fel. De a belőle kirajzolódó vonások világos tanújelei két egymásmellett élő nép sorsközösségen, közös szenvedések és örömök között érlelődött — kultúrbarátságának.

Budapest után még négy vidéki nagyvárosunk: Debrecen, Győr, Kassa és Szeged gyönyörködhetett a német könyvkiállításnak, ha nem is teljességében, de legalább modern anyagában. A vidéki kiállítások mindenütt a helyi könyvtáraknak a magyar-német kultúrkapcsolatokra vonatkozó könyveivel egészültek ki.

A kiállítás erkölcsi sikeréből a rendezőség meglegedetten vehette tudomásul fáradozásainak megérdemelt jutalmát. A mi szempontunkból pedig ismerjük és értékeljük ennek a kiállításnak jelentőségét. A könyvnyomtatás művészetének legértékesebb emlékeit tárta közönségünk elé, számos olyan kultúrkincset, amely Magyarországon meg sem található s megtekintésükre a nagyközönségnek még Németországban is csak ritkán nyílik alkalmá. Megismertetett bennünket a német könyvművészet nagyszerű jelenével és jövő fejlődésének irányvonalával, de egyúttal a Harmadik Birodalom német tudományosságának bámulatos előretörésével is. Az előbbiből hazai könyvművészetünk meríthet ösztönzést s nem egy német eredményt haszonnal fordíthat saját javára. Minthogy pedig a kiállítás modern anyaga, mintegy 50.000 pengő értékű könyv a Németbirodalom ajándékképpen különböző hazai tudományos intézeteink és könyvtáraink gyűjteményét gazdagítja majd, ezáltal immár nálunk fogja betölteni kulturális hivatását. S a kiállítás, amely egyik céljául tűzte ki a magyar-német művelődési vonatkozások emlékeinek bemutatását, maga is e kapcsolatok egyik láncszemévé vált, nemcsak a kiállítás múltó külsőségével, hanem azottól az itt-hagyott könyvek ezreinek maradandó szellemével.

VARJAS BÉLA.

SOPRON VÁROS KÉZIRATOS MISEKÖNYVE: A GOLSO-KÓDEX.

A korai középkor óta fennálló, virágzó kultúrájú városnak több temploma és kápolnája volt, mindegyikben sok oltárral. A régi törvények szerint minden plébánosnak rendelkeznie kellett a szükséges liturgikus könyvekkel,¹ magától értetődően állott ez a kápolnákra és nem parochiális templomokra, amilyen Sopronban a várárok-menti Boldogasszony-temploma volt, vagy a Szent György-kápolna. Sőt a jólelkű és jómódú soproni polgárok egy-egy oltár-alapításnál ellátták az illető oltárt saját felszereléssel és misekönyvvel is.² Sajnos, egyetlen középkori liturgikus könyv maradt reánk Sopronban, minden más könyv eltűnt. Aligha tévedünk, ha Sopronban nem a török pusztítást okoljuk ezért, hanem a XVI. század korszellemét, mely oly élesen fordult szembe minden hagyományossal akár egyházi, akár kulturális téren. A reformáció felvétele után feleslegessé vált liturgikus könyveknek minden bizonnyal az lett a sorsuk, amit 1603-ban BÁTHORI ISTVÁN rendelt el testamentomában: „*Missálekot elemetllyék és egyéb öreg könyveket osszák iskolákba, jó lesz deákoknak könyvet kötni belé.*“³ Mindenesetre tény, hogy a soproni városi levéltárban ma is láthatók jegyzőkönyvek a XVI—XVII. századból, melyeket középkori liturgikus könyvek folióiba kötöttek. Remélem, hogy Sopron városától megkapom

¹ V. ö. 1279. évi budai zsinat 42. §: „*Librum, qui dicitur manuale, habeant singuli presbyteri parochiales, ubi continetur ordo baptismi, extremae unctionis et huiusmodi, necnon libros alios, in quibus possint tam diurnum, quam nocturnum officium celebrare.*“ C. PÉTERFY, *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata* I. Bécs, 1742. 116 l.

² vitéz HÁZI JENŐ, *Sopron középkori egyháztörténete* (Győregyház-megye multjából, IV, 1.). Sopron, 1939. 17 l.

³ NAGY IVÁN, *Magyarország családai*, I, 232; id. KNAUZ, *Magyar Sion*, (1869) 6.

az engedélyt ezeknek a középkori reliquiáknak kiszabadítására. A soproni ev. líceum könyvtárában mintegy 30, elsősorban XVI. századi könyvet találhatunk ilyen liturgikus kéziratok pergamenjeibe kötve, melyeknek ismertetésére adandó alkalommal visszatérek. A fol. 2. a soproni evangélikus konvent könyvtárának pecsétje (EAB = Ecclesiae Augustanae Bibliotheca) látható.

1. Egyelőre azonban csak *egyetlen soproni származású liturgikus kézirat* ismeretes: ez GOLSO ISTVÁN misekönyve, melyet vörösbetűs kolofonja szerint Szent Margit szűz ünnepe utáni pénteken, 1363-ban, fejeztek be,⁴ tehát abban az évben július 14-én. A könyv a múlt század I. fele óta a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának tulajdonában van; jelenlegi jelzése: Cod. lat. med. aevi 91, régi jelzése: 1982 fol. lat. Ezen a jelzésen ismerte a misekönyvet az érdeemes KNAUZ NÁNDOR, de csak 12 sort szentelt neki.⁵ Bővebben foglalkozott vele DANKÓ JÓZSEF, ki a *Golso-kódex* húsvéti szertartásait részben felhasználta „Magyar szertartási régiségei“-ben.⁶ Legújabban Sopron kiváló helytörténet-kutatója, vitéz HÁZI JENŐ szentelt neki néhány oldalt Sopron középkori egyháztörténetéről szóló művében.⁷ A jeles tudós munkáját szeretném néhány vonással kiegészíteni.

Semmit sem tudunk GOLSO ISTVÁN úrról, ki volt, még volta-képen az sem biztos, hogy pap volt, bár lehetett akár a kódex írója is. Jó volna, ha nyelvészeink megállapítanák, vajjon neve magyar név-e? Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a liturgikus könyvekben is magyar névén szerepel Sopron 1363-ban, akárcsak más, részben nem-magyar lakosságú városokban, mint például Pozsonyban is.⁸ A kézirat jelenleg 176 folióból áll, egy kéz írta,

⁴ „Explicit liber domni Stephani dicti Golsonis de Suppronio. Anno Domini MCCCLXIII. Finitus est iste liber feria sexta post festum Margarete virginis“, fol. 174. L. EMMA BARTONIEK: Codices latini mediæ aevi (Catal. bibl. Mus. Nat. Hung. XII.) Budapestini, 1940, p. 83 s.

⁵ A magyar Egyház régi szokásai: VII. Régi misekönyveink. Magyar Sion 6 (1868) 805.

⁶ Új magyar Sion 2 (1871) 89. 177; 3 (1872) 88. 94. 167.

⁷ 328—333. l.

⁸ V. ö. az 1341 után írt pozsonyi Missálét, jelenleg Nemz. Múz. cod. lat. med. aevi 214., fol. 2, hol „Petrus Strigoniensis et Posoniensis ecclesiarum canonicus“-ról beszél. 1480-ban is ez a helyzet: a Nemz. Múz. c. l. m. ae. 222 jelzetű misekönyvét „Johannes Potennperger civis et iuratus Posoniensis“-készítette fol. 4. szerint.

eltekintve néhány marginális jegyzettől. Sajnos azonban, meg van csonkítva: a 24. f. után sok lap hiányzik: a régi számlálás szerint a XIII—XLIV. fol., azaz 31 levél, melyen az Epiphaniától Nagyböjt után IV. vasárnapot követő keddig előírt misék szövege volt olvasható. Hasonlóképen hiányzik 6 levél fol. 33' után (a régi számlálás szerint LV—LX. fol.) a de tempore nagyböjti részéből. A könyv egyébként voltaképpen sohasem készült el teljesen. Befejezetlenségére számos példát találtam; főképen az initialek helye maradt üresen,⁹ de a Sanctorable sincsen befejezve: november 25-én, Szent Katalin ünnepén, az epistola szövege után abbahagyta az író a munkát (fol. 140), pedig a folió fele üresen, megvonalmazva várta a miseszöveg többi részét; a kánon előtti egész lap (fol. 10') a keresztrefeszítés festményét várja, csak primitív vázlatrajz került oda.

Tartalma szerint: *kalendáriummal* kezdődik, melyre még visszatérünk (fol. 2—7'); következik a szenteltvízszentelés ritusa (fol. 8. exorcismus salis et aque); fol. 8' üres. A *praefatiók* után (fol. 9—10.) a *canon* olvasható (fol. 11—12.). A *de tempore* rész (fol. 13—105.) az ádvent I. vasárnapjától pünkösd után XXIV. vasárnapig előírt misék szövegeit hozza. A *proprium de sanctis* a szentek ünnepeinek miseszövegeit tartalmazza, sokszor csak az oratiókat (fol. 106—140'), mert a többi részt a *Communéből* (fol. 140'—150') kell venni. A *votivmisék* teljesen ugyanazok, mint ebben a korban a legtöbb középkori missaléban (fol. 150'—161'), címeiket HÁZI már közölte.¹⁰ A könyv többi része *pótlék*: antifónák (fol. 161'—162) és sequentiák (fol. 162—174'), ezeket DANKÓ JÓZSEF hymnológiai gyűjteményében már megtaláljuk.¹¹

2. A *Golso-kódex* jellegét tekintve *nem szerzetesi, hanem világi papok temploma* részére készült, kétségtelenül *magyar használatra* és megtartja a liturgiátörténeti kutatás során mindjobban kibontakozó *ósi magyar típust*. Mindezt elsősorban a

⁹ F. 9. a praefatio dialogusával kezdődik; a P betű helye (per omnia...) máig üres; hasonlóképen hiányzik: f. 11.: (T) e igitur; f. 56. húsvétvasárnap: (R)esurrexi; f. 67. áldozócsütörtök: (V)iri Galilaei; f. 71. pünkösdvasárnap: (S)piritus Domini; f. 76. Szentháromság vasárnapja: (B)enedicta sit; f. 77. pünkösd utáni I. vasárnap: (D)omine; f. 101. templomszentelési mise (T)erribilis.

¹⁰ Sopron középkori egyháztörténete. 333 l.

¹¹ Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapest, 1893, *passim*.

Sanctorale igazolja. *Sanctoralén* értendő egy liturgikus könyvben a szentek ünnepei: tehát a *Proprium de sanctis*, azaz a szentek saját miséi — azután a *calendarium*, mely jelzi, mely ünnepeket tartalmaz a könyv; néha azonban másokat hoz, vagy elhagy, a *Proprium*hoz viszonyítva. E kettő együtt mondja meg, mely szenteknek voltak ünnepei az illető helyen, melynek részére a kódex készült s a szentek ezen összes ünnepeit nevezzük *Sanctoralé*-nak.¹²

A *Sanctorale* igazolja, hogy a *Golso*-kódex nem szerzetesi templom részére készült. Első pillanatra látható, hogy a premonstreiek, ciszterciák nem jöhetnek szóba: ezeknek nem volt Sopronban kolostoruk, meg különleges rendi szentjeiknek, sőt még rendalapítóiknak (Szent Norbert, Szent Bernát) sem található meg tisztelete a *Golso*-kódexben. Ferencrendiek már 1278 előtt voltak Sopronban,¹³ de ezek részére nem készülhetett a misekönyv, mert a rendi szentek hiányoznak *Sanctoralé*jából. Mindössze ezeket találjuk benne:

- Jún. 13. Anthonii conf. = Páduai Szent Antal.
 Aug. 4. Dominici conf. = Szent Domonkos.
 Aug. 12. Clare virg. = Asszizi Szent Klára, a női rend alapítója.
 Okt. 4. Francisci conf. = Asszizi Szent Ferenc.

Ez nem több, mint amennyire a kolduló rendek alapítóinak tisztelete a világegyházban elterjedt és Sopronban írt misekönyvben a ferencesek jelenléte miatt várható is. Első pillanatra úgy látszik azonban, hogy a régi szerzetesi ünnepek a *Golso*-kódex eredetét monasztikus (bencés) irányban döntenek el, annyi régi szerzetes szentnek ünnepét találjuk. Az idevágó anyag a misekönyv *Sanctoralé*jából ez:

- Jan. 10. Pauli primi heremite † 347.
 Jan. 15. Mauri abbatis, O. S. B. Glanfeuil alapítója † 584.
 Jan. 17. Antonii mon., a remeték szervezője † 356/7.
 Jan. 30. Aldegundis virg., Maubeuge apátnője † 683.
 Febr. 28. Romani abb. Condat apátja † 463/4.
 Márc. 8. Felicis conf.: Dunwich püspöke † 647. ereklyéi Ramsay O. S. B. apátságban.

¹² A fellendülő liturgiátörténeti kutatás szükségessé teszi a műkifejezések precizírozását; hiszen különben tudós ember írt „sanctuariumot“ (szentélyt) „sacramentarium“ (a pap miseimáit tartalmazó könyv) helyett.

¹³ HÁZI i. m. 172. l.

- Márc. 17. Gerdrudis virg., nivelles-i O. S. B. apátnő † 659.
 Márc. 21. Benedicti abbatis: vörösbetűs ünnep.
 Márc. 29. Eustathii cum sociis suis: luxeuil-i apát † 625.
 Máj. 1. Walpurgis virg., O. S. B. apátnő † 779.
 Máj. 5. Gotthardi conf. O. S. B. hildesheimi püspök † 1038.
 Máj. 26. Bede presbyteri: Beda Venerabilis O. S. B. † 735. Augustini
 episcopi: O. S. B. Anglia apostola † 604.
 Jún. 5. Bonifacii O. S. B. † 754.
 Júl. 11. Translacio Benedicti abbatis: Szent Benedek frank ünnepe,
 mely Magyarországon el volt terjedve.
 Júl. 16. Hylarini mart., szerzetes, ostiai vértanú.
 Szept. 24. Translacio Ruperti ep.: (vörösbetűs) a salzburgi bencés apát-
 ság alapítója.
 Okt. 16. Galli abb. (vörösbetűs): szerzetes, St.-Gallen védőszentje
 † 627.
 Nov. 3. Pirminii epi.: O. S. B. Reichenau alapítója † 573.
 Nov. 16. Othmari abb.: St.-Gallen alapítója † 759.
 Nov. 21. Columbani abb.: Luxeuil és Bobbio alapítója † 615.

Ezeknek az ünnepeknek bencés jellege önként adódik, részletesen igazolja KNI EWALD KÁROLY¹⁴ és az én kutatásom:¹⁵ ezek az ünnepek (Beda kivételével) mind megvannak a *Pray*-kódexben (1192—1196). Nem jelentik azonban azt, hogy valóban bencés-monostor részére írták a *Golso*-kódexet: e téren óvatosnak kell lennünk, ha a magyarországi liturgikus könyvek eredetét vizsgáljuk. Ezek ugyanis a XVI. századig megtartják kegyeletből a régi bencés hittérítők által tisztelt szerzetes-szentekeket, akik így a magyarországi liturgikus könyveknek állandó elemei közé kerültek. A szerzetesi eredetre vall az is, hogy a kódex első votiv-miséje: „pro congregacione“, a szerzetes családért való (fol. 150'). Hogy azonban a *Golso*-kódex mégis világi papok temploma részére készült és e szerzetesi elemek csak magyarországi liturgikus archaizmust jelentenek: azt legjobban mutatja az a tény, hogy Szent Benedek július 11-i ünnepének sem vigiliája, sem nyolcada nincsen, meg, hogy kétségtelenül Sopronban készült a könyv, ahol pedig bencés apátság nem volt.

3. Második helyen bizonyítjuk, hogy a *Golso*-kódex *magyar használatra készült*. Ezt a *Sanctorale* magyar rétege bizonyítja,

¹⁴ A *Pray*-kódex *Sanctoraléja*. MKSzemle, 1939. jan.—márc., különlenyomat 33—36. l.

¹⁵ Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelephényi-kódex. MKSzemle, 1939, 385—388. l.

a szentek kiválogatásában azonban ingadozást tapasztalunk. A magyar szentek és az általam egyszer már kiemelt¹⁶ magyarországi jellegű ünnepek a következők:

- Febr. 24. Gerhardi epi. et mr.: Szent Gellért translatiója.
 Júl. 13. Margarete virg. (vörösbetűs): Szent Margit magyar dátumú ünnepe.
 Júl. 17. Alexii conf.: Szent Adalbert által meghonosított ünnep.¹⁷
 Aug. 20. Stephani regis Ungariae (vörösbetűs).
 Szept. 28. Wencezlay ducis: Szent Vencel cseh herceg.
 Okt. 26. Demetrii mr.: Szent Demeter magyar dátumú ünnepe.
 Nov. 5. Henrici episcopi: Szent Imre elevatiójának ünnepe.
 Nov. 19. Elizabeth vidue: Szent Erzsébet ünnepe.

Mindez világosan igazolja, hogy a *Golso*-kódex magyar használatra készült, meg azt is, hogy Sopronban természetesnek tartották a magyar szentek tiszteletét. Némi ingadozás azonban tapasztalható. Ilyen a magyar szentek ünnepeinek csökkentése: elégnek tartotta a kódex írója, hogy Szent Gellértnek egy ünnepe legyen az ősi típust képviselő *Pray*-kódex-szel szemben: ebben július 26-án is van Szent Gellértnek ünnepe, meg szeptember 24-én is. Az előbbi kizorítja a *Golso*-kódexben „Anne matris Marie“, az utóbbit Szent Rupert vörösbetűs translatiós ünnepe. Ilyen csökkentés az is, hogy hiányzik Szent Adalbert április 23-i magyar keltezésű ünnepe, viszont a kódexíró magyar mintát használt, mert Szent György ünnepe a kalendáriumban „VIII. Kal. Maj.“, tehát a magyar szokás szerint április 24-én van és nem április 23-án, mint a világegyházban.¹⁸ Érthetetlen tudatlanságra vall a november 5-i Szent Imre-ünnep, ahol Szent Imrét püspöknek teszi meg (Henrici episcopi), úgylátszik a név régies formája, mely még a *HAHÓTI*-kódexben is olvasható, tévesztette meg. Legkülönösebb ingadozás a magyar szentek tiszteletében, hogy Szent László ünnepe az eredeti kódexben hiányzott. Helyette nem sokkal későbbi kéz a kalendáriumban június 27-hez ezt a rejtélyes felírást jegyezte oda: „Ladizlai regis Ungarie in Holnpruch“ (vagy Solnpruch?), a kurzív írással írt feliratnak megfelel a fol. 120^r margóján ugyanattól a kéztől feljegyezve Szent László miséjének

¹⁶ Hazánk legrégebb liturgikus könyve 405 k., 401, 406 k.

¹⁷ KNIEWALD KÁROLY, A Hahóti-kódex (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. MKSzemle, 62 (1938) II. sz., különlenyomat 15 l.

¹⁸ KNIEWALD i. h. 14 k.

imádságai. Nem találtam meg Holnpruch vagy Solnpruch helységet; nagyon érdekes volna tudni, hol feküdt, volt-e Szent László-kápolnája. Egyébként igazat kell adnunk HÁZinak: „Golso István misekönyvének naptára nemcsak az egyházi év ünnepei szempontjából rendkívül fontos, hanem egyúttal fényes bizonyíték a magyarországi szentek tisztelete mellett. Ezt a tiszteletet nem tudták háttérbe szorítani a folytonos nyugati behatások sem, mert miként láttuk, Szent László király napjának megülnése 1363 után lett szokásos Sopronban.”¹⁹

4. A *Golso*-kódex tüzetes vizsgálata arról is meggyőzött, hogy a liturgiátörténeti kutatás során mindjobban felismerhető ősi magyar típust megtartja. A legújabb kutatások²⁰ mindinkább kétségtelenül megmutatják, hogy a legrégebb magyarországi liturgikus könyvek északi frank földről kerültek hazánkba és a későbbi fejlődés során ezek lettek a mintapéldányok, melyekről az újabb liturgikus könyveket lemásolták. Minél inkább foglalkozunk a középkor későbbi magyarországi liturgikus könyveivel, annál inkább megállapíthatjuk, hogy ez a frank jelleg végig megmaradt. Jelen esetben a *Golso*-kódex idevágó, frank eredetű ünnepei a következők:

- Jan. 15. Mauri abbatis: Glanfeuil alapítója.
- Jan. 29. Valerii epi.: Trier püspöke, III. század.
- Jan. 30. Aldegundis virg.: Maubeuge apátnője.
- Febr. 13. Stephani epi.: Lyon püspöke † 512.
- Febr. 18. Simonis epi.: Metz püspöke, IV. század.
- Febr. 28. Romani abb.: Condat apátja.
- Márc. 17. Gerdrudis virg.: Nivelles apátnője.
- Márc. 22. Pauli epi.: Narbonne-i püspök.
- Márc. 23. Felicis epi.: Trier püspöke † 401 után.
- Márc. 27. Resurrectio Domini: régi frank dátum.²¹

¹⁹ HÁZI i. m. 332. l.

²⁰ Elsősorban KNIEWALD, A Hahóti-kódex klny. 12—14. l.; KNIEWALD, A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége. MKSzemle 63 (1939) klny. 44 l.; KNIEWALD, Das Sanctorale des ältesten ungarischen Sacramentars. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 15 (1939) 20; saját tanulmányom: Hazánk legrégebb liturgikus könyve 388—392. l.

²¹ Hippolytus húsvéti táblája szerint március 25. halt meg Krisztus. Galliában szokás volt ezért március 25. Jézus haláláról, 27. feltámadásáról, május 5. mennybemeneteléről megemlékezni. A Pray-kódexben mindeme napok megvannak, a *Golso*-kódexben csak ez az egy maradt meg. V. ö. KNIEWALD, A Pray-kódex Sanctoraléja, klny. 39. 1. jegyzet.

- Márc. 29. Eustathii cum sociis suis: Luxeuil apátja.
 Ápr. 8. Perpetui epi.: Tours püspöke † 491.
 Máj. 16. Peregrini epi.: Auxerre vt. püspöke.
 Máj. 29. Maximini epi.: Trier püspöke † 353.
 Máj. 31. Petronelle virg.: Franciaország pátrónája.²²
 Jún. 8. Medardi epi.: Noyon és Tournai püspöke † 560.
 Júl. 31. Germani epi.: Auxerre püspöke † 445.
 Aug. 16. Arnulfi epi.: Metz püspöke † 641.
 Aug. 31. Paulini epi.: Trier püspöke † 358.
 Szept. 3. Marcelli mr.: Chalons sur Saone-ban vt.
 Szept. 7. Regine virg.: Alise-i szűz vt.
 Szept. 9. Gorgonii mr.: kit 846. Marmoutiers apátságba vittek át.
 Szept. 17. Lamberti epi.: Maastricht püspöke † 706.
 Szept. 22. Mauricii cum sociis: az agaune-i vértanúk.
 Okt. 1. Remigii epi.: Reims püspöke † 532/5.
 Okt. 2. Leodegarii epi.: Autun püspöke † 678.
 Okt. 9. Dyonisi, Rustici et Eleutherii: Párizs első vt. püspöke társai-
 val † 285.
 Okt. 23. Severini archiepi.: Bordeaux vagy Köln püspöke.
 Okt. 25. Crispini et Crispiniani: soissons-i vt.-k.
 Nov. 2. Eustachii mr.: kinek ereklyéi 1190. kerültek a párizsi St.
 Eustache apátságba.
 Nov. 4. Amandi epi.: Rennes püspöke.
 Nov. 13. Briccii epi.: Tours püspöke † 443.
 Nov. 15. Aniani epi.: Orléans püspöke † 453.
 Nov. 18. Octava S. Martini.
 Dec. 16. Maximiani epi.: Maximinus Micy apátja † 520.

Mint a magyar típusú régi liturgikus könyvekben, más, nevezetesen német hatás itt is jóval kisebb a frank hatáznál (14 német 35 frank szenttel szemben). Németországban tisztelt szentek a *Golso-kódex*ben:

- Jan. 8. Erhardi epi.: német hithirdető vándor püspök, a VIII. sz.-ban. IX. Leó avatta szentté 1052.
 Febr. 9. Lamberti epi.: a Halle melletti Neuwerk prépostság (O. S. Aug.) alapítója † 1123.
 Márc. 1. Sutberti epi.: Suitbert a frank birodalomban Kaiserswerth O. S. B. apátság alapítója.
 Márc. 3. Chunegunde virg. (vörösbetűs): II. Henrik császár hitvese † 1033 vagy 1039, viszont II. Henrik július 13. ünnepe hiányzik.
 Máj. 1. Walpurga O. S. B. apátnő.
 Máj. 4. Floriani mr.: St. Florian védőszentje.
 Máj. 5. Gotthardi conf.: O. S. B. Hildesheim püspöke.

²² V. ö. Hazánk legrégebb liturgikus könyve 388. l.

- Jún. 16. Aurei et Justine v.: mainzi vt.-k.
 Jún. 21. Albani mr.: pap vt. Mainz mellett.
 Júl. 4. Udalrici conf.: Augsburg püspöke † 973.
 Júl. 8. Kyliani et sociorum eius: Würzburg püspöke † 689.
 Szept. 24. Translacio S. Ruperti: Salzburg első püspöke, Szent Péter
 O. S. B. apátság alapítója.
 Okt. 10. Gereonis cum sociis suis: kölni vt.-k.
 Okt. 22. Severi epi.: Ravenna püspöke, ereklyéi Erfurtba és Mainzba
 kerültek.

A négy első szentet leszámítva, a többi már a *Pray*-kódex Sanctoraléjában is megvan, tiszteletük már meghonosodott nálunk.

Az ősi magyar típust azonban nemcsak a Sanctorale elemzése mutatja meg. Csak két dolgot említünk meg röviden, miben egyezik a *Golso*-kódex a magyar típusú missalékkal. Az első: a sajátosan kifejlődött nagyheti szertartások, ezeket már DANKÓ JÓZSEF részletesen leírta, beledolgozva kódexünk anyagát is.²³ A másik adat, amit ehhez hozzá kell fűznöm: az áldozási imádságok sajátos volta. Már KNIEWALD felhívta a figyelmet,²⁴ hogy a *Pray*-kódexben az átváltozáshoz lapszélre beírt fohász található („Ave sanctissima caro mea in perpetuum summa dulcedo mea. Ave celestis potus mihi ante omnia et super omnia dulcis“) és megállapította, hogy „ily fohászok némi változatokkal“ gyakran fordulnak elő frank misekönyvekben, „de mindig áldozásra való előkészületnél“. Magyarországon a *Pray*-kódex után ez elég gyakori lehetett: az itten megkezdett imák, mint áldozási imák kibővültek és a lapszélről a szövegbe kerültek. A *Golso*-kódex áldozási imáinak szövege ez: „Domine non sum dignus“ után:

„Ave in eternum sanctissima caro in perpetuum michi summa dulcedo. Ecce Ihu benignissime, quod desideravi, iam video. Ecce Ihu benignissime, quod concupivi, iam teneo. Hic tibi queso jungar in celis.

A kehely vétele előtt, a szokásos „Quid retribuam“ imádság után hozzáfűzi:

Ave in eternum celestis potus, michi ante omnia et super omnia dulcis. Sanguis dni nri Ihu Xpi, quem vere confiteor de latere ejus profluxisse, mundet omnes maculas consciencie mee, et sit michi remissio omnium peccatorum meorum.“²⁵

²³ L. 6. jegyzetet. HÁZI is megemlíti ezt i. m. 333. l.

²⁴ A *Pray*-kódex miserendje, klny. 33. l.

²⁵ *Golso*-kódex fol. 12°.

Szóról-szóra megvannak ezek az imádságok hét XIV—XV. századi pozsonyi missaléban. Egyben ezek közül e két imádság a lap szélén olvasható,²⁶ a többi hatban azonban már beleolvadtak a kánon egységébe.²⁷ A további magyar liturgiátörténeti kutatás megmutatja majd, mennyiben lettek ezek az imádságok a kánon részévé.

RADÓ POLIKÁRP.

²⁶ Az 1480. írt Potenpperger-missale (Nemz. Múz. C. I. m. ae. 222.) fol. 81. kurzív írással.

²⁷ Az 1341. után írt missaléban (Nemz. Múz. C. I. m. ae. 214.) fol. 105; egy XIV. sz.-i missaléban (Nemz. Múz. C. I. m. ae. 215.) fol. 184'; NICOLAUS HITTENDORF XIV. sz. végén írt misekönyve (Nemz. Múz. 220.) fol. 148'; MICHAEL TYRNSTAIN missaléjában a XV. sz.-ból (Nemz. Múz. 216.) fol. 123'; MAGDALENE ROSENTERIN 1488. írt misekönyvében (Nemz. Múz. 219.) fol. 116'.

A „DEBRECENI BIBLIA“ SORSA.

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY bibliája azért „*debreceni biblia*“, mert Debrecenben készült, mert Debrecen, a református város adta ki, mert Debrecen küzdött érte s mert Debrecen életének, nyelvének és kultúrájának a legjelentősebb emléke a XVII. századból.

Egész kiadásának erőszakos lefoglalása és a cenzúra folyamán való megsemmisülése „*vértanú-bibliá*“-vá is tette ezt a „*debreceni biblia*“-t. Érthető tehát, hogy sokan sokat foglalkoztak vele s hogy sorsa tisztázását sokszor megkísérelték.

Ezek a fáradozások azonban nem vezettek és nem is vezethettek eredményre, mert a „*debreceni biblia*“ aktái egész furcsán elbújtak a kutatók elől. Akik utánuk jártak, mindig csak töredékekre bukkantak. Debrecenből csak a Debrecenből kiindult akciók emlékei, vagy a Debrecenbe küldött kiadmányok kerültek elő, más gyűjtemények meg — mint a HEVENESSI-gyűjtemény a budapesti egyetemi könyvtárban, vagy SCHULEK JÓZSEF collectaneái a magyarhoni evangélikus egyetemes egyház levéltárában — csak fontos töredékeket tartalmaztak az egész ügyről.

Az Országos Levéltárban is csak részletek kerültek elő a megfelelő aktasorozatokból, mert több fontos aktát még annak idején kiemelték a köpenyéből s ezek a kiemelt akták nem voltak megtalálhatók.

Ennek a jelenségnek nem volt és nem lehetett más magyarázata, mint az, hogy a „*debreceni biblia*“ aktáit valahol külön gyűjtötték s hogy ez az aktacsomó vagy elveszett, vagy lappang valahol.

De hogy hol — azt senki sem tudta s így a „*debreceni biblia*“ sorsa évtizedeken át tisztázatlan maradt, pedig sokan, sok munkával fáradoztak körülötte.

Cenzúra-tanulmányaim során nekem jutott az a szerencse, hogy ezt a régóta keresett aktacsomót az Országos Levéltárban megtalálhattam, feldolgozhattam s most itt röviden beszámolhatok róla.

A „*debreceni biblia*“ aktái csakugyan azért bújtak meg a kutatók elől, mert fontosságuk miatt külön gyűjtötték és olyan helyre helyezték őket, ahol senkinek nem jutott eszébe a keresésük. Amíg a „*debreceni biblia*“ ügye élő ügy volt, a hivatalosok mind tudták, hol gyűjtik és hol őrzik külön ezeket az aktákat. Később épp ez a külön való helyezés vonta el az aktákat kétszáz éven át a kutatók szeme elől, holott az akták teljes és érintetlen csomagja ott feküdt a Magyar Kir. Helytartótanács irattárában az Acta particularia-sorozat 42. számú vastag csomójaként.

Ez a teljes csomag azért nagy érték a magyar tudomány számára, mert a debreceni beadványokat eredetiekben tartalmazza, mert ugyancsak eredetiekben fekszenek benne az egi püspök, a kassai jezsuiták iratai és más beadványok s mert ugyanakkor az uralkodó eredeti rendeletei mellett a Helytartótanács, meg a Kancellária levelezését is tartalmazzák, tehát bepillantást engednek az ügy hátterébe is.

Nyilvánvaló, hogy az eredeti csomó előkerültével és anyának a kiadása után — amit én már teljesen előkészítettem — az eddigi tapogatózások helyett abba a helyzetbe kerül a magyar tudomány, hogy tisztázhatja a „*debreceni biblia*“ sorsát és vértanúságának a körülményeit.

E munka során meg lehet majd állapítani azt, hogy a „*debreceni biblia*“ az 1670-es évek nagy üldözésének egy békés szigeten (?) érett gyümölcse s keletkezése éppen arra az időre esik, mikor a „magyarországi“ protestáns lelkészek a pozsonyi kirendelt bíróság előtt álltak, Komárom, Lipótvár, Sárvár, Kapuvár, Berencs és Eberhard börtöneiben, majd Buccariban, Nápolyban és a gályákon sínylettek s hogy a címlapján levő 1685-ös évszámnak se a „*debreceni biblia*“ keletkezéséhez, se a megjelenéséhez nincs semmi köze, mert a fordítás 1675-ben készült, a kiadás pedig 1718-ban látott napvilágot, tehát a „*debreceni biblia*“-nak nincs semmi helye az ú. n. régi magyar anyagban.

SZABÓ KÁROLY a címe alapján RMK. I. 1336. sz. alatt írja le a „*debreceni biblia*“-t, de leírása három pontban is kiigazításra szorul. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY nem fordíthatta 1685-ben le a bibliát, mert már 1678-ban meghalt. Fordítása sem 1719-ben jelent meg, hanem 1718-ban. Mivel pedig 1678-ban történt halálából nyilvánvaló, hogy az 1685-ös évszám a biblia címlapján apokrif s mivel másrészt 1718-ban való megjelenése kétségtelen, a „*debreceni biblia*“-nak nincs helye a RMK.-ban, illetve ha a keletkezési ideje alapján mégis benn akarnók hagyni, akkor a fordítás befejezését jelző 1675-ös év könyvtermése között kellene elhelyeznünk.

Ugyanakkor az ügy másik végén kiderül, hogy a „*debreceni biblia*“ ügye nem „partikuláris“ ügy s nem temethető el se a katolikus, se a református egyháztörténetbe, hanem a magyar szellemtörténet egyik legfontosabb fordulópontja, mert a pozsonyi cenzori hivatal felállítása s az egész magyarországi cenzúra rendszeresítése ezzel az üggyel függ össze, a „*debreceni biblia*“ esetéből kifolyólag vált égető szükséggé a kormányzat részére.

Közben maguk az akták sokszorosan mutatják, milyen fontos és különös érdekek ütköznek össze a „*debreceni biblia*“ körül s hogy mennyire országos ügy a „*debreceni biblia*“ cenzúrájának minden mozzanata. S hogy e tekintetben semmi kétség ne lehessen az eset általános vonatkozásai felett való elmélkedésre, maga az aktacsomag adja meg a lökést azzal, hogy első darabja nem egy feljelentés, rendelkezés vagy más szorosan vett ügydarab, amellyel a lavina megindul a „*debreceni biblia*“ ellen, hanem egy 1714-ből való általános jellegű katolikus emlékirat a protestánsok ellen, aminek semmi szorosabb köze nincs a „*debreceni biblia*“-hoz, de azért ott áll rajta: „*Conservand(um) penes N(ume)rum 42. Actorum Particularium.*“ Az ügyre vonatkozó akták csak ez után a dokumentum után sorakoznak fel a csomóban.

Az akták sorozata a következő:

Két boletta a „*debreceni biblia*“-szállítmány Lengyelországon való átmeneteléről. 1718. okt. 29.

Debrecen városa 1719. februárjában bejelenti a bibliaszállítmány érkezését és kéri a vám elengedését.

A székesi kamara 1719. február 25-én csempészgyanusnak minősíti a „*debreceni biblia*“-szállítmányt két református diáknak az eperjesi harmincadon lefoglalt könyveivel együtt.

A pozsonyi kamara 1719. március 3-án felterjeszti a székesi kamara jelentését az udvari kancelláriához.

A kancellária 1719. március 9-én közli a pozsonyi kamarával, hogy az uralkodó a bibliák behozatalát megfelelő cenzúra mellett engedélyezte. A cenzúrázást az egri püspöknek kell elvégeznie a kassai egyetemmel, mert a behozatali állomás az ő püspöksége területére esik.

Debrecen városa 1719. március 9-én a kancelláriától a bibliák elhozatalának az engedélyezését kéri.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL 1719. március 13-án jelentkezik s a „*debreceni bibliák*“-nak „az uralkodó intenciói és rendelkezései szerint“ való cenzúrázására ajánlkozik.

A magyar kancellária 1719. március 14-én értesíti az egri püspököt az uralkodó rendeletéről, hogy a tizenhét ládában levő küldeményt mielőbb cenzúráztassa, véleményét pedig terjessze fel.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. április 15-én értesíti Debrecen városát a megbízásáról s a kassai jezsuitákhoz rendelteti a bibliákat.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. május 7-én értesíti a kancelláriát, hogy a debreceniek nem feleltek meg a rendelkezésének.

Az uralkodó 1719. május 15-én megparancsolja Debrecen városának, hogy a bibliákat szállíttassa Kassára.

A kancellária másnap megküldi a rendeletet a pozsonyi kamarának, hogy ügyeljen, hogy a debreceniek ki ne vonhassák a cenzúra alól a szállítmányt.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. május 22-én felhívja Debrecen városát, hogy teljesítse az uralkodó rendelkezését.

COMÁROMI C. GYÖRGY debreceni főbíró (a bibliafordító fia) 1719. május 24-én kelt válasza az egri püspökhöz.

A debreceni kiküldöttek 1719. júniusában kelt beadványa a kamarához, hogy a bibliákat ne kelljen a jezsuitákhoz szállítaniok.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. július 13-án jelenti a kancellárnak, hogy a 2884 darab bibliából álló szállítmány beérkezett a kassai jezsuita rendházba. A debreceniek azonban harminc bibliát állítólag kivettek a küldeményből.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1720. július 8-án terjeszti az uralkodó elé a „*debreceni biblia*“ cenzúráját; két változatban meglévő leveléhez (!) mellékel egy összehasonlítást a *Vulgata*, a SZENCZI-MOLNÁR-féle és a KOMÁROMI-CSIPKÉS-féle biblia szövege között,¹ továbbá egy összeállítást

¹ Observationes circa combinationem Biblio(rum) Komaromianorum recens editor(um) et Molnarianor(um) prius et antiquius impressor(um), ambor(um) autem Helveticae confessioni addictor(um) usibus destinator(um) in quantum videlicet eadem Komaromiana versio cum Bibliis vulgatis conformis vel difformis sit.

arról, hogy miben különbözik a „*debreceni biblia*“ KÁROLYI GÁSPÁR bibliájától és a MOLNÁR ALBERT-féle bibliától.²

Levele 6. oldalán egy oldalon a blaszfémia, a herezis, a butaság és a lázadás vádját emeli a „*debreceni biblia*“ ellen.

Debrecen városa 1720. július 18-án védekezik az uralkodónál a cenzori összehasonlítások ellen s kéri, hogy vallása szabad gyakorlásához szükséges bibliáit az uralkodó adassa ki, illetve ha aggályai volnának, hallgassa meg a cenzorok véleményével szemben a város védekezését is.

Debrecen városa 1720. július 29-e előtt nyilatkozatot ad ki arról, hogy a keresztelési parancsnak a „*debreceni biblia*“-ban kifogásolt „ad nomen“ fordítása „in nomine“ helyett nem a keresztelési szertartáson való változtatás céljából készült új fordítás, hanem egyszerűen nyomdahiba s kötelezi magát a kijavítására.

Az uralkodó 1720. július 29-éről kelt rendelete ERDŐDY GÁBOR ANTAL egri püspökhöz, amelyben megparancsolja a „*debreceni biblia*“ kiszolgáltatását azzal, hogy a keresztelési formulát a debreceniek javítsák ki.

Három darab 1720. július 29-éről keltezett kötelezvény-fogalmazvány a debreceniek részére, amelyben minden vagyónunk elvesztésének a terhe mellett kellett volna kötelezniük magukat a bibliákban kívánt javítások keresztüvitelére.

Debrecen városa nem írja alá ezt a kötelezvényt, tehát nem kapja meg a bibliáit.

Debrecen városa 1723. május 31-én újra kéri az uralkodótól bibliáinak a kiadását.

A miniszteriális konferencia 1723. június 11-én javasolja a „*debreceni bibliák*“ kiadását s az uralkodó ehhez hozzá is járul.

Az uralkodó 1723. június 23-án kelt rendelete ERDŐDY GÁBOR ANTAL egri püspökhöz, hogy feltétel nélkül adja ki a 2884 bibliát Debrecen városának, mert a keresztelési formula kifogásolt alakja csak sajtóhiba.

Ugyanazt a rendeletet kiadhatja a szepesi kamarának is a szükséges változtatással.

Az itt vázolt lényeges darabokat tartalmazó gyűjtemény egyéb adatokkal való kiegészítése után a „*debreceni biblia*“ egész szenvedéstörténete feltárul.

A továbbiakra nézve felkutatandó ERDŐDY GÁBOR ANTAL előterjesztése az 1723. június 23-án kelt rendelet ellen, amiben megindokolja, miért nem tesz eleget az uralkodó rendeletének.

² Discordantia Bibliorum Helveticae confessionis recens editorum per quemdam Georgium Comaromi cum Bibliis antiquis ejusdem Helveticae confessionis primum per Gasparem Karoly in Hungaria, dein per Albertum Molnár Hannoveriae (ut titulus libri profert) editis, quae discordantia fit, aut in mutatione sensus, aut significationis, aut vocum, aut numeri, nominum vel verborum, aut adjectione, aut detractioe vocum vel particularium etc.

Az uralkodó nem kényszerítette ERDŐDY GÁBOR ANTALT engedelmességre s különösképen a debreceniek sem sürgették tovább bibliáik kiadását. De ebből az itt felvillant és itt közös megegyezéssel negligált konfliktusból fogant meg az állami cenzura felállításának a szüksége. Ettől a debreceniek is enyhülést várhattak s ezért nem érvényesítették magánjogi igényeiket bibliájukra, hanem belenyugodtak abba, hogy általános sérelmi üggyé válják s örökre orvosolatlan maradjon.

Hogy azután a pozsonyi cenzurába vetett reményeikben nem csalódtak-e, — az más kérdés.

A „*debreceni biblia*“ ügye mindenesetre az egri püspök nyílt ellenszegülésével és a debreceniek feltűnő elhallgatásával ér véget.

A rendkívül értékes aktacsomó előkerültével a „*debreceni biblia*“ cenzurázásának az ügye teljesen tisztázható.

A 2884 példány megsemmisülésének a története azonban még mindig felderítetlen marad.

A cenzura-akták előkerítésének az igazi eredménye azonban akkor válnék gyümölcsözővé a jelen és a jövő szempontjából, ha ezzel kapcsolatban a „*debreceni biblia*“ mint nyelvenlék és mint a KÁROLYI-bibliát sokszorosán megjavítani szándékozó tudományos és vallásos alkotás is újra belekerülne a köztudatba.

A kassai jezsuita cenzúra már az uralkodó rendeleteiben mellőzött szempontjainak a megismerése igen alkalmas lehetne arra, hogy függetlenítse a magyar tudományos és a magyar protestáns egyházi közvéleményt attól a beállítástól, amely a „*debreceni bibliát*“ a Vulgátától, a gönci vagy a hanai bibliától való eltéréseinek a szemszögéből akarja megítélni, hogy — elítélhesse és ráébressze arra a helyes álláspontra, amely a „*debreceni bibliát*“ az eredetihez való hűség, a fordítás helyessége és magyarsága s magyar nyelv szempontjából való klasszicitása alapján ítéli meg s ezen az alapon szabja meg egyházi értékét is.

SZIMONIDESZ LAJOS.

A GYÖNGYÖSI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÖNYVTÁRA A XVII. SZÁZAD 70-ES ÉVEIBEN.

A gyöngyösi református egyház gazdag levéltárának rendezése során, 1939. évi június hó 16-án két XVII. századi könyvtárjegyzékre lettünk figyelmesek. Közülök egyik nem egészen ismeretlen az irodalomban: SZEDERKÉNYI NÁNDOR közölte „*Heves vármegye története*“ című munkájában,¹ közlése azonban tudományos feldolgozás számára használhatatlan. A jegyzéket csonkán, hiányokkal adja, a közölt szövegrészben pedig több mint száz, szinte érthetetlenül súlyos hibát ejt,² így mindjárt a dátumban is, amelyet 1647-nek jelez 1677 helyett. Számára a könyvjegyzék, szemmel láthatólag, nem egyéb „okmánytárát“ dagasztó kuriózumnál, tudományos feldolgozását meg sem kísérel.

Minthogy a XVII. század magyar könyvészeti viszonyaira és szellemi életére vonatkozó minden újabban napfényre kerülő adalék becses útmutatásokkal szolgálhat, az alábbiakban ismer-tetjük a magyar mult ez érdekes emlékeit.

Az első jegyzék 1675. április 24-én kelt és az újonnan beiktatott NAGY-ALMÁSI MÁRTON lelkész kezébe átadott könyveket tünteti fel. Az egyszerű, 21,5 × 7 cm nagyságú papiroszalagon NAGY-ALMÁSI MÁRTON jól folyó, könnyen olvasható írással sorolja fel az átvett könyveket, mindenütt feltüntetve a mű formáját is. E kisebbik jegyzékben mindössze 15 mű (17 kötetben) szerepel. Olvasható még rajta az egyház kurátorainak a könyvek átadását tanúsító feljegyzése is.

¹ III. köt. 460. old.

² Ilyenek pl. seygraphia sciagraphia helyett, Boza Beza h., Biddem Gaechy Biddembachii h., archeologicum theologicum h., Prestratiae panstratiae h., Lomhardi Lombardi h., attricum ethicum h., Tamas tomus h., Petri Parei h., Vestius Vorstius helyett stb., stb.

A nagyobbik jegyzék 1677. június 24-én kelt és jóval terjedelmesebb. (Ezt közölte SZEDERKÉNYI NÁNDOR.) Két, $21 \times 32,5$ cm-es oktáv alakú papírlap van közepén összehajtva és összefűzve, az így keletkezett füzetke hét, hosszúkás alakú oldalán olvasható a könyvtár jegyzéke, a nyolcadik oldal teljesen üres. E jegyzék szintén NAGY-ALMÁSI MÁRTON kezétől való, amint ezt aláírása is bizonyítja. Meglehetősen ép állapotban van, mindössze néhány sor olvashatatlan a hosszú füzetke 16-od rétű összehajtása és a nedvesség kártevése folytán. A jegyzék betűrendben sorolja fel a könyveket, a formátumot azonban, sajnos, már nem tünteti fel. Gyakorlati használatra készült, a fontosabb vagy sűrűbben forgatott könyveket olykor címük és szerzőjük szerint is beilleszti a betűrendbe, s „vide“ utalással igazít útba. Előfordul néhány ízben, hogy a könyv címe NAGY-ALMÁSI MÁRTON tollában marad, s csupán a szerző nevét írja ki (BODINUS ANDAGAVENSIS, BONAVENTURA HOCQUARDUS, AND. MONOSZLAI Praepositus Pos., LODOICUS GRANATENSIS, QUINTUS CURTIUS, VALERIUS MAXIMUS, VITTAKERUS öreg), máskor pedig csak a címet kapjuk a szerző feltüntetése nélkül (Sion vára, Opus de Regno Christi, Speculum Socini). Látszik a jegyzéken, hogy olyan kis közösség tagjai számára készült, akik a könyveket gyakran használták és rövid szóból is értettek. (E kis közösség a Gyöngyösön működő református iskola volt.)

A jegyzék egyébként 116 művet sorol fel. GELEI KATONA prédikációi esetében jelzi, hogy a mű két kötetből áll, a váradi bibliából és még további öt munkából két, MELANCHTON latin grammatikájából három példány volt az egyház birtokában: így a kötetek számát 124-re kell tennünk. Igaz, hogy a katalógus írásakor három kötetet nem találtak a könyvtárban, címüket azonban beírták. Érdekes az is, hogy a kisebbik jegyzékben feltüntetett öt mű (BEREGSZÁSZI ISTVÁN, BRICHMANNUS, BULLINGER, CALVIN és PELICAN KONRÁD egy-egy munkája) nem található e részletesebb katalógusban.

A két jegyzékben összesen 121 művet találtunk. Érdekes képet nyújt e művek csoportosítása:

Protestáns teológus műve.....	61
Katolikus teológus műve.....	16
Filozófia	9

Klasszikus auctor	12
Grammatika, dialektika, retorika, szótár..	17
Történelem, politika	2
Bizonytalan	4
	<hr/>
Összesen ..	121

Feltűnő, de az ellenreformáció korának szellemiségével, másrészt a XVII. századi protestáns ortodoxia skolasztikus hagyományával tökéletesen magyarázható tény a katolikus teológiai művek viszonylag nagy száma. Ismerni kell az ellenfél fegyvereit! Így könyvtárunkban találjuk BELLARMIN, HOCQUARDUS és MONOSZLAI ANDRÁS vitázó műveit és természetesen a protestáns fél visszavágásait (AMESIUS, CHAMIER, PÓSAHÁZI, VORSTIUS, CZEGLÉDI ISTVÁN) is. PÁZMÁNY *Kalauza* ugyan nincs meg, de PÓSAHÁZI „*cathekezmusi tanításai*“ kifejezetten ellene irányulnak. A református teológus elvi álláspontját szögezi le az evangélikus féllal szemben ALTINGIUS *Exegesis-e*, míg az unitáriusokkal COMENIUS *Speculum*a hadakozik, sőt ha CALVIN *Refutatió*-ját szabad a SERVET ellen írott *Defensio orthodoxae fidei* című művével azonosítanunk, akkor az antitrinitáriusok ellen kivont legfényesebb fegyver is rendelkezésére állott a gyöngyösi református lekipásztornak.

AMBROSIUS, AQUINOI TAMÁS, HAYMO, PETRUS LOMBARDUS, RUPPERTUS apát művei a középkori teológia levegőjét árasztják a gyöngyösi pap tanuló-szobájában. LODOICUS GRANATENSIS *Vita Christi*-je KEMPIS TAMÁS felé hajló ájtatossági irat, DIONYSIUS CARTHUSIANUS, a „doktor extaticus“ a késő-középkori misztika képviselője. Érdekes szín a könyvtárban JACOBUS A VORAGINE híres *Lombardica Legendája* is.

A protestáns munkák túlnyomó része írásmagyarázó jellegű, akad azonban néhány prédikáció-gyűjtemény is (BEREGSZÁSZI I., BIDDENBACH, BORNEMISZA P., NÉMETHI M., GELEI KATONA I.), ezek egy kivételével magyar szerzőtől valók. Az alaposabb bibliatanulmányt könnyítik meg BRANDMILLER (*Analysis*), GROSSIUS (*Theatrum Biblicum*), PAREUS (*Thesaurus Biblicus*), ALTHAMER (*Sylva Biblicorum Nominum*), PASOR (*Manuale Graecolatinum*) művei. Érdekes munka ÖRVENDI MOLNÁR FERENC *Lelki tárháza* is, ez a biblia könyveinek magyar versekbe foglalt kivonatát adja, míg JOHANNES MAJOR *Paraphrasis in Psalmos* című

műve a zsoltároknak heroikus latin versekbe való átköltése. A komoly exegesist megkönnyítendő, kéznél van COCCAEUS héber *psalteriuma* is.

Érdemes még külön kiemelni néhány munkát, amelyet bizonyos csodálkozással pillantunk meg egy hódoltságbeli magyar kisváros egyházi könyvtárának jegyzékében. Ilyen pl. CALVIN *Psychopannychiá*-ja. A nagy genfi reformátor e vitairatában azt az eretnek anabaptista nézetet cáfolja, hogy a lélek a halál után alszik az utolsó ítéletig.³ A mű előfordulása a XVII. század végén sem lehetett gyakori, a XVIII. században már ritkaságként tartották számon. Csak hozzáértő és emelkedett szellemű teológus szerezhette be WHITAKER művét is. Kora egyik legkitűnőbb tudósának ismerték, BELLARMIN is nagyra becsülte. Ugyanilyen hírben állott a francia CHAMIER DÁNIEL is. Munkáját (*Panstratiae Catholicae*) még MORHOF *Polyhistora* is a legnagyobb dícsérettel emlegeti (IV. kiadás, 1747, II. köt. 545 old.). BEZA *Tractationes* c. műve is a kor legelőkelőbb theológiai színvonalát képviseli.

A filozófiai művek tankönyvszerű, iskolás munkák. Különösebb említést csak két mű érdemel. ZABARELLA JACOPO a XVI. század egyik nagy hírben álló bölcseleje volt, munkásságában érdekesen vegyült a renaissance-filozófia természet-tudományos kutatóvágya aristotelesi skolasztikus hagyományokkal. Munkája egyik felöltő színfoltja könyvtárunknak. A másik nemkülönben érdekes könyvünk az, amelyet NAGY-ALMÁSI MÁRTON *Perelii Refutatio* címen jegyez be. Talán felvethetjük azt a lehetőséget, hogy ez GOMEZ PEREYRA XVI. századi spanyol orvos *Antoniana Margarita* című munkájának valamelyik, esetleg névtelen cáfolata. (V. ö. FR. BURE: *Bibliogr. Instructive des Livres rares*, 7 vol. Paris, 1753. 1291, 1292, 1293. szám.) PEREYRA jóval DESCARTES előtt tagadta a régi aristotelesi skolasztikus tételt az állatok szenzitív lelkéről, s őket egyszerű gépeknek tartotta. Egészen természetes, hogy ez a merész állítás teológusok részéről többszörös cáfolatban részesült. Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy azonosításunk nem egyéb feltevésnél, sőt ellene mondaní látszik a jól olvasható Chr. (bizonyára Christianus) kereszt-

³ V. ö. RÉVÉSZ IMRE: Debrecen lelki válsága. Századok LXX. 55. l. U. ö: Magyar ref. egyháztörténet, 1938. 153. l.

név. Egyedül azért kockáztatjuk meg, mert az általunk ismert irodalmi lexikonok egyikében sem akadunk más olyan PERELIUS-PERERIUS (Perrarius, Pereira, Pereyra, Du Périer) nevű tudósra, akinek hasonló című műve, vagy ellene írt cáfolat számbajöhetne, nem tekintve a spanyol jezsuita BENEDICTUS PERERIUST (1535—1610), akinek egy *Adversus fallaces et supertitiosas artes, id est de Magia, de observatione somniorum et de Divinatione astrologica libri III.* című munkája forgott közkezen a XVII. században. NAGY-ALMÁSI MÁRTON bejegyzése ebben az esetben sem pontos.

A klasszikus auktorok és a grammatikai, dialektikai munkák felötlő nagy száma iskolai célokat szolgált. A gyöngyösi református iskoláról, természetesen más oldalról, az egyházi levéltár számos más okmányából is tudomásunk van. Hogy benne az elemi fokot meghaladó latin grammatikai és dialektikai oktatás folyt, annak legszebb bizonyága e könyvtár-jegyzék.

Nem érdektelen egy pillantást vetni arra, milyen könyveket forgatott a gyöngyösi kálvinista tanulóifjúság a XVII. század utolsó negyedében. A klasszikusok közül megtaláljuk CICERÓT, OVIDIUST, TERENTIUST és VERGILIUST, tehát azt a négy auktor, akinek munkáira a NEANDER-féle iskolarendszer alsó-fokú latin oktatása felépül. CICERO különösen gazdag gyűjteménnyel szerepel; egy *Opera omnia*-kiadás mellett megvan egy, bizonyára iskolai célra készült *Epistolaris* és *Orationes variae* című Cicero-szemelvény. Rajtuk kívül önálló kiadásban megtalálható a *De officiis* is. TERENTIUSRA vonatkozólag NAGY-ALMÁSI MÁRTONNAK két érdekes bejegyzése olvasható: van a gyöngyösi könyvtárban egy *Terentius Christianus*, nem lehetetlen, hogy a XVI. század folyamán ERASMUS és RIVIVS „castigatio“-ival többször megjelent híres kiadás (Párizs, 1526, Köln, 1534, Antwerpen, 1546); található még ezenkívül egy teljes TERENTIUS is *Terentii Afri Fabulae* cím alatt. Ez utóbbinak már magyarországi kiadásai is vannak (RMK II. 73. és 307.). OVIDIUSTÓL csak a *Tristia* szerepel, a VERGILIUSRA vonatkozó bejegyzésből azonban összes műveire lehet következtetni. E nagy klasszikusokon kívül várakozásunknak megfelelőleg felbukkan egy PLUTARCHUS (NAGY-ALMÁSI érdekes módon *Plutarchus Philosphus*-nak jegyzi, s így nézetünk szerint az *Apophthegmata*

regum et imperatorum című Plutarchus-szemelvényre kell gondolnunk), és megtaláljuk a humanista-oktatás oly népszerű MACROBIUS AURELIUS-át is. (*In somnium Scipionis libri II. et saturnalium libri VII.*) Szerepel még QUINTUS CURTIUS és a gyakorlati régiségtnak tekinthető VALERIUS MAXIMUS (*Dictorum factorumque memorabilium libri IX.*) is.

A nyelvtani oktatás alapvető munkája MELANCHTON nagyírú latin grammatikája lehetett, belőle három példány található a gyöngyösi könyvtárban. Megvan e mellett NEANDER latin és görög nyelvtani munkája, sőt THOMAS HORNE londoni rektor *Janua linguarum*-a mellett ott találjuk az érdekes bejegyzést bizonyos EMMANUEL grammatikájáról is. Ez utóbbiban ALVAREZ EMMANUEL spanyol jezsuita (1526—82) latin nyelvtanát (*De institutione Grammatica Libri III.*, Lisabon, 1572), a későbbi század híres „ALVÁRI“-ját sejtjük, bizonyosságául annak, hogy a korszerű kézikönyvet a protestáns középfokú oktatás is hasznosította.

Görög tankönyvben sem volt hiány. NEANDERÉN kívül megtaláljuk a gyöngyösi könyvtárjegyzékben CRUSIUS tübingai professzor görög nyelvtanát és LURANDUS *Synonyma Graeca* című stilisztikai kézikönyvét. Héber nyelvtan kettő is van: KECKERMANNÉ és MARTINIÉ, bizonyára a magasabb tanulmányokkal foglalkozó diákságnak lehetett rájuk szüksége (1688-ban 26 tógátus diákot űz ki a városból az ellenreformáció!). Akad a latin, görög és héber prozodiát tárgyaló segédkönyv is (JOH. CLAJI: *Prosodia Latina, Graeca et Hebraica*, Wittenberg, 1580, 1606, 1620, 1624).

A dialektikai kézikönyvek közül legnagyobb becsületnek a nagynevű AGRICOLA RUDOLF *De inventione dialectica* című műve örvendhetett, belőle kettő volt Gyöngyösön. LOSSIUS LUKÁCS *Erotemata dialecticá*-ja a wittenbergi kryptocalvinizmusra jellemző módon MELANCHTON és URSINUS ZAKARIÁS egyházi beszédeiből szövi gyakorlatait. Tanulni azonban CAESARIUS és a jezsuita FONSECA dialektikáiból is lehet! Mindkettő megvan NAGY-ALMÁSI jegyzékében. Retorika csak egy van, JUNIUS MELICHOR strassburgi tanár érdekes című *Ratio conciliandorum et movendorum Animorum*-ja.

Szótár, a már említett bibliai dictionariumokon kívül, csak kettő található: a nagy CALEPINUS és ADAMINAK e korban már

elavult típust képviselő *Nomenclator quadrilinguis*-e (Prága, 1598, in 4°). Várakozásunk ellenére hiányzik SZENCZI MOLNÁR kitűnő műve.

A jegyzékünkben felsorolt művek közül a Régi Magyar Könyvtárhoz tartozónak vehetünk 25-öt. E téren azonban nem árt az óvatosság, hiszen éppen nem bizonyos, hogy a tekintetbe jövő munkák néhányja (CALEPINUS, a latin Catechesis Palatinata, CICERO epistolarisa és válogatott beszédei, MELANCHTON grammatikája, TERENTIUS vígjátékai) magyarországi kiadásban volt meg a gyöngyösi könyvtárban. A kétségtelenül RMK darabok száma 18.

Berekszazi István *Predicatio in Octavo*.⁴

Joh. Alstedij *Prodromus* (RMK II. 494).

Biblia, Magyar Nagy-Várad. Kettő (RMK I. 970 és 976).

Bornemisza Péter *Postillája* (RMK 95, 115, 119, 146, 147, 153).

Buzinkai *Uram Logikai*. 1. Hoszszab (RMK II. 974).

2. Rövidgyeb (RMK II. 1156).

Catechesis Palatinata. Magyar (RMK I. 137 és 495).

A Dominiciákra, Némethi Mihály U. (RMK I. 1179 vagy II. 1402).

St. K. Gelei *Praeconium duobus Voluminibus* (RMK II. 521. és 552).

Graduál. Öreg (RMK I. 658).

Lithurgia Sacra(e *Coenae*) (RMK I. 933).

Lorantfi Susanna. Magyar könyv (RMK I. 716).

Malach doctor (RMK I. 213).

And. Monoszlai *Praepositus Pos.* (RMK I. 229 vagy I. 230, vagy 224).

Posaházi *Uram Catechesisse* (RMK I. 1096).

Sion Vára (RMK I. 1187).

Lelki Tárház Örvendi *Uram Munkaja* (RMK I. 1034).

Titkok Jelenése. Szathmari Ist. (RMK I. 1078).

Tanulságos összehasonlításra nyílik alkalom, ha jegyzékünk könyveit a híres XVII. századi RÁKÓCZI-könyvtár anyagával vetjük össze.⁵ Csodálkozva fogjuk megállapítani, hogy az oly nagy gondal összeválogatott és szinte kimeríthetetlen anyagi

⁴ Sem a RMK, sem Stripszky jegyzéke nem ismeri.

⁵ HARSÁNYI ISTVÁN: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Különlenyomat a MKSzemle XXI—XXIV. kötetéből, Budapest, 1917. — Figyelemreméltó párhuzam gyanánt kínálkozik az a ref. papi könyvtárjegyzék is (DEMÉTEI ANDRÁSÉ 1657. februárjából), amelyet ZOVÁNYI JENŐ közölt a MKSzemle 1907. évfolyamában (381. lap). E könyvtár a miénknél kisebb volt. Egyező kötetek száma 11.

forrásokkal rendelkező RÁKÓCZI-családi könyvtárban mindössze 17, a miénkkel azonos művet találunk, s nyoma sincs a maguk korában nagyhírű és a gyöngyösi jegyzékben szereplő művek egész sorának (CALVIN: *Psychopannychia*, CHAMIER, SADELIS, WHITAKER, ZABARELLA stb.). Ezzel kapcsolatban is ismételnünk kell fentebbi megállapításunkat: a gyöngyösi könyvtárat jószemű és képzett embernek kellett összeválogatnia.

Ki volt ez az ügyes könyvszerző? Nézetünk szerint NAGY-ALMÁSI MÁRTON.⁶ Személyéről keveset tudunk. Neve és baráti köre után ítélve erdélyi származás (Nagyalmás nevű község van Hunyad és Kolozs megyében). 1653. augusztus 25-től a franekerai egyetem hallgatója volt, 1654-ben ugyanott *Disputatio de Christo* című akadémiai vitairata jelent meg. JÁSZBERÉNYI JÁNOS és GELEI KATONA ISTVÁN Franekerában megjelent munkáihoz 1653-ban üdvözlő verseket írt. Gyöngyösre 1675. április 24-én került. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában BENKŐ GERGELYnek 1677-ből az ő kezétől származó végrendelete található. 1678. február 5-én halt meg Gyöngyösön, ugyanitt temették el február 6-án.

Nincsenek részletesebb adataink a könyvtár kialakulásának és további sorsának történetéről sem. Rendkívül feltűnő azonban, hogy NAGY-ALMÁSI MÁRTON 1675 áprilisában 15 művet vesz át, két év múlva pedig a könyvtár állománya e szám nyolcszorosát is meghaladja. Az 1675-ös jegyzékben szereplő művek közül GELEI KATONA prédikációs kötete, ALSTEDIUS *Prodrumus*-a, LÓRÁNTFFY ZSUZSÁNNA könyve, ezenkívül az *Öreg Graduál* egészen bizonyosan a RÁKÓCZI-ház ajándékai.⁷ A többi könyv nagy részét bizonyára NAGY-ALMÁSI MÁRTON szerezte külföldi akadémiákon jártában, s a régi szép szokás szerint saját

⁶ V. ö. SZINNYEI: Magyar írók IX. 781; RMK III. 1833, 1834 és 1881; Történelmi Tár 1886, 792. l.; a gyöngyösi könyvtár *Öreg Graduáljának* KÖRMENDI BORNEMISZA JÁNOSTól származó 1679-ben kelt feljegyzéseivel. SZINNYEI NAGY-ALMÁSINAK csak franekeri éveiről tud, a többi adat az egyház levéltárából való.

⁷ Ismeretes, hogy a fejedelmi dinasztia Gyöngyöshöz szoros szálak fűzték, itt birtokos volt, s a gyöngyösi református egyházat meleg pártfogásában részesítette: I. RÁKÓCZI GYÖRGY 1642-ben 12 mázsás harangot öntetett számára, özvegye, LÓRÁNTFFY ZSUZSÁNNA pedig 1659-ben a nagyértékű Fajzat-pusztát adta neki kórház alapítása céljából. Lásd a Sárospataki Füzetek 1866. évfolyamát és az egyház levéltárának számos okmányát.

könyveit az egyháznak ajándékozta, vagy legalább is papsága ideje alatt az egyházi könyvtárban helyezte el. Egészen valószínű, hogy a könyvtár gyarapításában volt valami része a NAGY-ALMÁSIVAL együtt szolgáló KÖRMENDI BORNEMISZA JÁNOS akadémikus rektornak is.

A könyvtár további sorsát teljes homály fedi, legalább is ezidőszerint. Lehetséges, hogy 1688 májusában a református lelkész kiűzésekor a Jézus Társaság kezére került, s a rend feloszlásakor annyi más régi magyar értékkel együtt szerteszóródott. Az *Öreg Graduál*-t megmentették, s ma a Magyar Tudományos Akadémia birtokában van. Egy 1661-es kiadású váradi biblia ma is megtalálható a gyöngyösi ref. egyházi könyvtárban. Feltehető róla, hogy a régi törzsanyag egyetlen helyén maradt képviselője.

A gyöngyösi ref. egyház könyvtára a kor színvonalán álló értékes gyűjtemény volt, méltó képviselője a XVII. századi Nyugatra tekintő s a legsanyarúbb viszonyok között is a szellemi Európáért küzdő magyar lelkiségnek.

BÁN IMRE.

A PESTER ZEITUNG ENGEDÉLY-OKIRATA.

A Magyar Könyvszemle 1940. júniusi számában a következő sorokat olvassuk: „A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában a *Pesther Tageblatt*-ból csak az 1839—1845. I—VII. évfolyam van meg, a VII. csonkán. Keressük az 1845—1848. VII—X. évfolyamokat.”¹ E „desideratum” lehetőségét KERESZTY hírlap- és folyóiratbibliográfiája is alátámasztja, mert állítása szerint még 1847-ben is élt a lap.² A könyvtárakban található *Pesther Tageblatt*-kötetek is csonkák-nak látszanak: az utolsó kötetek utolsó száma mindenütt az 1845. március 29-iki dátumot tünteti fel. A csonkaság azonban nem hiányt, hanem a lap megszűnését jelenti. Vajjon mi lehet ennek a háttere? Hiszen a lapkiadók, HECKENAST GUSZTÁV és SAPHIR ZSIGMOND — egyidejűleg felelős szerkesztő is — a negyvenes évek során még örömmel jelentik olvasóközönségüknek a számos külföldi és hazai munkatárssal dolgozó lap népszerűségét, elterjedtségét. A semmit nem sejtő előfizető nyugodtan forgatja a lapot s váratlanul, alig két héttel megszűnése előtt, HECKENAST szűkszavú közlésben figyelmezteti, hogy a megjelenés utolsó napja, március 30. közeledik, jelentkezzék a kiadóhivatalban visszakövetelésével:

„Ich zeige den verehrlichen Lesern dieses Blattes hiermit an, dass das Pesther Tageblatt nur noch bis zu dem 30. März 1. J. erscheinen wird, und stelle daher an alle pl. t. Pränummeranten, die für Pesth oder Ofen die halbjährige Pränummeration vorhinein erlegt haben, die ergebene Bitte, die Hälfte des erlegten Pränummerations-Betrages in der Expedition des Tageblattes in Empfang nehmen zu wollen... Pest, den 11. März 1845. Gustav Heckenast.”³

¹ MKSzemle, 1940. II. füz. 213. l.

² KERESZTY ISTVÁN: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867. Budapest, 1916. 19—20. l.

³ Pesther Tageblatt, 1845. márc. 13. 62. sz.

Ezzel a közzététellel majdnem egyidőben indult útjára egy új német politikai lap megjelenését hirdető körlevél:

„Pränummerations-Anzeige einer neuen deutschen politischen Zeitschrift, welche unter dem Titel Pester Zeitung, redigirt von Eduard Glatz, im Verlage von Landerer und Heckenast mit 30. März 1845 wöchentlich viermal erscheinen wird...“

És a Pester Zeitung valóban meg is indul 1845. március 30-án, folytatja a 29-én megszűnt, 1839. jan. 1-én indult *Pesther Tageblatt, zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben* című és mindvégig SAPHIR szerkesztésével készült lapot.

A *Pesther Tageblatt* olvasóközönsége már kész tényekkel találta magát szemben: a német szépirodalmi lap megszűnt, a folytatása az elődjével szemben politikai rovattal bővült, lapkiadó és nyomdász nem változtak, *csak a felelős szerkesztő személye*. Miért? Talán, mert más a lap iránya, változott a tartalmi összetétele; az is lehetséges azonban, hogy a kiadótulajdonos, HECKENAST összekülönbözött a társkiadó és felelős szerkesztő SAPHIR ZSIGMONDDAL. Ha ez volt a közvélemény, elég messze járt az igazságtól. Hiszen maguk az illetékesek sem voltak teljesen tisztában a helyzettel, egyedül a bécsi kormányzat bizalmas szervei, az igazi mozgatók ismerték. A titok az ügyben általuk szerkesztett iratok mélyén lappang, ezekbe kell bepillantást nyerünk.⁴ És itt vissza kell térnünk az előzményekhez, hogy megkapjuk a történeti összefüggést. HECKENAST társa, LANDERER LAJOS még üzemük egyesítése (1841. jan. 1.) előtt folyamodott az udvari kancelláriához olyan német újság engedélyéért, melyben a bécsi újságokkal egyidőben közölhesse a dicasteriális kérdéseket. Kérésének méltányosságát azzal indokolja, hogy magyarul három politikai lap jelenik meg, németül meg csak kettő. A magyar nyelv viszont még nem olyan fejlett, hogy a magyar újságokból kielégítően meríthetné az olvasóközönség a szükséges politikai és kereskedelmi tájékozódást. Továbbá: eredetileg, atyja révén, őt is megilletné német lapkiadási jog, mert a *Pressburger Zeitung*-ot atyja adta ki és ő annak halálakor kiskorúsága miatt nem örökölhette a privilégiumot. Kormányhűségéhez sem férhet kétség, csa-

⁴ Az elkövetkezőkben idézett iratokat a Wiener Staatsarchiv és az Országos Levéltár őrzik. — A Wiener Staatsarchiv adatait GORIUPP ALISZ feljegyzéseiből merítjük; fogadja szívességéért ezúton is hálás köszönetünket.

ládja 1809-ben, a francia invázió alkalmával derekasan viselkedett a birodalom védelmében. Az engedélyezett lap Pest városának fellendülését is előmozdítaná és művelő erővel hatna az olvasóközönségre is. A cenzurával sem lesz semmi baj — igéri — nyomdász-hivatásánál fogva jól ismeri a követelményeket. Hajlandó a hatóság által kijelölt munkatársakat választani, ha kell. Elismerten kitűnő nyomdája az engedélyezett lap kifogástalan kiállításának biztosítékául szolgálhat. LANDERER kérelmét SEDLITZKY rendőrminiszter is pártfogóan terjesztette fel, mert egy kormányszellemben szerkesztett német lapot mindenkor hasznosnak mondott. A végzés mégis elutasító volt; GRÓF MAJLÁTH ANTAL, az udvari kancellária feje úgy vélekedett, hogy politikai és hatósági közlemények orgánumának engedélyével csak igen nagy érdemeket szabad jutalmazni. Még egy kisebb, de szintén figyelemreméltó gátló körülményre is tekintettel volt az elutasító végzés: özvegy RÖSSLERNÉ, SCHICKMAYER JOSEPHA tiltakozó jelentésére. Eszerint az országba bekerülő külföldi, valamint a meglévő hazai német lapok teljesen kielégítik a német olvasóközönséget, mely napról-napra csökken és átpártol az elszaporodott magyar politikai és szépirodalmi lapokhoz. A magyar nyelv és művelői is egyre emelkedő fejlődést mutatnak. Kifogásolja azt is, hogy nyomdász kapjon lapengedélyt és így kettős jövedelemhez juttassák, mellyel az ő megélhetését is kérdésessé tehetik. A tulajdonában lévő *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* igazán megérdemli a támogatást, mert annak engedélyét még egy 1786. december 12-én kelt udvari határozatban kapta atyja, SCHICKMAYER JAKAB.⁵ A felsorolt indokolások mellett az elutasítás legbelső oka tulajdonképpen Bécs védekezésében rejlett a sajtóorgánumok ellen, melyek eszmei úton a mindjobban lábrakapó és így az állami

⁵ SCHICKMAYER JAKAB a fenti határozat értelmében 1787. jan. 3-án megindítja Budán Ungarische Staats- und Gelehrten-Nachrichten c. lapját, mely mellékletével együtt hetenként kétszer jelent meg. A főlappal híreket is hozott, melléklete haditudósító volt. A lap 1794. jún. 28-án megszűnt, de minden valószínűség szerint az Ofner Zeitunggal folytatódott 1796—1799-ig. Ekkor SCHICKMAYER JAKAB legfelsőbb jóváhagyással megvette MOLL JEREMIÁS Pesten kiadott Neuer Kurir aus Ungarn (1791—1799) c. lapját és egyesítette budai lapjával Ofner und Pester Zeitung címen (1800). 1800. ápr. 17.-étől újabb címváltozáson megy keresztül a lap: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, melyet SCHICKMAYER JAKAB halála után JOSEPHA leánya örökölt.

irányzattal szembehelyezkedő radikálizmust bármiképen is erősíthették volna.⁶ A továbbiakban látni fogjuk, hogy LANDERER ügyét — bár öt hosszú esztendő leforgása alatt — mégis a bécsi kormányzat juttatja révbe. Kérelmező, de még az intézkedő fórumok sem sejtették az első akták lavinatermészetét, nem láthatták előre, hogy az elkövetkező években a KOSSUTH- és a HECKENAST—SAPHIR-ügyek is bekapcsolódnak.

KOSSUTH LAJOS ugyanis LANDERER nyomdatulajdonosnak 1840 végén engedélyezett és 1841. jan. 2-án megjelent lapjánál, a *Pesti Hírlap*-nál volt szerkesztő. LANDERER az engedélyt GRÓF MAJLÁTH ANTAL kancellársága alatt kapta. A bécsi kormányzat kezdetben KOSSUTH szerkesztői minőségét nem kifogásolta, mert úgy vélekedett, hogy a magyar radikális párt legveszedelmesebb emberének programját éppen annak lapjában tarthatja legbiztosabban nyilván. Mikor azonban arra ébredt, hogy KOSSUTH eszméinek leghatásosabb ügyvivője a *Pesti Hírlap* és így hatalmas fegyvert adott az „ellenfél“ kezébe, rögtön felmerült a kormányzatban KOSSUTH eltávolításának a gondolata. Érintkezésbe lép LANDERERREL 1843-ban és megígéri neki német lapkérelmének engedélyezését, ha sikerül KOSSUTHOT a *Pesti Hírlap* szerkesztőségéből eltávolítania. Az egész manipuláció a maga teljességében elének tárul a Wiener Staatsarchiv egykorú titkos irataiból, melyeket szerzőik, MAILÁTH, FERSTL, GERVAY, WIRKNER egészen METTERNICHIG juttattak el.⁷ Ezek szerint nem szabadna elzárkózni egy újabb német lap engedélyezésétől, mert mindjobban érezhető egy olyan politikai orgánus szükségessége, mely a magyarországi állapotokat, eseményeket, ezeknek eredményeit meggondolt, mérsekelt formában, az osztrák kormány szellemében ismertetné az összbirodalomban és a külföldön egyaránt. Ennek a lapnak a privilégiumát LANDERERnek kellene adni kárpótlásul KOSSUTH eltávolításáért, hogy KOSSUTH távozása a *Pesti Hírlap*-vállalkozást, illetőleg LANDERERT anyagilag érzékenyen ne sújtsa. LANDERER mielőbb döntést kíván a német lapengedély tárgyában.

⁶ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1911/1838., 240/1839., 1610/1840.

⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843., 1193/1843., 1232/1843., 1233/1843., 1375/1843., 59/1844. — V. ö. még VISZOTA GYULA: Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap. Századok 1929. 1—3. sz. 5—36. l.

KOSSUTHAL 1843. dec. közepén tárgyalnia kell szerződése megújításáról és eltávolításának ezt az egyetlen kitűnő alkalmát nem szabad elszalasztani, mert KOSSUTH, tekintettel az országgyűlésre, járandóságát 17.000 frt C. M.-ről 20.000-re akarja felemelni, melynek megtagadása valószínűleg KOSSUTH felmondásával járna. Ha a német lapengedélyre vonatkozó döntés nem történik meg, vagy késne, KOSSUTH még az elkövetkező évben is szerkesztené a *Pesti Hírlap*-ot, pedig ez annál kevésbé kívánatos, minthogy a jelentések szerint egy olyan magyar egyesület alapítását határozta el, mely kizárólag magyar áruk vásárlására buzdítaná a közönséget és ennek eszméjét, természetesen, lapjában hirdethetné legeredményesebben. A laptól való távozása utolsó szerkesztői állomását jelenthetné KOSSUTHnak, erre szóló engedélyt a kormány úgyszem adna meg többé neki; a lapoknál elhelyezett cikkei elé pedig a cenzura fog akadályt gördíteni. METTERNICHben ugyan felmerül egy pillanatra a gondolat, nem lehetne-e jó pénzen KOSSUTHOT megvenni:

„Hierbey ist in betracht zu ziehen ob Kossuth welcher die Seele dieses höchst gefährlichen Blattes (Pesti Hírlap) ist... nicht zu gewinnen wäre? Kossuth gehört wie Alle leute (!) seiner Art zu der Klasse Menschen, welche vor Allem Geld wollen wäre er nicht, indem er die Redactions Vortheile des Pestty Hírlap verliert zu gebrauchen?“⁵

A jelentések azonban az ellenkezőjéről tájékoztatják. Ekkor már a kormányzat hajlandó LANDERERnek, társának és JÁRY GYÖRGY pesti városbírónak együttesen német lapra engedélyt adni a dicasterialis hírek közlésének jogával. A nevezetteknek azonban a kormány laptervezetéhez kell majd alkalmazkodniok és mindahhoz, „melyet a magas kormány mindenkor célszerűnek és elkerülhetetlenül szükségesnek fog nyilvánítani“. LANDERER KOSSUTHAL kapcsolatban megtarthatta a kormánynak tett ígéretét; jól számított: KOSSUTH megvált a *Pesti Hírlap*-tól és a lapkiadótól, akit „szóbeli szerződésük megszégésén ért“. 1844-et írnak és a fentnevezettek: LANDERER, társa HECKENAST és JÁRY GYÖRGY városbíró még mindig nincsenek az ígért német lapengedély birtokában. Pedig ekkor már igen előnyös fordulathoz jut a kére-

⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843.

lem: LANDERER megvált KOSSUTHtól, a társkérelmezők helyzete pedig a legméltányosabb elbírálásra számíthat.

HECKENAST ugyanis a már említett *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjától, még inkább annak felelős szerkesztőjétől és kiadótársától, SAPHIR ZSIGMONDTól szeretett volna minél előbb megszabadulni. Egyideig megkísérelték egymásközt ügyüket elintézni és HECKENAST igyekezett megértetni kiadótársával, hogy szépirodalmi napilapjuk a hasonló tartalmú és igen keresett *Der Spiegel* (1828—1852) és *Der Ungarral* (1842—1848) nem versenyezhet. Előfizetői is egyre csökkennek.⁹ Mondjon le SAPHIR, megfelelő kártérítés mellett, a kiadói társjogról és álljon el a kettőjük között létesült szerződéstől; hiszen újságírói pályafutása, eddigi eredményei szavatolják, hogy hasonló vállalkozásba bármikor bekapcsolódják, vagy maga is lapot alapítson.¹⁰ HECKENAST-nak különben a központi cenzurahivatallal is sokszor meggyűlt a baja a *Pesther Tageblatt* miatt. Szemére vetették a túlságosan sok magyar tárgyú, magyar vonatkozású cikket és ezzel a lap még büszkélkedett is:

„Csató der gewandteste ungarische Feuilletonist, begrüsst im „Hirnök“ worin er wöchentlich eine allgemcine Revue über alle ungarische Zeitschriften hält, unser Journal folgendermassen: Noch muss ich ein Blatt, die Stiefschwester der ungarischen Zeitungen, das „Pesther Tageblatt“ erwähnen. Das Blatt ist zwar ein deutsches und als solches würde ihm hier wohl kein Raum gebühren, jedoch verläugnet es keineswegs sein Blut und sein Vaterland, indem es sich häufig mit magyarischen Gegenständen, nicht ohne Ungeschick, beschäftigt... fast in jeder Nummer finden wir Blicke auf die ungarische Journalistik, Literatur, Schaubühne u. s. w. Ich glaube daher, dass es nicht ohne Interesse seyn dürfte, wenn ich manchmal die Ansichten dieses Central-

⁹ V. ö. FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig. Budapest, 1887. 272. l.

¹⁰ 1848. februárjában SAPHIR valóban átveszi, egészen a lap megszűnéséig, a fentemlített *Der Spiegel* szerkesztését. 1853. jan. 1-én pedig megindítja *Pester Post* c. szépirodalmi napilapját és 1854. decemberéig szerkeszti. Körülbelül egyidejűleg folyamodik a hatóságokhoz, hogy 1855. jan. 1-től a *Pester Post* c. szépirodalmi napilapot illusztrált, politikai és szépirodalmi heti néplappá változtathassa és *Sonntagszeitung* címen adhassa ki. Az engedélyt 1854. dec. közepén meg is kapta és lapját tíz évig — 1855—1865 — zavartalanul szerkeszthette. V. ö.: Wiener Staatsarchiv. Ungarische Landes-Gouvernements-Acten 215. Fasc., SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Budapest, 1931. 40. l.

blattes über unsre vaterländischen, gemeinsames Interesse habenden Gegenstände, denen der übrigen Pesther Blätter anreihen werde.“¹¹

Eközben HECKENAST is magáévá tette társának, LANDERERnek egy sokkal jobban jövedelmező, politikai tartalmú és hatósági híreket is közlő lapkérelmét, melynek évek óta húzódó engedélyét úgy gondolták megsürgetni, hogy HECKENAST is csatlakozik a folyamodóhoz és kéri *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjának *Pester Zeitung* című politikai hírlappá való átváltoztatását. SAPHIR azonban nem engedett jogaiból és megindítja panaszos jelentéseit a hatóságokhoz, melyekben a *Pesther Tageblatt* cím megtartásával magának kéri a teljes kiadói jogot, vagy azt, hogy kötelezzék HECKENASTOT a vele kötött megállapodás megtartására. Anyagi viszonyai is indokolják kérésének méltányos elintézését: többgyermekes családapa és orvosi praxisából nem tud megélni.¹² A Helytartó Tanácshoz benyújtott és a Központi Könyvbíráló Főhivatalhoz véleményezés végett áttett kérelmét elutasították. A lapot SAPHIR részére nem engedélyezték, HECKENASTtal kötött szerződéses ügyébe nem avatkoztak. A *Pester Zeitung* már megindult, mikor SAPHIRnak a Helytartó Tanács tudomására hozta a végleges, megmásíthatatlan döntést: Mivel a *Pesther Tageblatt* tárgykörében működő három magyar és két német lappal — *Der Spiegel*, *Der Ungar* — sőt a legújabban indult *Pester Zeitung*gal is, mely politikai tudósításokon, értekezéseken kívül szépirodalmat is hoz, a magyarországi sajtó eleget tesz olvasóközönsége irodalmi igényeinek, nemcsak, hogy nem szükséges, de a komolyabb tudományokra csökkentőleg ható napi irodalom aránytalan megnövekedése miatt, nem is kívánatos, hogy a *Pesther Tageblatt* újra induljon és a folyamodóra átruházzák. Budán, Pünkösöd hava, 31-én. 1845.¹³

A *Pester Zeitung* engedélyezésében, a *Pesther Tageblatt* megszüntetésén kívül, JÁRY (TRETTER) GYÖRGYnek is döntő szerepe volt.¹⁴ Pest városának főbírája, országgyűlési követe „a kormány

¹¹ *Pesther Tageblatt*, 1839. 24. sz.

¹² Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 3663/1845., 12.378—1845.

¹³ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 12.379/1845., Helytartó Tanácsi iratok. Dep. Rev. Lib. Fons. 11. Pos. 44., 45., 91., 132/1845.

¹⁴ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Budapest, V. köt.

szellemében“ viselte szíven a város érdekeinek előmozdítását; ilyen céllal akart 1843-ban német újságot indítani és erről SEDLITZKY-nek — pártfogását kérve — jelentést is tett.¹⁵ Kérése akkor nem talált meghallgatásra. LANDERER és HECKENAST német újságügyei a pesti és budai hatóságokon is keresztül mentek, tehát JÁRY figyelmét sem kerülhették el. Így csatlakozott ő is — saját kívánságát is tekintetbe véve — a folyamodókhoz.

A kérelmező triumvirátus 1844 végén megint megsürgeti ügyét a hazai hatóságoknál, ahol még egyszer összegezik az eddigi folyamodványok végzéseinek indokait: a budai hatóságoktól pártfogolt RÖSSLERNÉ tiltakozását; a pesti hatóságoktól, RÖSSLERNÉ budai lapjának meghagyása mellett, javasolt német lapengedélyt; a Központi Könyvbíráló Főhivatalnak vétőit: a magyarországi németeknek éppen elegendők politikai szempontból a meglévő német és a beérkező osztrák lapok közleményei, felesleges, hogy a német olvasóközönség anyanyelvén szerezzon tudomást az egyre erősödő ellenzéki szellemről és azt egy új német lap útján a külföld is megismerje. LANDERER és a vele egy húron pendülő HECKENAST személye sem a legkifogástalanabb: emlékeztet, hogy a *Pesti Hírlap* még nem is olyan régen a legszélsőbb radikálizmus szócsöve volt. Hirdetéseket más lapban is elhelyezhetnek a kérelmezők, ehhez nincsen újabb politikai lapra szükségük. Anyagi szempontból jól állnak, különösen LANDERER, aki pesti és pozsonyi jól jövedelmező nyomdák tulajdonosa. Mindehhez csatolják JÓZSEF nádor elutasító javaslatát is, és az egész ügy újra a bécsi kancellária asztalán fekszik.¹⁶ Ezúttal azonban a multban foganatosított tiltakozó votumok teljes egészükben érvényüket veszítik, mert az 1845-ben előállott politikai helyzet félreérthetetlenül megköveteli a kormányzattól, hogy a kérelmezőknek 1843-ban tett és végre nem hajtott ígéretét megvalósítsa. Maga MAJLÁTH ANTAL kancellár, aki annak idején LANDERER kérése elől szigorúan elzárkózott, 1845. január 3-án a legmeggyőzőbb szószólója az ügynek:¹⁷ mindenek előtt méltányos az engedélyezés, mert LANDERER KOSSUTHOT úgy futtatta zátonyra, hogy a közvélemény szerkesztő és kiadó között támadt pénzügyi differenciákban keresi az okot és az egész

¹⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 980/1843.

¹⁶ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 2097/1845., 2790/1845.

¹⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

ügyben nem is sejtí a kormány kezét. Ugyanakkor a kiadó saját érdeke ellen cselekedett — évi 8000 frt. C. M. volt a vesztesége Kossuth kizárása miatt —, hogy a kormánynak szolgálatot tehesen. Ezzel egyben ahhoz is hozzájárult, hogy a magyarországi sajtóviszonyok a kormányzat javára alakulhattak, vagyis a közvéleményt irányító sajtó majdnem teljes egészében a kormány kezébe jutott: a *Pesti Hírlap* Kossuth távozása óta kormány szempontból egyre „javul“, a *Világ* folytatása, a *Budapesti Híradó* teljesen APPONYI befolyása alatt áll, a *Nemzeti Ujság* a kormányhű papság kezében van és egyébként is gróf MAJLÁTH JÁNOS irányítja a szerkesztését, a *Jelenkor* politikai tekintetben nem irányadó, a konzervatív irányú *Hirnök* erősen monarchia- és királypárti szerkesztőjével, OROSZ JÓZSEFFEL együtt pedig nem okoz gondot. Ami a német újságokat illeti, RÖSSLERNÉ újságát, a rosszul szerkesztett *Vereinigte Ofner und Pester Zeitungot* a kérelmezők, engedélyük elnyerése után, meg akarják venni. Valószínűleg sikerülni is fog, mert RÖSSLERNÉ rossz anyagi viszonyok között él. Feltétlenül szükség van egy felülről irányított német lapra, mely a városi polgárságot aulikus szellemben befolyásolja, minthogy a városok ügyét az országgyűlésen nem intézték még el. Ez a lapengedély a lapok szaporítása ellen szóló kormányelvet semmi esetre sem sértené, mert HECKENAST *Pesther Tageblattja* alakulna át *Pester Zeitunggá*. JÁRY személye feltétlenül megbízható irányító és ellenőrző szerve lesz a lapnak. Ezen a ponton a kancellár véleménye megegyezett WIRKNER kancellári titkár jelentésével: a városbíró és követ tehetséges és a kormány politikusa; tehát rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a „jó“ szerkesztőtől megkívánunk. Legjobb volna JÁRYt is a privilégiumban részesíteni. Hiszen német polgárcsaládból származik és éppen ezért népszerű és tekintélye van a városi polgárság előtt. Állása ugyan a tényleges szerkesztői minőséggel össze nem egyeztethető és így egy alája rendelt egyénnek kell majd a szerkesztői címet viselnie és a munkát vállalnia. HECKENASTÉK már erre is gondoltak és GLATZ EDE bécsi születésű hírlapíró, volt tescheni gimnáziumi tanárt hozták javaslatba.¹⁸ WIRKNERnek is vannak ajánlatai: ENGEL szepesi főjegyző, a történetíró fia, kormányhű ember. Ha azonban megyei szolgálata, vagy evangélikus volta gátló körülmény lenne, szöbakerül-

¹⁸ SZINNYEI, i. m. III. köt.

hetne az ugyancsak megbízható, ügyestollú, jelenleg Münchenben magánéletet folytató hírlapíró, BÜHRLÉN LAJOS FRIGYES. Bár WIRKNERnek a segédszerkesztő GLATZ EDE bekapcsolódása ellen elvi kifogása nincsen és HECKENAST és LANDERER személyétől sem tart már, mégis a legfőbb felügyeletet JÁRY személyében akarja biztosítani. Három sűrűn teleírt oldalon utasítást ad JÁRY kezébe: „*Instruction Für Georg Járý, welchem die Oberaufsicht über die neu zu errichtende deutsche politische Zeitschrift anzuvertrauen wäre*“¹⁹ és ezzel felelőssége teljes tudatába kívánja helyezni. Az utasításban WIRKNER kitűzi az új német politikai sajtóorgánium kettős (általános és sajátos) célját:

„... der allgemeine (Zweck), welcher den eingerissenen politischen Irrlehren jeder Art durch entsprechende Belehrung einen Damm zu setzen beabsichtigt und der besondere, welcher den Städten auf der ihren zu Theil werdenden neuen politischen Bahn eine Richtung geben und sie zur bevorstehenden Wirksamkeit auf dem Gebiete der Gesetzgebung vorbereiten soll.“

Az általános célkitűzésnek öt, a sajátosnak négy megszívlelendő pontja van; valamennyi METTERNICH korszakának szellemében készült, mely az osztrák monarchiának egységével a leghalványabb ellentétben álló eszmét a legkíméletlenebb módon büntetendő felségsértésnek tartotta. Ennek szolgálatában mindazt közölnie kell majd a lapnak — írja WIRKNER — ami ébren tartja, megerősíti Magyarországnak az osztrák monarchiával való közigazgatásos szerves és elszakíthatatlan kapcsolatát. Magyarország rendi alkotmánya nem fenyegeti a hangsúlyozott egységet, az ú. n. reprezentatív-alkotmány annál jobban; éppen azért az újságnak a rendi alkotmány egyedül üdvös voltát hangsúlyozó cikkeket kell közölnie a reprezentatív-alkotmány terhére. Az arisztokrácia a rendi alkotmánynak legfontosabb talpköve, melyet a demokráciával és a kismemesség megyei politikájával szemben mindenkor védelmébe kell vennie a lapnak. A vallás terén katolikus érdekeket kell szem előtt tartani, mert a katolikus papság a rendi alkotmány tántoríthatatlan híve és így a monarchiának is egyik legfontosabb tényezője. Hadat üzen WIRKNER a „reform“ szónak is, melyet szerkesztőnek, munkatársnak csak akkor szabad tollára vennie, ha az kétséget kizáróan a monarchia érdekében történik.

¹⁹ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

Igen nagy és felelősségteljes feladat a városi polgárságnak az adminisztráció és törvényhozás útján — természetesen, a kormány szellemében — való elindítása, erre való ránevelése. Meg kell majd velük értetni, hogy csak a rendi alkotmány útján kormányzott országban, a nyugalom, rend és biztonság állapotában nézhetnek jövő elé; csak egyedül ezek és sohasem az ellenzék részéről kecsegtető reformok biztosítják hivatásuk — ipar és kereskedelem — gyümölcsét. Végül pedig, a magyar és nyelve ne kapjon előnyösebb megvilágítást a többi nemzetiséggel szemben. A német legmesszebbmenő ápolása, a szláv elem mindenkor kihangsúlyozott kímélése az összbirodalom és a Habsburg-ház érdekében, melyekhez való ragaszkodást, hűséget, szeretetet a lap sohasem szűnjék meg hangoztatni, legyen az új orgánum megtartott elvi kötelessége. WIRKNER csak abban az esetben bízik egy ilyen szellemben szerkesztett új német újságban, ha annak tényleges felelős szerkesztője JÁRY, ha a közlemények még a cenzurahivatalba is csak az ő „láttamozása“ után kerülnek. Az egész szerkesztőséggel és kiadóhivatallal meg kell értetni, hogy a szellemi vezetés a legapróbb részletekig egyedül és kizárólagosan JÁRY elvitathatatlan joga. WIRKNER szerint az új német kormánylapnak minden kedvezményt meg kell adni, ha életképes vállalatot akar a kormányzat. Részletesen kifejti, hogy ez miben állana: egyedül ez a lap kapja meg a hivatalos hirdetések, a kamara, a helytartótanács, a katonai főparancsnokság hirdetményeit. Az első kettőre vonatkozólag a kancellár, az utóbbira az udvari haditanács adhat rendeletet. A váltótörvényszék a váltókódex értelmében szabadon választhatja meg a lapot, ahol hirdetéseit el akarja helyezni, ezért itt az elnököt majd figyelmeztetni kell a *Pester Zeitung*ra, azzal az indokolással, hogy eddig igen sok hibával szedték ki hirdetményeiket. Ugyanilyen utasításokat kapjanak a pesti és a budai magisztrátusok is. Ami a magánhirdetéseket illeti, ezeket csak a cenzúra segítségével lehet a *Pester Zeitung*hoz irányítani. Például a német kereskedelmi és szépirodalmi lapok kizárólag csak a tárgykörükbe szorosan véve beletartozó hirdetéseket közölhesse-
nek. Egyedül a *Pester Zeitung* hozhasson hivatalos formában ki-
nevezéseket, előlépéseket. Az államkancellária tudassa a lehető
leggyorsabban szerkesztőségével a közlésre alkalmas politikai új-
donságokat. Külföldi lapszemléjüknek sem szabad elkészítenie, ezért
utasítani kell majd a cenzurahivatalt, hogy késedelem nélkül

kapja meg a szerkesztőség a külföldi lapokat. Részesüljön a lap postai szállítási kedvezményben. Még ilyen előnyök mellett is aggódik WIRKNER a lap sorsáért s a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*ot szeretné minél előbb a megszűnt lapok között látni; mindenesetre ennek a lapnak a privilégiumát RÖSSLERNÉ halálával vonják be. A *Pester Zeitung* privilégiuma LANDERER, HECKENAST és JÁRY nevére szóljon és bármelyik elhalálózása esetén a másik két tulajdonosnak újra kelljen folyamodnia engedélyért. WIRKNER záradéku erősen hangsúlyozza, hogy a *Pester Zeitung* megindítása halaszthatatlanul szükséges: ez az újság lesz hivatva az új rend, a városi polgárság és a nemzetiségek kormányhűségét ébren tartani.

Most már az engedélyezés körül a javasoló rendelkezések, az elmúlt hét hosszú esztendő meddőségéhez képest, szédületes gyorsasággal követik egymást.²⁰ 1845. február 8-án APPONYI GYÖRGY országbíró ajánlása fut be: minél előbb meg kell adni a kérelmezőknek a dikasteriális híreket közlő és politikai jellegű lap engedélyét, hogy az már 1845. április 1-én megjelenhessék. A hivataltos közegeket értesíteni kell, hogy a *Pester Zeitung* szerkesztőségébe irányítsák hirdetményeiket. A hirdetések ügyéből APPONYI lelkiismereti kérdést csinál, sajnálja RÖSSLERNÉT — bár kimondottan nincsen privilégiuma — de rossz újságában a hirdetések tartják a lelket. Igaz, hogy a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* elvonja majd a *Pester Zeitung*tól az előfizetők egy részét, de mégsem lehet ezt a lapot anélkül kivonni a forgalomból, hogy előbb az idős RÖSSLERNÉT valamiképen ne kártalanították volna. GLATZ névleges szerkesztői minőségét a *Pester Zeitung*nál ajánlja. METTERNICH is helyesli APPONYI sürgetését. 1845. február 11-én MAJLÁTH mégegyszer előadja a kormánzatnak a legújabb javaslatokat, APPONYI leiratát és benyújtja a *Pester Zeitung* rövid laptervezetét: I. Magyarországra vonatkozó politikai cikkek; hírek a megyék és a szabad királyi városok köréből. II. Az örökös tartományokra vonatkozó politikai cikkek, melyeknek forrásai a megbízható és a *Pester Zeitung*nak évégett megküldött osztrák lapok. Az összbirodalomban történt kinevezések és előléptetések. III. Külföldi hírek. Kereskedelmi és ipari hírek. IV. Feuilleton: novellák, életképek, irodalmi, művészeti és tudományos törekvé-

²⁰ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 142/1845.

sek ismertetése. Népszerű közgazdasági cikkek a gyáripar, mezőgazdaság és a háztartás köréből. Társadalmi élet, divat. V. Napi hírek: hivatalos és magánhirdetések (ez a rész az ú. n. Intelligenzblatt). A lap hetenként négyszer, nagyszámú olvasóközönség esetén naponként jelenne meg. MAJLÁTH sem mulasztja el GLATZ EDÉT is ajánlani. A felterjesztések alapján 1845. február 13-án valóban meg is érkezik a királyi beleegyezéssel megerősített kancellári „Rendelvény a m. kir. Helytartó Tanácshoz“, mely szerint

„Heckenast Gusztáv, Járy György és Landerer Lajos által legfelsőbb helyre felterjesztett abbeli kérelemre, miszerint érintett Heckenast által tulajdonosi joggal bíró „Pesther Tageblatt“ című hirlapnak political „Pester Zeitung“ címzetű lappá átváltoztathatása s mint ilyennek közösbeni folytathatására kegyesen megengedtéssék, Ő Felsége kegyelmesen elhatározni méltóztatott: mikép a folyamodók által kért szabadalom ugyan kiadattassék, de csak azok tulajdon személyére, s hogy senki közülök ne jogosíttassék részét másokra átruházni vagy örökösödésbe hagyományozni. Ő Felsége továbbá egyszersmind azt is kegyelmesen megengedni méltóztatott, miszerint a kérdéses „Pester Zeitung“ cím alatt Glatz Eduard szerkesztősége mellett f. é. április 1-sőjétől megjelenendő lapok mindazon kedvezményekben, melylyek a „Hirnök“ és „Hiradó“ lapoknak megadtak, részesíttessenek. — Miről is ezen k. Helytartó Tanács hivatalos tudomás s a részéről szükséges intézkedések megtétele végett ezennel értesítetik.“²¹

A rendelet hátirata még utasítja az „esedezőket, hogy az illető szabadalomlevélnek kiadását a n. m. magyar ud. kancellária kiadóhivatalnánál szorgalmazzák“. A rendeletnek egyetlen melléklete pedig nem más, mint az olyan régen óhajtott Pester Zeitung kiváltságlevelének szó szerinti szövege, mely a közölt laptervezetek alapján készült:

„Mi, első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár; Magyar és Csehország e néven Otödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Ladomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velence, Illiria stb királya; Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán- és Krajna, Fel- és Alsó-Szlézia hercege, Erdély nagyfejedeleme, morvai őgróf, Habsburg és Tirol grófja stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek kit illet: hogy Mi, mind Heckenast Gusztáv, vitézljő Járy György, és vitézljő füstkúti Landerer Lajos hiveinknek, a végett Felségünkhöz intézett alázatos esedezésére, mind pedig azért is, mert hiv alattvalóink hasznát és javát atyailag s kegyelmesen előmozdítani kívánjuk, királyi legfelsőbb hatalmunkból egyszersmind

²¹ Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 2786/1845.

különös kegyelmünkből megengedendőnek tartottuk, miszerint a fentnevezett Heckenast Gusztáv eddig „Pester Tageblatt“ czimet viselt német ujsága, „Pester Zeitung“ czimü politikai hirlappá, vagyis ujsággá változtassék, s ezen politikai hirlapot ők, mint egyesült társak, hiv alattvalóink javára s közhasználatára, szabad királyi Pest városunkban, tiszta, világos és szabatos német nyelven, hetenként négyszer, vagy a körülményekhez képest naponként is, éltök fogytáig közösen kiadhassák, az általok Felségünknek alázatosan benyújtott, s itt szórólszóra következő előrajz szerint...“

A laptervezet lefektetése után, a kiváltságlevél figyelme a cenzurára és a kötelespéldányokra is kiterjed:

„...továbbá, a hirlapok, vagy is ujságok iránt kiadott vagy jövőben kiadandó könyvvizsgálati felsőbb rendeleteket híven és pontosan megtartani, s ezen kiadandó ujságból öt példányt, miből egy, az országos karok és rendek alázatos felírására ezer nyolczszáz harminczhatodik évi szentgyörgyhó huszonhatodikán 5440 szám alatt kelt királyi elhatározatunk értelmében, a magyar tudós társaságot illeti, magyar királyi helytartótanácsunknak benyújtani tartozzanak, köteleztessenek.“

Az adományozólevél egyben kiterjeszti védelmét a laptulajdonosokra és szigorúan kihangsúlyozza, hogy a szabadalom el nem kobozható:

„... Miért is nektek hiveink, bármi rendü, rangu, állapotu, hivatalu s méltóságu alattvalóink, kiknek e levelünk bármikép tudomástokra jut, különösen pedig szabad királyi Pest városunk birájának, polgármesterének, esküdt pogárainak s egész községének ezennel szigoruan meghagyván parancsoljuk: miszerint a fennevezett Heckenast Gusztáv, Járj György, és füstkuti Landerer Lajos egyesült társakat, az itt leirt módon s czim alatt engedett német ujság vagyis hirlap közös kiadásában, se nyilván se alattomban háborgatni, akadályozni s korlátolni ne merészeljétek, hanem őket a nekik ezennel engedett királyi kegyelmünk és kegyelmességünk szabad, biztos sértetlen és háborítatlan élvezetében hagyni, s az illetők által is hagyatni okvetlen tartozzatok, köteleztessetek, máskép ne tegyetek; jelen levelünket pedig, melyet apostoli magyar királyi titkos peccsétünkkel függőleg megerősítettünk, elolvasás után az előmutatónak mindenkor vissza-adjátok. Kelt a Mi őszintén kedvelt hivünk, tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Mailáth Antal szent István apostoli király jeles rendbeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországonkon királyi főasztalnok-mesterünk, és ugyanott kir. udvarunk egyszersmind az említett szent István apostoli kir. jeles rend kancellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, bőjteltelőh tizenharmadik napján, az Ur ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében; magyar-, Cseh- stb. országi uralkodásunk tizedik évében. Ferdinánd Gróf Mailáth Antal Pazziazi Mihály (aláírásai).“

A magyar udvari kancellária kiadóhivatala gyönyörű okiratban örökítette meg a kérelmezőknek egymással és az adományozóval való jogviszonyát, a *Pester Zeitung* kiváltságlevelét,²² melyet jelenleg a Városi Könyvtár értékes ritkaságai között őriz. A negyedréteg alakú, pergamentlevelekből álló, mályvaszínű bársonyba kötött szabadalomlevél kiállításáért műtörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Ujjnyi vastag ezüstszinór erősíti hozzá a finom ötvösmunkával készített, gazdagon cizellált sárgaréztokba zárt „apostoli magyar királyi titkos pecsétet“, melyen a koronákkal ékes kétfejű sastól tartott királyi címer körül „Ferdinandus I. D. F. CL. Aus. Imp. Hung. et Boh. et V. Dal. Cro. Slav. Gal. et Lod. Rex. Apos. Lom. Ven. et Ill. A. D. Aus. D. Lot. Salis AM. P. Trans. M. Mor. C. Habs. et Tyr. etc.“ felirat olvasható. Ha megoldjuk a kötetet összefogó drapp- és zöldszínű selyemszalagokat, a mályvaszínű bársonyhoz illő márványos előzéklap és egy fehér levél után következik hat oldalon a kézzel írott engedélyező okirat. Az első oldal különösen szép: a csillogó aranybetűkkel rótt szöveg — „*Mi Első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár*“ — gyönyörű kézifestésű, ékítményekben gazdag kerettel harmonizál. A keretet a rajzoló a XIX. század jellemző empíre és biedermeier motívumaiból tervezte. Stilizált levél- és indadíszek, a gazdag figurális motívumokkal felváltva, futnak a téglalapalakú, ujjnyi vastagon megvont keret körül. A keret felső részének közepén a drágakövekkel díszített korona, szélén kétoldalt tarka virágokkal tele vázák. A függőleges irányú vonalak mentén, tehát kétoldalt, helyezkednek el az emblémákat, a tudományokat, művészeteket, a magasabb emberi életformákat jelképező tárgyakat tartó angyalok és nőalakok. Lenn, szemben a koronával, szalaggal körülfont sajtót rajzolt a művész és nem felejtette ki kompozíciójából az üveg-szekrénykébe zárt, feltekerceselt kiváltságlevelet sem. Az első lapnak az ornamentikája tudatos művészi munka: a keresztdíszítés a felső középpontból, a koronából indul ki és innen fejlődik tovább a virágos és figurális sarokdíszítésekben, melyek sohasem terhelik túl a rajzot, mert az alakok csak részben láthatók, mintegy előbukannak a levelek és az emblémák mögül. A szerves életből kölcsönzött díszítőelemek elevenségét erősen kiemeli a nyitott

²² A Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteményében.

és gazdag színárnyalatú keret. A következő oldalak kerete már egyszerű: négy zárt, téglalapalakú aranyvonalból áll. A művész itt sem hibázta el feladatát, mert a közöttük levő teret nem szabta egyformára, különböző vastagságú vonalakkól állította össze, mely a fekete tintával és szép gömbölyű betűkkel írott szöveggel ízléses összhangot alkot. Még a harmadik oldalon találkoznak aranybetűkkel, ahol a társkérelmezők nevét akarta kiemelni a másoló. Nevét is ismerjük, mert az utolsó pergamentlevélen, az aranykeret alsó jobb sarka alá szép, apró betűkkel odakanyarította: Exp. FR. SCHÜTZ. Ezt a levelet még egy papiroslap követi, Pest város tanácsának záradéka, mely bizonyítja, hogy a kiváltságlevelet annak rendje és módja szerint beiktatták az „elsőrendű királyi könyvbe“ és az 15721. szám alatt „Szabad kir. Pest város tanácsának 1845-ik évi mindszenhava 20-ik napján tartott ülésében . . . kihirdettetett“.

1845-tel elérkeztünk a *Pester Zeitung* megindulásának évéhez. Az elmondottakból kiviláglik azonban, hogy története nem ekkor vette kezdetét, hanem 1838-ban, hét esztendővel kiváltságlevelének kiállítása előtt, mikor LANDERER először terjesztette fel hazai német újság engedélyezéséért kérelmét.

SZEMZŐ PIROSKA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bornemisza Anna halálára kiadott kárta. Kétszeres megbecsüléssel kell fogadnunk a mult homályából újonnan felbukkanó minden egyleveles nyomtatványt, mert ebből az egészen sajátos nyomtatványfajtából bizony elég kevés jutott korunkra. Az alkalmi, aktuális tartalmú egylevelesek sorsa általában mindenkor ugyanaz volt, mint ma: megőrzésükre múlandó eseményhez kötött szerepük betöltése után senki sem gondolt. A régi magyar nyomtatványok korából mindössze alig száz ismeretes belőlük. Ezeknek is háromnegyed része a XVII. századból való. A halálesetekről, lakodalmakról, névnapokról, vizsgákról és hasonló efélékről kiadott megemlékezéseknek, verseknek nálunk a XVII—XVIII. század volt a virágkora. Ami kevés megmaradt belőlük, az még leginkább olyan családok emlékgyűjteményéből, egyházak és iskolák lomtárából kerül elő, amelyek valamiféle kapcsolatban állottak az emlékezetre méltónak tartott eseménnyel. Mert hiszen ezeket az egyleveleseket keletkezésük idején ritkán méltatták arra, hogy egy komoly könyvtár másnemű féltveőrzött kincsei között helyet foglaljanak. Családi és szerzői kapcsolatoknak köszönheti fennmaradását a most ismertetendő BORNEMISZA ANNA fejedelemasszony halálára írt kárta is, amelyet a TELEKI grófok őriztek meg családi ereklyéik között s amely jelenleg TELEKI DOMOKOS gróf tulajdona.

A nyolc darabból összeragasztott, egyoldalasan nyomtatott levél mérete 109 × 73.3 cm. Szedéstükre a keretdísszel együtt 97.1 × 61 cm. A kárta igen díszes kiállítású. Széles, hatsorosán láncszemekből, virágokból és levelekből összeállított keretbe foglalt felület felső egyharmadán a következő szöveg olvasható: EMLEKEZETNEK ROMOLHATATLAN SZEGELET // KÖVE, // MELLYET NEHAI KIVANATOS EMLEKEZETVÉ MELTOSAGOS ES NAGYSAGOS // BORNEMISZA ANNA // FEIEDELEM ASZSZONYNAC, &c. &c. // ELSŐ APAFFI MIHALYNAK // Iften kegyelméből Erdély Országga dicsiretes Fejedelmének, Magyar Ország Réseinek Vrának, Székeljek // Ispánnjának, igaz Vallálunk végső fennálló OBlopának, &c. //

Szerelmes tülle megvált Házastársának, az Anjaßentedjház Dajkjának, Igjefogjottak Patronájának, érdemfesk // jutalmaztato Tärhàzának; ez Haza édes Annjának. &c. &c. // KI minék-utána Nagy tekintetű Szűlék által e' világnak edgy-máft üzdögelő változólockal, ottan ottan meg-ujjúlo Theatrumára bé-lépett, és ama' nagy dicsiretes s-örök emlékezetre méltó Fejedelmi RAKOCZI Háznak fényes Napjának LORANTFI // SUSANNA Fejedelem Aßßonynak, lábainál tökéletes fegyhetetlenségben fel-neveltetett volna; Isten, mind irgalmalságának, s-mind ellene álhatatlan hatalmának, édes Hites tárfa, Szerelmeli s-maga fzemélyében tanito példajúl ki-tétetett. Mert // az elfő házalsági örömenek valóságát s-boldogságát, még elzében-is alig vette, hogy már Szerelmes Társátul, hazánk korbácsolására szűletett pogány Nemzetnek keferves rabságára valo vitettetésével, meg-foßtattott; ugy mindazonáltal, hogy // csak hamar a' vasak helyett, fényes Coronával; a' fzeny helyett, Fejedelmi ékességgel; rabság helyett, nagy Méltósággal, ugyan annak Istentül valo ajándékozgatásával, megvidámittatott annyira, hogy az ólta tapaszaltalon tapaszaltal az APAFI // Háznak hogy az Isten minden igyét s-baját maga kezére vette, s-ugy forgattya hogy mind külső, s-mind belső kebelében hordozott belső ellenségének véres szándéka soha elő ne meheffen, és ma jus Izerint ezt mondhafla: ISTEN AZ APAFI HAZ // OLTALMA. Méltóság-béli állapottyának első fengéje, az után-is terhes nyughatatlanságának meg-édehitője s-enyhítője mind két ágon lévő Magzatinak szűletéle vala; de ezekben-is oh melly hamar szomorú halál által lett el-mulálockal meg-fzomorit // taték ez az Edes Anya! Nem-is vólt egyéb hátra, hanem hogy minden reménségének s-kévánságának fummája zárattatnék, szeme előtt nevedekd, s' Székiben helyeztetendő Méltóságos Iffiu APAFI MIHALY válaßtott nagy reménségű Fejedelmünkben, // Kit mint drága kincset ez Hazának szűkségére nagy fzigalmatofsággal tart és nevel vala, midőn maga-is elmét meg-bádgyaszto, halalnál keferveflebb, nyólcz estendeig tarto, lelkének és teltének el-hárithatatlan nyavalyájában esék, melybül akkor mene- // kedék-ki, mikor lelkét annak a' kitül vótte vala csendeffen vízfzla-adta, teltét az földben melyből vétetett vala, Fejedelmi Házastársának, árván maratt Virág szálának, Uri Attyafiaiinak, ez meg-árvahodott Hazának, s-ebben az Ecclesiának el-felejthe // tetlen fzomorúságára s-gyálfzázára, a' boldog fel-támadálnak reménsége alatt el-temetni hagyta. Halálának fzomorú alkalmatofságával állitott és emelt-fel // A' TELEKI HAZ UDVARI SCHOLAJA GERNYESZEGEN // M DC LXXXVIII Efstendőben.

E tipikus barokkfogalmazású feliratot a kerettel azonos ornamentekből alakított záróléc választja el az alatta következő versek-

től, amelyeket ugyancsak a keretdész elemeiből készített elválasztóléccekkel négy hasábian nyomtattak ki. A második és harmadik hasábian alatt kettős keretdészek között az impresszum áll: Nyomtatt. KOLOSVARATT NEMETHI MIHALY által M DC LXXXVIII.

Az első és leghosszabb verset, amelynek címe *Az Elet nyavaly, Az Halál orvofság*, az ifjabb KÖLESÉRI SÁMUEL, a későbbi híres orvosdoktor írta, aki 1687 táján költözhetett Erdélybe, ahol először úgylátszik TELEKI MIHALY kancellár portáján telepedett le, talán mint ennek udvari orvosa. Legalább is a 24 szakaszos bölcselkedő költemény alatt egyszerűen csak így áll a neve: DOCTOR KÖLESERI SAMUEL. Az tehát nem derül ki belőle, hogy a TELEKI-ház udvari scholájával miféle kapcsolatban állott. Mivel pedig az utolsó verset MAJTINI FERENCZ Tanító Mester írta, KÖLESÉRI aligha lehetett ugyanaz, bár nincs kizárva, hogy volt valamelyes része a TELEKI-fiúk nevelésében.

KÖLESÉRI versét összevetve a felirat szövegével, úgy tűnik, hogy ez a prózai rész is az ő műve.

Verse után TELEKI MIHALY kancellár négy fiának költeményei következnek. Ezek egyikének sincs külön címe. Az első LÁSZLÓ írta, aki 1714-ben mint Fejér vármegye főispánja halt meg. A második JÓZSEF, aki később szintén Fejér megye főispánja és a marosvásárhelyi református kollégium gondnoka volt; meghalt 1732-ben. A két ifjabbik fiú: PÁL és SÁNDOR születésének éve is ismeretes. PÁL 1677-ben született s később Nagyenyeden tanult, majd külföldi akadémiákon járt s beutazta Európát. Tudós ember hírében állott. Egyébként az ő unokája volt a Cid-fordító TELEKI ÁDÁM. BORNEMISZA ANNA halálakor mindössze tizenegyéves volt. A legkisebbik fiú, SÁNDOR, pedig ugyanekkor csak kilenc évet számlált. 1679-ben született s mint tudománypártoló főúrnak, aki a külföldön tanuló magyar diákok segélyezésére is sokat áldozott, BOD PÉTER neki ajánlotta *Magyar Athenás*-át. Fia, TELEKI SÁMUEL alapította a nagy hírű marosvásárhelyi Teleki-Könyvtárt.

Valamennyi költemény az életről, az elmúlásról, a fejedelmi méltóságról, a változó sorsról és az isteni kegyelembe vetett hitről zengedezik. A kis PÁL és SÁNDOR — zsenge korára való tekintettel — valószínűleg nehezen birkózott meg a versírással. Alighanem a jó KÖLESÉRI SÁMUEL vagy MAJTINI FERENC tanítómester uram tolla alól kerültek ki az ő nevükkel ékeskedő ritmusok is. Sőt a másik két fiú sem lehetett olyan idős, hogy költeményeik egy kis igazítást el ne szenvedhettek volna.

Feltűnő, hogy a kancellár legidősebb fia, aki szintén MIHALY volt, nem szerepel a versírók között, pedig ő az egyetlen, akinek irodalmi munkásságáról eddig is tudunk. BORNEMISZA ANNA halála

után egy évvel, 1689-ben lefordította és kiadta WEBER ÁDÁM J.: *Fejedelmi lélek* című munkáját, melyet ifjú APAFFY MIHÁLYNAK ajánlott (R. MK. I. 1373.). Ügylátszik BORNEMISZA ANNA halálának idején már nem volt a geryneszegi udvari schola „tagja“.

A szerző nevével ellátott utolsó költeményt, amint említettük, MAJTINI FERENC tanítómester írta. Utána BE-REKESZTES cím alatt még egy hatszakaszos vers következik, amely BORNEMISZA ANNÁT, mint a TELEKI-ház kegyelmes asszonyát dicsőíti, kit „*Isten nyugofson-meg a' Szenteknek farsán*“. Ez utolsó vers szerzője nincs feltüntetve.

Kár, hogy ez az eddig ismeretlen, szép egyleveles nyomtatványunk nem teljesen ép. A második és harmadik hasáb közepe táján terjedelmes egérrágta rész üres papírral van kifoltozva s így TELEKI LÁSZLÓ és TELEKI JÓZSEF verse meglehetősen csonkán maradt ránk.

VARJAS BÉLA.

Mikes Kelemen könyvtára? ERNST LAJOS gyűjteményének aukcióján, egyebek mellett megvásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a PÁRIZ—PÁPAI-szótár első kiadásának, *Dictionarium Latino Hungaricum* . . . Lőcse, 1708. (RMK. I. 1746.) egyik példányát. Könyvtárunk e műből több példánnyal dicsekedett már eddig is, s hogy mégis igényt tartottunk rá és megvásároltuk, az ERNST LAJOS példányának értékes, irodalomtörténeti tanulsággal szolgáló provenienciájának tulajdonítható. ERNST különös szeretettel szerzett meg gyűjteménye számára szerzői dedikációval ellátott példányokat éppúgy, mint olyanokat, amelyek történelmünk nagy szemlélyiségeinek birtokában voltak. A fenti könyv ERNST LAJOS gyűjtőkörének utóbbi csoportjába tartozott: MIKES KELEMENNEK volt a tulajdona, Rodostóban.

A jelen Páriz-Pápai-szótár előtörténetére vonatkozó adatokat és az előtörténetet igazoló, a könyvben olvasható kéziratos bejegyzéseket, ERNST LAJOS összeállítva kimásolta és egy irkalapra lejegyezve, beragasztotta a könyvbe. Idézzük az ő szavait: — HINDY ÁRPÁD tulajdonában (KULCSÁR ISTVÁN-féle hagyaték) levő régi könyvek között van PÁRIZ-PÁPAI F. latin-magyar szótárának, Lőcse, 1708-iki kiadása, fehér pergamenkötésben, melynek címlapján olvasható: „*Mikes*“. Hátral pedig, az utolsó lapon, MÁRIÁSY ÁDÁM saját kezével beírás olvasható: „Ezen Dictionariumot hattam ad usum Parajdi István Uramnak úgy hogy a' midőn vissza fogom kivanni, minden exceptio nélkül tartozik meg adni. Datum Rodosto die 29 May 1734 Mariasy Adam“. Közvetlenül alatta más kézzel, de szintén régi írással: „Redeat ad Dominum, qui fuit ante Suum“. Az átelleni, legvégső lapon pedig szintén MÁRIÁSY írásával e pár szó: „Etiam az erszény etc.“ — Az eddigieken kívül mindössze két teljesen jelentéktelen lapszéli jegyzetet fedezhetünk fel a könyvben (I. kötet, 369. l. és II. kötet, 142. l.), bizonyító jelentősége azonban egyiknek sincs, a szótár anyagához kapcsolódó kiegészítés mindkettő.

A provenienciára vonatkozóan a fentiekből a következő eredmény foglalható össze: kétségtelenül bizonyos, hogy a szótár 1734-ben MÁRIÁSY ÁDÁM rodostói számúzótnak volt a birtokában, de hogy az ő tulajdonából ment-e át MIKESÉBE, vagy pedig az első tulajdonos lett volna MIKES KELEMEN, és ő származtatta volna tovább MÁRIÁSYNAK, erre vonatkozólag biztosat nem állíthatunk. A feltételezés azonban az első gondolatnak kedvez, mégpedig, hogy MÁRIÁSY volt az első tulajdonos és tőle került a könyv MIKES KELEMEN tulajdonába. ERNST szerint a példány MIKES *Törökországi levelei* első kiadójának, KULCSÁR ISTVÁNNAK a hagyatékában bukkant fel. Már pedig KULCSÁR minden valószínűség szerint egyazon forrásból juthatott hozzá mind a *Törökországi levelek*hez, mind a szótárhoz; valamilyen úton mindkettő MIKES rodostói hagyatékához nyúlhat vissza. Hogy aztán milyen úton került haza a hagyaték Rodostóból, erre vonatkozólag máig sem tud elfogadható, tényekkel igazolható magyarázattal szolgálni a kutatás.¹

Mindezideig nem volt tudomása az irodalomnak arról, hogy MIKESNEK könyvei lettek volna rodostói számúzetésében. Így nem mondhatott egyebet a MIKES-irodalom, mint azt, hogy MIKES KELEMEN olvasmányai a fejedelem gazdag könyvtárából kerültek ki.² Egyetlen könyv még nem jelent könyvtárat, de talán elő fognak kerülni az idők folyamán egyéb nyomtatványok is, amelyek egy ma még csak feltételezett rodostói MIKES-könyvtárnak voltak a darabjai.

TOLNAI GÁBOR.

Megírhatta-e Bornemisza Péter egymaga összes műveit?

HARSÁNYI ANDRÁS a *Magyar Könyvszemle* 1940. évi 200—201. lapján kétségbevonja, hogy BORNEMISZA PÉTER egymaga, segítő társak nélkül megírhatta volna az összes műveit s teljesen véglegesnek tekintve ezt a nemleges döntést, a jövő egyik problémájául tűzi ki a művek szövegének szerzők szerinti elkülönítését.

En minden további kutatás mellőzésével is lehetségesnek tartanám, hogy igenis egymaga megírhatta a különben tényleg óriási terjedelmű munkákat, melyek azonban nem igen érik el a HARSÁNYI számítása szerinti lapszámot. Ám ha annyinak vesszük is, amennyinek ő veszi, egy-egy évre körülbelül 555 oldalnyi jut belőle. Ennyit prédikációból, regényből, bölcsészetből stb. más elfoglaltatás mellett is bátran megírhat akárki. Történetből a dolog természeténél fogva persze hogy nem, mert ahhoz alapos előkészület és beható kutatás szükséges rendes körülmények között.

¹ V. ö. TOLDY FERENC, a *Törökországi levelek* második kiadásának 246. l. — THALY KÁLMÁN: *Ki hozta vissza a hazába Mikes Kelemen kéziratait?* Századok, 1875. 573—575. l. — ABAFI LAJOS: *Mikes Kelemen műveiről.* Figyelő, IV. kötet, 1—17., 92—110. és 190—208. l.

² V. ö. ZOLNAI BÉLA: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára.* — Magyar Bibliofil Szemle, 1925.

Ha azonban nemcsak így, rövid pillantással nézem a dolgot, hanem egy kis kutatást is végzek a valóság után, rájövök, hogy mire hozzákezdett BORNEMISZA az ötkötetes postilla kiadásához, már ez az egész munka régen készen volt s így az azutáni évekre már csak a nyomda alá átnézés, az itt-ott kijavítgatás vagy pótolgatás munkája esett. Hátralevő éveiben emellett bőségesen megírhatta volna egyebekben kívül a folio-postillákat újonnan is, ha azok általánosságban nem is az ötkötetesből volnának kivonatolva, átalakítva.

Csakhogy az ötkötetes nem is 1574-ben, amikor hozzákezdett a közrebocsátáshoz, hanem már 1569-ben készen volt egészében. Azt, hogy a könyv kiadásának megkezdésekor készen volt, én már 1915-ben kimutattam (*Protestáns Szemle*, 1915. 282—3. l.), de ezt nem szükséges elismételnem, mivel BORNEMISZÁNAK a *Történelmi Tár* 1878. évi 384. lapján közlött leveléből egyenesen az tűnik ki, hogy már 1569. szeptember 20-án készen volt az egészszel, „közel háromszáz árkuson“. Hogy aztán ezt a HARSÁNYI számítása szerint idejutó két-három év alatt írta-e meg, avagy régebbi időtől fogva, az már más kérdés. Szerintem régebben hozzákezdhetett.

A problémáknak megoldásuk helyett mostanában erősen divatba jött fölvetésükkel túlságosan elszaporodott mennyiségét tehát ezúttal megapasztathatjuk ezzel az egy szóbanforgóval. A megoldására szánt időt pedig mindenképen szükségesebb, hasznosabb és értékesebb eredmények elérésére használhatjuk fel.

ZOVÁNYI JENŐ.

Pauli Simon postilláinak fordítója. Bártfán a KLÖSZ JAKAB sajtója alól 1608-ban került ki egy „*Magyarázatja az evangéliumoknak...*“, mely „*Simon Pál deák postillájából magyar nyelvre fordítatott*“.¹ A fordító „egy jámbor keresztyén ember“ volt, neve azonban nincs a könyvön feltüntetve. Kiletéről BENICZKY JÁNOS TAMÁSNAK FABÓ ANDRÁSTÓL közzétett följegyzései² adnak felvilágosítást. Ezekben ugyanis két helyen is szó van az egész és helyes vezeték- és keresztnévén PAULI SIMON nevű szerzőnek magyarra fordított postillájáról. Az idetartozó első följegyzés szerint a nevezett bártfai nyomdász 1609-ben ki akarván adni ezt a könyvet, pártfogásába ajánlotta THURZÓ GYÖRGY grófnak. A másik följegyzés szerint 1610-ben MIHÁLYKO JÁNOS eperjesi magyar evangélikus lelkész, nemkülönben a PAULI SIMON magyarra fordított postilláját a bártfai nyomdással kötött szerződése értelmében visszakéri THURZÓ GYÖRGY nádortól superrevisióra. És

¹ RMK I. k. 410. sz. a.

² Codex evangelicorum... I. k. 1869. 1—13. l.

egszersmind az iránt érdeklődik, hogy POLLIO LUKÁCSnak az örök életről szóló művét, melyet magyar fordításban a nádorné elolvasott és helybenhagyott, kinyomtatathatja-e latinul a nádor neve alatt (t. i. végső értelmezésben a költségen)?

Világosan kitűnik mindebből, hogy a szóban levő könyv kérdéses fordítója nem más volt, mint MIHÁLYKO JÁNOS. Ezek a följegyzésekben kivonatolt levelek ugyan bizonyára a vasárnapokra való postillákról szólnak, melyeknek szintén közrebocsátását az 1608-ban napvilágot látott, de csupán a szentek ünnepeire megszabott perikopákról írt prédikációkat tartalmazó kötet előszavában megígérte volt a nyomdász, és pedig ugyanattól a szerzőtől, illetőleg fordítótól. Ha MIHÁLYKOTól ezideig nem jelent volna meg egyetlen könyv sem, föltehető volna esetleg az is, hogy az előbbi fordító kidőlte után vállalta el ő a munka folytatását. Minthogy azonban az ő neve már 1603. óta ismeretes volt az irodalom mezején, ez a feltevés bizonyosan nem bírna kellő alappal.

Érdekes, hogy némelyeknek éppen atáiban divatban levő szokásához képest³ az 1591-ben elhalt PAULI SIMONnak magyarítani akarván a nevét a fordító, ezt olymódon foganatosította, hogy a könyv címlapján a keresztnévet tette elül, azaz vezetéknevnek, míg a vezetéknevet egy magyar keresztnévvé idomította át. És még érdekesebb, hogy viszont a REVICZKY-féle följegyzéseknek mindkét helyén hibátlanul fordul elő a szerző neve.

Abból a körülményből, hogy a kétkötetesnek ígérkező könyvből a fennmaradt példányok mindannyian az 1608-i kötetből valók, azt kell következtetnünk, hogy a második kötet körülbelül nem jutott sajtó alá, minden előkészítgetés dacára sem. Bár más oldalról nincs benne lehetetlenség, hogy ennek a példányai egytől-egyig elkallódtak az idők viharai között.

Azt ellenben kétségtelenül tudjuk, hogy a hét prédikációt magában foglaló másik könyv, amelyről MIHÁLYKO említést tett még levelében, ha nem is a tervbe vett latin szöveggel, hanem éppen magyar fordításban valósággal kiadatott, mégpedig nem a nádornak, hanem THURZÓ GYÖRGYNÉnek, vagyis a feleségének ajánlva,⁴ akinek, mint nyilvánvalóan a nyomtatási költségek fedezőjének át kellett hogy

³ Így BEYTHE ISTVÁN „Igaz mentség“-ében BRENZ JÁNOST BÖRÖCK JÁNOSnak, ANDRAE JAKABOT JAKAB ANDRÁSnak és KOVÁCS (= Schmiedlein) ANDRÁSnak irogatja, a CORVINUS GOTTFRIED nevét pedig prédikációinak fordítója 1602-ben HOLLÓSNak, a CORVINUS KRISTÓFét pedig SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1607-ben HOLLÓSNak fordítja.

⁴ RMK I. k. 432. sz. a.

adja MIHÁLYKO a példányok nagy részét, de azért tudott küldeni belőle példányt Kassa városának,⁵ sőt alkalmasint máshova is.

ZOVÁNYI JENŐ.

Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. Nem százötvenéves fennállását ünnepeljük legrégibb erdélyi újságunknak — ily hosszú multtal egyetlen élő magyar hírlap sem dicsekedhetik —, hanem százötvenéves sorsát vesszük szemügyre. Néhány megjelent számának jóval a lap megszűnése után kezdődő s még ma sem befejezett viszontagságait. Fanyar érzéseket kelt a régi könyv minden barátjában, ha ennek a maga korában komoly közönséggel bíró hírlapnak — melynek számai „nem tsak Pozsonyban, Budán, Pesten, Kassán és Nemes Magyar Országnak, úgy Erdélynek is majd minden részeiben számos olvasókat nyertenek, hanem Bétsbe és a Táborigi Piatzokra is Magyar Hadi Seregeinkhez szép számmal kivitettek“ — minden darabját kínos gonddal kell egy-egy odaadó könyvtárosnak vagy búvárkodó tudósnak összekeresnie, értéktelen lom közül előkotornia. Ugyanezen a helyen¹ jelent meg nemrég egy felszólítás, melyből kitűnik, hogy az egykorú újságokban említik a *Hírvivőt*, de az ma nem található. Mintha erre válaszolna, teszi most közzé GYALUI FARKAS értékes tanulmányát (*Az „Erdélyi Magyar Hírvivő.“* 1790. Kolozsvár 1940.), mely rövidre fogva, de teljesen egybeállítja mindazt, amit hosszú évek során a „kis magyar haza“ legrégibb újságjáról megtudott. Erdély hírlapirodalmának erre az ünnepére a magunk részéről felajánljuk az Országos Széchényi Könyvtárban meglevő s eddig sehol sem ismertetett 13 Hírvivő-szám leírását. GYALUI FARKAS művének tanúsága szerint ez e pillanatban a leggazdagabb (!) meglevő gyűjteménye Erdély őshírlapjának (az Erdélyi Múzeum birtokában 12 szám van) s a 13 szám közül néhány eddig egészen ismeretlen volt, közöttük az 58., melyből pontosan megtudjuk, mikor költözött át az újság Nagyszebenből Kolozsvárra.

De foglaljuk össze előbb GYALUI FARKAS tanulmánya alapján az *Erdélyi Magyar Hírvivő* történetét. HOCHMEISTER MÁRTON nagyszebeni nyomdatulajdonos, ki már 1783-ban alapított egy német újságot — ez volt a *Siebenbürger Zeitung*, később *Kriegsbote* —, 1790-ben magyar nyelvű újság kiadására kért és kapott engedélyt. 1790. április 3-án jelent meg az *Erdélyi Magyar Hírvivő* első száma. FABIÁN DÁNIEL táblai levéltáros és CSEREI ELEK, a gubernium allevéltárosa voltak a szerkesztők. Az újság kis nyolcadrét alakban, pontosan

⁵ CZELDER Figyelője 1886. 225—6. l.

¹ MKSzemle 1939. 311—312. l. TR. Z.: Erdélyi Magyar Hír-Vivő.

16×11½ cm. nagyságban jelent meg 4 levélen, de legtöbbször két levélnyi *Toldalékkal*, áprilistól júliusig hetenként egyszer, azután hetenként kétszer. Mikor az erdélyi kormányzékot Nagyszébenből Kolozsvárra helyezték át, HOCHMEISTER Kolozsvárt is létesített nyomdát s a *Hírvivőt* is itt jelentette meg a december 16-i 58. számtól kezdve. Az első évfolyam 61 számból állott; de az évfolyam végén a kiadó új előfizetést hirdetett, így az újság folytatódott a következő évben is. Ennek bizonyítékául GYALUI még egy érdekes adatot közöl: 1791 januárjában azzal vádolták HOCHMEISTERT, hogy az *Erdélyi Magyar Hírvivő* 3. számában a „királyi feltételeket” magyarra mérészelte fordítani s így „közönségessé” tenni; azonkívül, hogy a fordítás hibás is volt. HOCHMEISTER ezzel kapcsolatos meghurcoltatása a GYALUI-feltárta adatok világában vonzó képet ad ennek a derék erdélyi szásznak nyelvünkért s kultúránkért végzett s áldozattól sem visszariadó működéséről. Egyben pedig valószínűvé teszi, hogy az *Erdélyi Magyar Hírvivő*ből legalább három szám 1791-ben is megjelent, sőt, ha elfogadjuk GYALUI érvelését, még egy negyedik szám is megjelenhetett, amelyben a kifogásolt közlemény helyreigazítását tette közzé a kiadó.

Bárhogyan álljon is a dolog, 1791-ből egyetlen szám sem maradt fenn. A gyéren előkerült példányok közül is több újra elveszett, úgy, hogy e pillanatban csak az Erdélyi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár példányait tekinthetjük *bizonyosan* meglevőknek. Ennek ellenére, főleg GYALUI FARKAS érdeméből, az időközben elveszett példányoknak tartalmát is ismerjük s így legalább az 1790. évi folyam története tisztán áll előttünk. JAKAB ELEK (*Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*, Budapest 1882. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből X. 9.) FERENCZY JÓZSEF (*A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. 59—61. l.) és GYALUI FARKAS (*Az első erdélyi magyar hírlap*. 1790. Kolozsvár 1890. — *Az első erdélyi magyar hírlap*. Vasárnapi Újság 1903. 542—544. l. — *Erdélyi Magyar Hírvivő*. *Az első erdélyi magyar hírlap*. Pásztortűz 1924. 27—28. l. — Legújabb tanulmányával a fentiekben bővebben foglalkoztunk s címét is idéztük) kutatásai, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban lévő 58. szám a Kolozsvárra költözés dátumával —, ezek lennének az *Erdélyi Magyar Hírvivő* történetének forrásai. Ugyancsak a fenti munkák tartalmazzák a JAKAB ELEK értekezésétől kezdve felbukkant számok leírását. Az összes ismert számokat két csoportba oszthatjuk: a meglevők és az elveszettek, illetve lappangók csoportjába. Felbukkanásuk sorrendjében (a Gyalui Farkas-féle számok listáját alapul véve) a következő példányok váltak ismeretessé:

I. Az Erdélyi Múzeum Egylet példánya. Az 1—6. és 8—12. számokat² SZABÓ KÁROLY a krasznai CSEREY-könyvtár rothadó papír-szemetei közül szedte össze. JAKAB ELEK tanúsága szerint³ a 3., 4., 10., 11. és 12. számok *Toldaléka* is megvan. E példányhoz járul a 17. szám, melyet KELEMEN LAJOS talált meg KONCZ JÓZSEF néhai marosvásárhelyi tanár hagyatékában. GYALUI FARKAS ezt is megszerezte az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtára számára, amely ilyenformán e pillanatban 12 számmal rendelkezik.

II. A Budapesti Református Kollégium Ráday-könyvtárában megvoltak a 48—56. és az 59—61. számok. Ezeket néhány évvel ezelőtt GYALUI már nem találta, de FERENCZY JÓZSEF feldolgozta könyvében.⁴

III. 1903-ban a torockószentgyörgyi unitárius lelkész 27 számot küldött a kolozsvári unitárius kollégiumnak. Ezeket a számokat — 7., 13., 14., továbbá 17—40. számok — GYALUI FARKAS még látta, de KANYARÓ FERENC könyvtáros halála után eltűntek. GYALUI ismertette őket a *Vasárnapi Újság* 1903. évfolyamában.

E három eddig ismert példányhoz járul most az Országos Széchényi Könyvtáré, melyet, ha úgy tetszik, a IV. számmal jelölhetünk. 13 számot tartalmaz, mégpedig a következőket: 10., 43—46., 48—49., 51., 53—54., 58—59. és 61. A példány kötetlen, a 10. sz. kivételével azonban össze van fűzve s régi bekötés nyomait viseli, tehát teljes példányból, vagy — ez valószínűbb — heterogén darabokat tartalmazó kolligátumból van kivéve. Az Országos Széchényi Könyvtár hírlap-tári növedéknaplójának 1911/239. tételszámú bejegyzése szerint 1911. márc. 6-án vásárolták BOLDIZSÁR ANDORTÓL 35 koronáért a *Kriegsbote* egy példányával együtt.⁵

A következőkben adjuk az egyes számok leírását; az eddig ismeretlen számok tartalmát részletesen is feltüntetjük.

Erdélyi Magyar Hír-Vivő.

10. szám. Nagy Szeben János havának 4-kén. Megvan az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárában is. GYALUI ismertette.

43. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 11-kén. Eddig ismeretlen szám. Tartalma néhány hadi hír és Folytatása a' Magyar Országgi Rendek által a' Király ő felségéhez írott Levelének.

² GYALUI i. m.-ban nyilván sajtóhiba folytán 1—6. és 8—11. számokat említ.

³ i. m. 16. l. jegyz.

⁴ i. h. és Az első erdélyi magyar hírlapról. MKSzle 1883. 219—220. l.

⁵ A beszerzésről a MKSzemle is megemlékezett. 1911. 162. l.

44. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 14-kén. Eddig ismeretlen szám. Tartalma: Folytatása a' Magyar Országí Rendek... Levelelének.

45. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 18-kán. Eddig ismeretlen szám. Tartalma: Folytatása... (u. a.).

46. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 21-kén. Eddig ismeretlen szám. Tartalma: Bé-fejezése a' Magyar Rendek írásának a' Királyi Felségéhez [!]. Ezenkívül néhány hadi hír.

48. szám. Nagy Szeben Mind-Szent havának 28-kán. Megvult a Ráday-könyvtárban is.

49. szám. Nagy Szeben Szent András havának 2-kán. Megvult u. o.

51. szám. Nagy Szeben Szent András havának 8-kán. Megvult u. o.

53. szám. Nagy Szeben Szent András havának 15-kén. Megvult u. o.

54. szám. Nagy Szeben Szent András havának 18-kán. Megvult u. o.

58. szám. Kolo'svár Karátson Havának 16-dikán. Eddig ismeretlen; ez volt az első Kolo'zvárt megjelent szám. Bizonyítják a következő sorok mindjárt a lapfej alatt: „Ezen innét botsátott első írásunkban el-nem múlatható kötelességünknek tartottuk lenni Érdemes Olvasóinktól buzgó indulattal ki-kérni az az iránt való botsánatot, hogy Hír-vivőnknek félbe szakadott fonalát elébb mint sem most öszve nem köthettük. Szebenből Kolo'svárra lett által költözés alkalmatosságával ugy meg tsoportoztak volt akadályaink, hogy Ujságunknak folytatását előbb el-kezdeni nem vólt tehetségünkben...“ (446—447. l.) Valóban, a dátumok összevetéséből az derül ki, hogy az 57. számnak (amely eddig még nem bukkant fel) november 29-én kellett megjelennie. Ha tehát az 58. szám december 16-án jelent meg, ez jó két heti késedelmet jelent, mialatt a lap — nyilván a költözködés miatt — szünetelt. Az imént említett sorokon kívül a szám tartalmazza II. LIPÓT koronázási esküjét s a koronázás alkalmából tett kinevezéseket; ezenfelül *Elegyes Hírek* vannak benne s egy dicsőítő vers II. LIPÓTRÓL. A többi számtól eltérően e számnak impresszuma is van az utolsó lap alján; így hangzik: „Ezek az Ujságok itt Kolo'sváron a' Convictusba lévő Hochmeister Márton, Ts. K. priv. Dic. Typographus Könyves Bóltjában ki adattatnak. (Egy Tóldalékkal.)“ — A *Tóldalék* azonban hiányzik; a többi szám *Tóldaléka* sincs meg. Említsük még meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtár e számból másodpéldánnyal is rendelkezik.

59. szám. Kolo'svár Karátson Havának 20-dikán. Megvolt a Ráday-könyvtárban.

61. szám. Kolo'svár Karátson Havának 30-dikán. Megvolt u. o.

GYALUI FARKASnak nagy szeretettel és lankadatlan buzgalommal feltárt adatai mellé az Országos Széchényi Könyvtár példányát azzal a kívánsággal állítjuk oda, bár mielőbb előkerülnének vidéki könyvtárainkból az *Erdélyi Magyar Hírvivő* még eddig ismeretlen számai is. A végső következtetés pedig csak az lehet, hogy őshírlapjainknak — tehát a XIX. század határáig, talán a *Hazai Tudósítások* megindulásáig (1806) megjelenteknek — a lelőhelyeket is pontosan feltüntetendő teljes bibliográfiájára az irodalom-, könyv- és sajtótörténetnek egyaránt égető szüksége volna.

DEZSÉNYI BÉLA.

Két régi újság póre egy utánnomás körül. Az újság olyan könyv, amelyben mindennap új fejezet nyílik. Egyedül a cím köti össze a napról-napra megjelenő számokat s biztosítja az újság egységét. Mert a tartalomnak is csak kis része eredeti; a tudósítások, sőt a hírek egy része is közös forrásból származik, úgyhogy sok esetben változtatás nélkül jelenhetik meg egy-egy cikk két újságban egyszerre. Néha egész hasábok, sőt egy-egy egész szám is megegyezik két különböző újság között és például a kisebb igényű újságolvasók részére készülő szórakoztató vagy irodalmi mellékleteket sokszor egy központban állítják elő s csak utólag nyomtatják rá annak az újságnak a címét, amelyhez az egyes számokat mellékelik.¹ Külföldön egyes vidéki hírlapok csak a helyi híreket nyomtatják rá a már készen kapott újságpéldány szabadon hagyott hasábjára. Az így előállott hírlapváltozatok hasonlítanak a könyvek címlapkiadásaihoz, csak az a különbség, hogy alkalmazásukra még sokkal nagyobb tér nyílik és a legkülönbözőbb formákat ölthetik. Mert a nyomtatás műszaki lehetőségeinek fokozott kihasználása egyik fontos ismertetőjegye az újságnak a könyvvel szemben.

Nem lesz érdektelen éppen ezért megismerkedni a *legrégibb* hazai hírlapváltozattal. Ez — legalább is eddigi ismereteink szerint — úgy jött létre, hogy a *Jelenkor* című újság 1848. évi országgyűlési tudósításainak egy részét egy másik lapból, a *Nemzeti Ujságból* vette át, mégpedig úgy, hogy az egyes beszédeket ugyanarról a szedésről nyomtatták mindkét újság részére. Mindkettőt ugyanabban a nyomdában, a Trattner és Károlyi-féleiben állították elő s az egy szedésről történő nyomtatás, úglátszik, a szedők „találmánya“ volt, akik külföldi pél-

¹ V. ö. MKSzemle 1937. 323—331. l.

dák nélkül, maguk fedezték fel, hogy ilyenformán munkát és időt takaríthatnak meg. A *Jelenkor* és *Nemzeti Ujság* változatai tehát nemcsak magyar szempontból érdekesek, de általában rávilágítanak egy sajtótechnikai eljárás genesisére.

Emellett a változatok létrejötte kétségtelenül plágiumszámba ment és az e fölött megindult vita a magyar hírlapirodalom történetének legérdekesebb fejezetére vet részben új fényt. A mult század negyvenes éveinek újságjait a nagy nemzeti feladatok megoldásáért folytatott küzdelem tüzeiben ismertük meg. Csak a sikereket, politikai vagy irodalmi téren elért eredményeket látjuk belőlük, a szerkesztőségek belső életét, küzdelmét az anyaggal és az eszközökkel alig ismerjük. Ennek a közönség megnyeréséért folytatott mindennapi küzdelemnek nyomorúságát nem árt egy példa kapcsán, mint a tündöklő eredmények hátterét, bemutatni.

KOSSUTH *Pesti Hirlapja* 1841-ben indult el diadalútjára. Ettől kezdve a nemzet sorskérdései fölötti vita — hála a cenzura enyhébb alkalmazásának is — nagy erővel kezdődött meg az újságok hasábjain. Az újságoknál is fokozottabban fordult az érdeklődés az országgyűlés felé. Már az 1843-ban megnyílt országgyűlés tartama alatt majdnem teljesen kiszorítják az arról adott beszámolókat az újság egyéb rovatait, még a KOSSUTH példájára általánossá vált vezércikket is. A cenzurától hallgatólagosan eltűrt részletesebb tudósítás már ekkor kemény versenyt támasztott az újságok között és az 1847—48-as országgyűlésre már valamennyi lap úgy készült fel, hogy mind gyorsaság, mind pontosság tekintetében saját tudósításai legyenek a legkülönbek. A kormánypárti *Budapesti Híradó* járt elől példájával: mindenestől az országgyűlés városába, Pozsonyba tette át lapjának székhelyét — tehette, hiszen LANDERERnek, akinél az újságot nyomták, Pozsonyban is volt nyomdája — s ettől kezdve, közel egy éven keresztül, igazában *Pozsonyi Híradó*nak kellett volna neveznie magát. Hogy pillanatnyi időt se vesztegessen el, a *Budapesti Híradó* kettős személyzetet, éjjelit és nappalit alkalmazott, minthogy az országgyűlési tárgyalások sokszor késő estig eltartottak.²

Csodálatos, hogy az országgyűlési tudósításokért folyó versenyben a konzervatívnak ismert lapok vezettek. A *Pesti Hirlap* — ekkor már különben is a színtelenebb SZALAY—EÖTVÖS—TREFORT-féle vezetés alatt — megtartotta pesti székhelyét.³ A katolikus irányú konzervatív *Nemzeti Ujság* ezzel szemben nagy önrizzel jelenti be az

² FIRTINGER KÁROLY: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 125. l.

³ Pedig a *Pesti Hirlap*ot is Landerer nyomtatta.

országgyűlési tudósítások érdekében tett intézkedéseit: „... hogy akár a gyorsaságot, akár a terjedelmet, akár az előadást tekintve, lapjaink minden más lapokkal dícséretesen kiállják a versenyt: evégből maga e lapok szerkesztője fogja azt Pozsonyból kezelni, s ha bár lapjaink Pesten fognak is megjelenni, a főnnálló postarendszert tekintve, a Pozsonyban megjelenő lapok sem fogják azt — kivéve Pozsony vidékét — gyorsabban adhatni“.⁴ A *Nemzeti Ujság* akkori szerkesztője, ILLUCZ OLÁH JÁNOS, nem csekély büszkeséggel emlegeti később is az 1847—48-i országgyűlésen végzett munkáját s azt valóságos hazafias cselekedetnek tünteti fel: „Hogy a martiusi napok előtt ... menyire feküdt szívemen hazánk alkotmányos fejlődése, elég bizonyágot tesznek mellettem az utolsó pozsonyi országgyűlés kezdetétől végéig általam szerkesztett országgyűlési tudósítások s bátran mondhatom, hogy nem csekély anyagi és szellemi áldozattal mindent megtettem, hogy a *Nemzeti Ujság* országgyűlési tudósításai olyanok legyenek, milyenek még az előtt a magyar journalisticában nem voltak s hogy idővel a történetírásnak hiteles kútforrásul szolgáljanak ... a legjelesebb országgyűlési beszédek legnagyobb része egyedül nekem s Gyurics gyorsíró⁵ szorgalmának köszönheti a nagy közönség elébei jutását“.⁶

ILLUCZ OLÁH JÁNOS sem mint regényíró, sem mint szerkesztő nem vívott ki elismerést magának. Fenti kijelentése mégsem volt üres dicsekvés. A *Nemzeti Ujság* tudósításainak értékét mások is hirdették: „Egy ismert tekintélyű egyéniség következő ítéletet mondott a magyar politikai lapok országgyűlési tudósításai fölött: A Budapesti Híradó leggyorsabban közli ... [azokat]: a *Nemzeti Ujság* legrészre-hajlatlanabbul; a Pesti Hírlap az oppositio által mondottakat szerfölött bővérűen ... a conservatívek beszédeit pedig szembe-tűnőleg soványan közli. A *Jelenkor* eddig nem tartott tudósítót...“⁷

Csakugyan, valamennyi lap között a *Jelenkor* volt ebben az időben a legkevésbé felkészülve a sajtóra váró nagy szerepre. A nagymultú újság, mely 1832-ben SZÉCHÉNYI ISTVÁN kezdeményezésére mint első igazi politikai lapunk indult meg, HELMECZY MIHÁLY kezén egyre jobban elsorvadt. SZÉCHÉNYI ugyan HELMECZYVEL a negyvenes évek

⁴ 1847. nov. 2.

⁵ GYURITS ANTAL (1819—1892). Gy. elméleti munkát is írt a gyorsírásról. Már az 1843—44-i országgyűlésen is működött, 1847—48-ban pedig a régi gyorsíró, HAJNIK KÁROLY oldalán folytatta tevékenységét. L. SIKLÓSSY LÁSZLÓ: Az országgyűlési beszéd útja. Budapest, 1939. 248—251. 298. l.

⁶ *Nemzeti* (a *Nemzeti Ujság* folytatása) 1848. december 10.

⁷ *Nemzeti Ujság* 1848. febr. 27.

elején szerződéses viszonyba is lépett, de az ő amúgy is gyéren megjelenő cikkei nem növelhették a lap olvasótáborát. Valamennyi lap már hetenkint négyszer jelent meg, mikor a *Jelenkor* még mindig a heti kétszeri megjelenésnél tartott, akár a XVIII. század első újságjai. Nem kis megdöbbenéssel fedezték fel az egykorú olvasók újságjuk hanyatlásának újabb jelét, mikor kiderült, hogy a *Jelenkorban* megjelent országgyűlési beszédek egy tekintélyes része a *Nemzeti Ujság* tudósításaival betűszerint megegyezik. Ezeket a *Jelenkor* „nem csak szórul szóra átveszi, hanem még ki sem szedeti, de egyszerűen a *Nemzeti Ujság* költségén kiszedett betűkkel nyomatja le“ — írja a *Hetilap*,⁸ amely KOSSUTH szócsöve volt s nem volt gyanúsítható elfogultsággal a konzervatív *Nemzeti Ujság* javára. A *Jelenkor* sértett önértéssel próbál védekezni a vád ellen, de igazi mentséget nem tud felhozni eljárására s ezért magukat a szedőket szólaltatja meg. Kiderül ebből, hogy az eljárást a szedők kezdeményezték; nyilatkozatuk érdekes képet ad a szerkesztőségek és nyomdák közötti viszonyról. „A szemes szedő örömmel könnyít munkáján, ahol teheti. Ez okbul mi észre-vevén, hogy a k[egyelmes királyi] leiratok, üzenetek s némelly jelesebb beszédek (mellyek, mint hallomásból tudjuk, vagy dictáltatnak, vagy írnokektól másoltatnak le) majd szóról szóra megegyeznek ... mi a szedés végett kéziratban vagy nyomtatványban nálunk lévő ilyen cikkeket munkahamarítás végett átvettük annál inkább, mert a nyomdai betűk nem lévén tulajdonai sem a *Nemzeti Ujságnak*, sem a *Jelenkornak*, azokrul egyedül a nyomda intézkehetnek“. Ezenkívül „a *Jelenkor* és *Társalkodó* is két betűszekrényvel bír szintazon garmondfajtaból, mit sajátjának állít a *Nemzeti Ujság*“.⁹

A tudósítások szellemi tulajdonjogának kérdése, íme, milyen hamar eltölpül a betűszekrények s szedések birtoka fölötti nézeteltérés mellett! De a *Nemzeti Ujság* ezen a téren is felveszi a kesztyűt: „Tiltakozánk és pedig jogosan tiltakozánk országgyűlési tudósításaink utánnyomatása ellen azért: mivel mi azokat drága pénzzel fizetjük ... De tegyük föl, hogy isteni csoda történt s a *Nemzeti Ujság* tudósítója a *Jelenkor* tudósítójával (?) szóról-szóra egyformán küldék meg közleményeiket, tiltakozásunk még akkor is áll s nem volt helytelen ... mivel mi kiszedetvén lapunkat, azt meg is fizetjük, mit tenni ez esetben a *Jelenkornak* nem volt szükséges ... Ami végre a betűket illeti, melyeket a *Jelenkor* szedői nevében, mint lapunk sajátjait eltagadni erőködik, e tekintetben hivatkozunk t. olvasóinkra ..., kik még jól

⁸ 1848. febr. 29. V. ö. *Nemzeti Ujság* 1848. febr. 15.

⁹ *Jelenkor*, 1848. febr. 24.

fognak emlékezni a Nemzeti Ujság azon számaira, mellyek az országgyűlés kezdetével jelentek meg s mellyek valódi quodlibethez hasonlítottak, midőn egy lapszám némellykor ötféle betűvel is volt szedve, mivel tárgyalmaz miatt a nyomda egyforma betűkkel azt ki nem állíthatá.“ Hogy ezt az állapotot megszüntesse, a *Nemzeti Ujság* szerkesztősége maga öntetett új betűket, kizárólag a saját lapja számára. Ennek következménye lett, hogy az 1848 elején megjelent országgyűlési tudósítások már más betűkkel jelentek meg — mégpedig apróbbakkal s sűrűbb szedésűekkel. Ezeket a betűket leljük fel valóban a *Jelenkorban* is januártól kezdve. Így a *Jelenkor* 1848 jan. 27-i száma a 38. kerületi ülésről tudósít. A tudósítás eleje eredeti, de a 15. sortól kezdve megegyezik a *Nemzeti Ujság* 1848 jan. 25-i számában ugyanerről az ülésről megjelent tudósításunk 29. s következő soraival. Ettől kezdve a betűtípus is eltér a *Jelenkor* szokott betűtől s a *Nemzeti Ujságénak* felel meg. Ugyanilyen teljes azonosság állapítható meg a *Jelenkor* febr. 1. és a *Nemzeti Ujság* jan. 27-i számai között. Itt összesen három beszéd szövege egyezik öt hasáb terjedelemben. Az átvevő minden esetben feltétlenül a *Jelenkor* volt, hiszen a *Nemzeti Ujság* tudósításai a dátum tanúsága szerint előbb jelentek meg.

Kár volna a példákat szaporítani, az eljárást tisztán látjuk az eddigiekből. Azt is, hogy az átvétel elég szűk körre szorítkozott s így a „hírlapváltozatok“ technikájának csak egészen kezdeti fokát mutatja. Hogy is ne, hiszen az átvétellel sem a szerkesztőség, sem a nyomda nem szándékozott kérkedni. A támadásokat követő hetekben a *Jelenkor* megszünteti az átvételeket s az azonos szedéssel nyomtatott részletek ettől kezdve eltűnnek. Márc. 16-án jelenti is HELMECZY újságja, hogy immár rendes tudósítót tart az alsó táblánál GOLUB VILMOS, a felső táblánál FUNTÁK SÁNDOR személyében. Az elmondottak után azonban kétkedéssel kell fogadnunk a *Jelenkornak* azt az állítását, hogy a megelőző időkben is voltak Pozsonyban tudósítói, névszerint MÉSZÁROS KÁROLY, illetve SILLYE GÁBOR és PÓSCH ÁGOSTON.

A hírlapváltozatok keletkezésének e legrégebb magyar példáján láthatjuk, mekkora befolyása van az előállítás külső körülményeinek, a nyomdák felszerelésének s betűtípusainak az újság belső tartalmának létrejöttében is. A hírlapváltozatok így az újság definíciójához lényeges útmutatást adnak. Természetesen a változatok nyújtotta lehetőségekkel való visszaélést a komolyabb újságok mindig elutasították maguktól. Csak „vidéki“ lapok nyugodhattak bele, hogy tartalmuk lényeges részét képezzék az ilyen készen kapott hasábok. A *Jelenkoréhoz* hasonló eljárást ma is megütközés fogadná.

DEZSÉNYI BÉLA.

A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye.

A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum központi épületének két földszinti helyiségében viszontagságos sors után jelentőségéhez méltó és rendeltetésének megfelelő helyre jutott. Ebből az alkalomból nem lesz fölösleges a félszázados multra visszatekintő és félig elfelejtett gyűjtemény történetéről, mai anyagáról és az anyag állapotáról pár szót szólnunk.

A Magyar Történelmi Képcsarnok létesítésének terve a történészek és a művészettörténészek körében már sok éve emlegetett eszme volt, sőt már az országgyűlésen is többször szóba hozták, amikor I. Ferenc József király 1884. május 13-án kelt elhatározásával felhatalmazta TREFORT ÁGOSTONT, az akkori vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy „egy magyar történelmi képcsarnoknak... Budapesten leendő felállítása iránt“ intézkedjék. Az új történelmi képgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának, a régiségtárból kialakult képtárnak és a múzeumi könyvtárnak anyagából került ki. Történelmi tárgyú képeket, elsősorban arcképeket és — mint az *Archaeológiai Értesítő* egykorú krónikása írta — „costüme-történelmi szempontból érdekes egyéb képeket“ tartalmazott. A képtárat PULSZKY KÁROLY rendezte és a kultuszminiszter személyesen nyitotta meg a budai várbazár épületében 1886-ban. A várbazár eléggé alkalmatlannak bizonyult e képtár elhelyezésére és pár év múlva az anyagot átvitték Pestre, az országos kiállítás volt képzőművészeti pavillonjába, az akkori „városligeti műcsarnokba“, mely ma a Fővárosi Múzeum történelmi gyűjteményének ideiglenes otthona. Itt 1894-ben nyílt meg az alapítás óta eltelt évek alatt meggyarapodott gyűjtemény. Ez a gazdagodás a festett és faragott képeken kívül elsősorban a grafikai készítésű képek számának növekedését jelentette. A grafikai lapok, fa- és rézmetszetek, rézkarcok és könyomatok, valamint kisméretű rajzok és vízfestmények legnagyobb részben a múzeumi könyvtár anyagából kerültek ki. Kiválasztásukat és osztályozásukat a „magyar érdekű személyek“ és „magyar érdekű tárgyak“ csoportjába PULSZKY KÁROLY végezte. Míg a festmények és plasztikai művek állandó kiállításban a közönség elé kerültek, addig a grafikai gyűjteményből, az anyag természete szerint, csak kis részt állítottak ki. A gyűjtemény nagy része — mint az *Archaeológiai Értesítő*-ben a történelmi képgyűjtemény ismertetője írja — „könnyen... kezelhető módszer szerint tokokban van elhelyezve... oly módon van hozzáférhetővé téve, hogy bárki, aki érdeklődik iránta, a kívánt lapokat vagy lapcsoportokat bármikor megtekintheti“. Így keletkezett és így szervezték a Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményét, mely a további évek folyamán a történelmi képgyűjtemény más részeivel együtt oly sok

viszontagságot élt át. Már egy év múlva, 1895-ben a milleniumi kiállítás előkészületei miatt a városligeti műcsarnok épületét ki kellett üríteni és a Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményei hosszú időre raktárba kerültek. Időközben elkészült a Szépművészeti Múzeum épülete — és a Magyar Tudományos Akadémia palotájának harmadik emeleti termei, melyek a régi Országos Képtár elhelyezésére szolgáltak, felszabadultak. Ide hozták a történeti képgyűjtemény festett és faragott anyagát és itt rendezték az új, állandó kiállítást KAMMERER ERNŐ és FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN. Az 1907-ben újra megnyílt Magyar Történelmi Képcsarnok az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum része lett és így a hozzátartozó metszetgyűjteményt a Szépművészeti Múzeum épületében helyezték el. A metszetgyűjtemény egyre gyarapodó anyagából 1917-ben a Képcsarnok akkori vezetője, GRÓF ZICHY ISTVÁN a régi koronázások grafikai ábrázolásából kiállítást rendezett. A világháború és a rákövetkező évek alatt az állandó kiállítás zárva volt és új, immár negyedik rendezésében, melyet ugyancsak FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN végzett, régi helyén, a Magyar Tudományos Akadémiában 1922-ben HORTHY MIKLÓS kormányzó úr Ő Főméltósága személyesen nyitott meg. Mint az előző rendezésekben, a metszetgyűjteményből ez alkalommal is egy kis válogatott gyűjteményt állítottak ki. A Magyar Nemzeti Múzeum új szervezetét megállapító 1934. évi VIII. törvénycikknek a közgyűjtemények anyagának „a gyűjtés, feldolgozás és tudományos kutatás szakszerűségének, valamint az igazgatás és kezelés célszerűségének biztosítása érdekében“ történő megosztásáról szóló rendelkezése alapján a Magyar Történelmi Képcsarnok az Országos Magyar Történelmi Múzeum részévé vált. Maga az anyag egyelőre még az Akadémia, illetőleg a Szépművészeti Múzeum helyiségeiben maradt, míg a két múzeum közötti átadás-átvételi munkák során a múlt év folyamán a Magyar Történelmi Képcsarnok is sorra került. Az Akadémia termeiben a kevésbé korszerűvé vált kiállítás bezárult és a festmények és plasztikai művek egyelőre ugyanott raktározottak, míg az Országos Magyar Történelmi Múzeum helyiségeiben kiállításukra hely lesz. A kiállított metszetek visszahelyeztettek a metszetgyűjtemény anyagába és az egész metszetgyűjtemény — mint már említettük — a Magyar Nemzeti Múzeum régi központi épületében új otthonot talált. Ez a Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményének rövid története.

A metszetgyűjtemény ezidőszerint az ország legnagyobb és legáltalánosabb érdekű magyar történeti grafikai képgyűjteménye. A 40.000 darabot megközelítő anyag a grafikai technikák történeti fejlődése szerint fa- és rézmetszeteket, rézkarokat, könyomatokat, fényképeket, valamint rajzokat és vízfestményeket tartalmaz. Az ab-

rázolások tárgya mind magyar történeti vonatkozású: a magyar történelemben szerepet játszott „történeti“ személyek, események, helyek, viseletek és más művelődéstörténeti „tárgyak“ képei. Az ábrázolások részben az ábrázolt tárggyal egykorúak, részben később keletkeztek, azonban mind már történeti forrássá vált „autentikus dokumentumok“. A grafikai lapok egy része önállóan jelent meg, más része sorozatokból, könyvekből, vagy egyéb kiadványokból emeltetett ki. Az anyag ma is ugyanúgy tokokban van elhelyezve, mint nagyemlékű PULSZKY KÁROLY idejében. Technikai szempontból ez a megoldás ma is megfelelő, a grafikai gyűjteményekben ez a legszokásosabb és mind a jó állapotban való megőrzés, mind a könnyű kezelés szempontjából a legcélszerűbb. A grafikai lapok ugyancsak az általánosan elterjedt és bevált módon kemény kartonlapokra vannak montírozva, úgyhogy hátlapjuk is könnyen hozzáférhető és megtekinthető. Kevésbé felel meg az anyag osztályozása a történeti képek korszerű történeti ikonográfiai szempontokat szemmel tartó múzeumi megőrzésének. Ugyancsak még PULSZKY KÁROLYTól származik két nagy csoportba, a „magyar érdekű személyek“ és „magyar érdekű tárgyak“ képeinek csoportjába történt felosztása. E két nagy csoporton belül a lapok a leg egyszerűbb és kétségtelenül legkönnyebben kezelhető módszerrel az ábrázolások címszavainak ábécé-sorában következnek. A metszett és nyomtatott arcképek mellett egy-egy kisebb csoportot képeznek a rajzolt és a fényképezett arcképek. Külön kis csoportban következnek az arcképek után a csoportképek a „főalakok“ nevének ábécé-sorában. A „tárgyak“ nagyrésze tájkép, városok, várak, vidékek ábrázolása. Mind az arcképek, mind a tájképek között vannak még egyelőre az események ábrázolásai, melyek így a „főszereplő“, vagy a „színhely“ címszava szerint lelhetőek fel. A két nagy csoport mellett idővel kialakult egy harmadik, a magyar érdekű viseletek csoportja, mely a „polgári“ és a „katonai“ viseletek képeinek csoportjaira oszlik. A viseletképek egyelőre még az ábrázolásokat készítő művészek ábécé-sorában következnek. Kísérlet történt a külföldi vonatkozású személyek képmásainak és a gyűjtemény duplumainak külön csoportokban való elhelyezésére is. A metszetgyűjteménynek leltára van, kartotékszerű katalógusa még nincs. Kézikönyvtára sok, a történeti képgyűjtemény anyaga szempontjából értékes történeti művet tartalmaz.

A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye a történeti ikonográfia modern módszereivel történő átrendezése, kartotékszerű katalógizálása és körültekintő gyarapítása után a magyar történeti ikonográfiai kutatás értékes eredményeit fogja felmutatni és az írott és ábrázolt források egyidejű kiaknázásán alapuló magyar történeti rekonstrukciót hathatósan fogja elősegíteni. IFJ. VAYER LAJOS.

Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. A Könyvszemle ezévi első számában (79. sk. II.) Cs. GÁRDONYI KLÁRA vázolja az Országos Széchényi Könyvtárban ötven év gyakorlata folyamán kialakult és elődről utódra szálló szempontok egy részét az úgynevezett irodalmi levelek meghatározására. Talán nem árt ezeket kiegészíteni.

Amit általában a levélről mond, helyreigazításra szorul. „A levél akkor születik, amikor írják és ha az, akinek szól, el is olvasta, tartalmát tudomásul vette, tulajdonképpen be is fejezte rendeltetését.“ Ez csak első pillantásra látszik így. Most tekintünk el azoktól az írásművektől, melyeknek csak formája levél, de céljuk teljesen irodalmi, nincsenek senkihez sem intézve, csak képzelt személyhez, igazában a nagyközönséghez szólanak. De beszélhetünk azokról a valódi, személyhez intézett, elküldött levelekről, melyeket írójuk nem pusztán valaminek a közlése céljából írt, hanem magasabb irodalmi igényekkel fogalmazott és egyáltalában nem a mulandóságnak szánt, hanem egykori publikációjukra, irodalmi szereplésükre számított. Vagyis maga is a címzett által történt elolvasás és „tudomásulvétel“ utáni életet szánt nekik. A mi gyűjteményünk legnagyobb és legértékesebb része éppen ilyen természetű. Olyanok írták, akik személyük és a rájuk vonatkozó dokumentumok jelentőségének tudatában voltak s állandóan élt is bennük ennek az igénye. Amikor a dokumentum szót említettük, a levélnek egy másik jellemzőjét érintettük. A legtöbb levél dokumentum, nem pusztán egyszerű közlés. S ezt nemcsak úgy kell értenünk, hogy az utókor állapítja meg ilyen jellegét és azért megőrzi levéltáraiban, hanem úgy is, hogy már írója és címzettje is tudatában van ennek, éppen ezért maga sem dobja el tartalmának tudomásulvétele után, hanem megőrzi. Gyakori az eset, hogy erre maga az író kéri a címzettet, sőt nem egyszer vissza is kéri levelét, hogy maga őrizze meg. Igen gyakori, hogy a levél mintegy naplót pótol, tehát már eleve maradandóságra szánt. S a levél nem is mindig egyetlen személynek szól, még meghatározott személyek közös értesítésére sem, hanem valóságos publicisztikai mű. Jól tudjuk, hogy KAZINCZY levelei hírlapszámba mentek s ugyanez a helyzet a 49 utáni emigráció tagjainak leveleivel is. De ugyanezek a levélírók annak is tudatában voltak, hogy leveleik történelmi források s erre nem egy szövegyszerű adatunk van. S beszéljünk-e azokról az esetekről, mikor a címzett bizonyos számítással ismeri fel a levél tudomásulvételén túli jelentőségét. Éppen az Ernst-gyűjtemény egyik darabján olvashattuk a címzettnek — ki a levelet valakihez továbbította — feljegyzését: „Tedd el jól, ennek még hasznát vehetjük.“ Leveleket zsarolásra is szokás használni többek közt. Egyszóval a levélnek nem lényeges vonása az

a rendeltetés, hogy az, akinek szól, elolvassa és tudomásul vegye tartalmát; ezzel a levél nem fejezte még be rendeltetését. Legalább is nem mindenik levél. Az ilyenek a leveleknek csak egy csoportját alkotják. A levél általában olyan írásmű, melynek az a formája, hogy valaki valakihez vagy valakikhez személy szerint intézi és hozzájuk olvasásra el is juttatja. Az e formában készült írásműveknek azonban sokféle rendeltetésű fajaik lehetnek. S itt kell megemlíteni azt is, hogy nem egyszer kerül kezünkbe olyan levél, mely nem jutott el soha címzettjéhez, vagy írója megírta bár, de mégsem küldte el.

Ami mármost az „irodalmi levelestár“ elnevezést s a benne egyesített levélgyűjteményt illeti, ennek történeti, a Könyvtár fejlődésében rejlő forrása van. 1882-ben alakult ki a múzeum külön levéltári osztálya s ekkor oda helyeztetett át minden olyan, addig a könyvtár kéziratárában őrzött anyag, melyet levéltári természetűnek ítélték, vagyis „hivatalos jellegű iratok“ voltak. „A kéziratár pedig ezáltal mindinkább és inkább a szorosan vett szellemi élet emlékeinek gyűjteményévé válhatott. S e finom megkülönböztetés logikai alapja oly erős, hogy némely tisztára formális szempontok akadályai könnyűszerrel megtörnek rajta. Így például nyilvánvaló, hogy az írói levelezések anyaga a levélalakot tekintve levéltárba és levéltári kezelésre való. Azonban az a körülmény, hogy a nemzeti múzeumi kéziratár par excellence irodalomtörténeti gyűjtemény, ezt a rendkívül gazdag irodalomtörténeti levélanyagot, tekintet nélkül a levélalak külsőségeire, mint belsőleg odatartozót, a kéziratár keretei közé helyezte. Aminek áldásos következménye az, hogy a kutató együtt találja mindazt, ami kéziratossal irodalomtörténeti anyag a Múzeumban van. A levéltári kezelés nehézségeit pedig igen könnyű volt némi kísérletezések után legyőzni.“* Ez a valóban mélyen megalapozott; finom és minden formalizmustól megszabadult felfogás alakította ki gyűjteményünket — helyesen és megőrzendő módon — s még a névben is igyekezett a szembenállást kifejezni. Mert az „irodalmi levelestár“ a szokásos értelemben, hasonlóképpen tartalmi kritériumra alapított „levéltárral“ szemben jött létre. Az anyag kezelése pedig mind a rendtartás, mind a kiszolgálás gyorsasága szempontjából kitűnőnek bizonyult. (A levelek íróik betűrendjében s egyenként nyilvántartva őriztetnek és cédulázthatnak s van egy katalógus a címzettekéről is betűrendben, a velük levelezők felsorolásával.)

A múzeumi kéziratár máig is elsősorban irodalomtörténelmi gyűjtemény nagyjában, illetőleg általában az irodalmi formákban élő szellemi élet dokumentumait tartalmazza. A kiválasztás mértéke a személy

* A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 40. és 54. ll.

és a tárgy, nem pedig a külalak. Persze vannak darabok, melyeknek jellege ide is, oda is vonja őket s hozzánk vagy a levéltárba egyaránt tartozhatnának. Ezen azonban csak az akad fenn, aki azt hiszi, hogy az eleven élet maga is racionális kategóriák tiszta keretei közt igazodik. A mi gyarapításunk szempontjából tehát ma már öntudatosan az az elv, hogy semmi hivatalos jellegű irat ne kerüljön kéziratárunkba, bárminő is legyen külalakja. Ellenben mindent felvesszünk gyűjteményünkbe, ami az eleven teremtő szellemmel, mielőtt az hivatalos formákba merevedett, vonatkozásban áll. Így oszlik gyűjteményünk három csoportra. Elsősorban állanak maguk a *kéziratok*, a személytelenné tárgyasított alkotások. Az alkotókra s életükre vonatkozó levelek gyűjteménye az *irodalmi levelestár*, melynek elnevezését most magyaráztuk. Végül van egy úgynevezett „*irodalmi analekták*“ címet viselő gyűjtemény. Ebbe eredetileg a nem levélformájú dokumentumok kerültek; de tisztára technikai okokból, a kezelhetőség miatt ide osztjuk az egy- vagy párlapos iratokat is, például egy-egy költemény kéziratát. Újabban még egy gyűjteményt alakítottunk ki, az „*Arcképgyűjteményt*“.

Mindebből tehát azt kell levonnunk, hogy az irodalmi levél elnevezés a mi gyűjteményünkben nem pusztán külsőség, mert elvileg — s lehetőleg gyakorlatilag is — valóban csak olyan levelet helyezünk el, aminek irodalmi jelentősége van személyi vagy tárgyi okokból; s irodalmon — BENEDETTO CROCE egy kifejezését használva — azt értjük, amit azon általában érteni szoktak.

Hogy milyen adatok „határozzák meg“ a levelet, az gyakorlati kérdés. A Cs. GÁRDONYI KLÁRA által említett három adat — író, címzett, dátum — csak a mi cédulakatalógusunk számára érvényes. Szokásos levéltári kezelés mellett például egyedül az a döntő, kinek a levelezésébe tartozik. De már az Országos Széchényi Könyvtár címjegyzékeinek sorozatában elkezdett feldolgozás az imént említett három adat mellett kezdő- és végzavakat is ad s a levél egész tartalmi kivonatát. Elképzelhető olyan feldolgozás is, amely nemcsak a keletkezés helyét és idejét, hanem a címzett lakhelyét és a megérkezés idejét is kutatja. Sőt elvileg olyan meghatározást sem zárhatunk ki, mely utal egy egész levelezés egyes darabjai közti összefüggésre is. Viszont lehet oly felfogás is, mely szerint a könyvtárosra pusztán a levél írójának, esetleg címzettjének meghatározása hárul, minden egyéb utánjárás a kutató dolga. Feltehetjük úgy is a kérdést, vajjon szabad-e a könyvtárosnak befolyásolni, esetleg tévútra vezetni a kutatót „meghatározásával“, amikor az adatokat neki kell kikutatni, megállapítani, azok nincsenek magán a levelen feltüntetve.

Mert hiszen éppen ezekről az esetekről van itt szó: hiányzó adatok megállapításáról. A mi gyűjteményünk gyakorlata szerint pedig a levél írójának, címzettjének kiléte és a kelt helye s ideje a feljegyzendő, megállapítandó adat. (Ha nem sikerül megállapítani az adatot, ezt a körülményt is feljegyezzük hiányként.)

Cs. GÁRDONYI KLÁRA „formai és tartalmi adottságokat“ említ. Helyesebb volna talán külső és belső forrásokról beszélni, mert egyrészt provenienciát, írást és stílust, másrészt a levél keltezését, papírját és szoros értelemben vett tartalmát vonni egy kalap alá, kissé önkényesnek látszik előttünk. A levél tartalma az, ami benne olvasható, formája pedig külalakja. E forma a külső ismérvek közé tartozik. De ide tartozik a papiros is, összehajtási módja, borítékja, bélyege, postai keletbélyegzője, pecsétje, maga a kézírás, továbbá az aláírás, a címzés és keltezés is. Belső ismérvek maga a tartalom s a rávonatkozó közlések, továbbá a stílus. Mindenesetre könnyebb eredményt elérni a külső jelekből — például dátumot a postai bélyegzőből, íróat a címerből állapítani meg —, de a vérbeli kézírattáros akkor buzdul fel, ha semmi másból nem indulhat ki vadászszenvedélyét követendő, mint abból, amit a rejtélyes levélben olvas. És sokszor maguk a külső jegyek még inkább félrevezethetnek, mint a logikus következtetés. Levelek borítékját összecserélhették, az író rossz dátumot jegyezhetett fel, van rá eset, hogy a címzett is rájegyzzi az érkezés idejét, az adatok ellentmondhatnak, a levél lehet másolat, vagy már eleve idegen kéz írása, diktátum, szerepelhet aláírásként álnév s így tovább. Hamisítványokról, facsimilékről ne is beszéljünk. Kézírattárunkba majd minden évben behozzák legalább egyik aradi vértanú búcsúlevelének „egyetlen“ példányát.

Külön beszéljünk azonban a provenienciáról, azokról az adatokról, melyeket vagy a levél eladója, illetve ajándékozója közöl, vagy pedig az előkerülés körülményeiből állapíthatunk meg. A gyakorlat arra tanít bennünket, hogy ezeket kell a legszigorúbb ellenőrzés alá vetni. Egyik nagy orvosprofesszorunktól származik a tréfás mondás, hogy ha már beteg, az gazember, mert be akarja csapni az orvost. Ugyanígy mondhatjuk, hogy ha már kéziratot hoz, ne higgy neki. Ez persze túlzás. A tulajdonos által szolgáltatott adatok sokszor biztosak és kétségbevonhatatlanok, de ha másod-, harmadkézből kerül hozzánk az anyag, akkor legritkábban fogadhatjuk el a kapott közlést, — ha egyáltalában kapunk ilyet. Nemcsak az elérendő ár érdekében alkalmazott félrevezetés, nemcsak az ártatlan nagyzolás, fontoskodás, tudálékosság vagy szentimentalizmus, a regényköltés hajlama, hanem akaratlan motívumok, mint a rosszsztudás, feledékenység, gondatlanság stb. mind szerepet játszik itt. Nem indulhatunk el ter-

mészetesen a könyvkereskedő, az antikvárius, az aukcionáló katalógusának a nyomán sem.

Akik résztvettünk az ERNST-gyűjteményből megszerzett anyag feldolgozásában, tanulságosan tapasztalhattuk ezt. Az Árverési Csarnok aukciós címjegyzéke erről a hatalmas és sajnos éppen eléggé hányatott sorsú anyagról — gondolom — sebtiben készült s így töméntelen tévedés volt benne. Rosszul járt a kéziratáros, ha készpénznek vette meghatározásait s rávezette céduláira: bizony ellökhette őket. Így például három nyilvánvalóan különböző kéztől származó és különböző korú másolat szerepelt SÁROSSY GYULA eredeti kéziratként. KAZINCZY-leveleket ajándékozott oda könnyedén ennek is, annak is, kideríthetetlen következtetésekre támaszkodva. Vagy ott volt a Lillák esete. Minden levél, melynek megszólításában vagy aláírásában a Lilla név olvasható, a hírneves színésznő, BULYOVSKY LILLA levelezéseként szerepelt a katalógusban, holott nem egy Lilla volt a világon, még a világot jelentő deszkákon sem. PRIELLE CORNELIÁNAK is volt egy LILLA nevű huga, ki hosszú ideig játszott a mult század derekán vidéki színpadokon; a német színpadok ünnepelt magyar művésznőjének tulajdonított levelek jórésze tőle származik. A Corneliák és Nellik családi neve sem mind PRIELLE, mint ahogy a katalógus vélte. A Gáborok sem mind EGRESSY GÁBORRAL azonosak.

A legfontosabb tanács a kezdő kéziratáros számára tehát az, hogy ne higgyen az úgynevezett provenienciának, helyesebben annak a legendának, amit a tulajdonos fűz árujához, hanem folymodjon a saját tudományos képzeletéhez, — ma már tudjuk, hogy van ilyen — mely az anyag belső adataiból következtet. Persze azokból az adatokból is haszonnal lehet következtetni, amiket a tulajdonoshoz intézett kérdések során tudunk meg, miután legendáját alapos kritika alá vettük. Mindehhez azonban olyan tulajdonságok kellene, amelyek most már a jó kéziratáros „belső ismérvei“. S itt elsősorban a valódi tudományos analitikus és szintetikus képességet kell említeni. A kéziratárosnak „tudósnak“ kell lenni. Itt „könyvtári tisztviselő“, és semmi több, aligha boldogul. Feltéve, ha nem azt valljuk — márpedig mi azt valljuk —, hogy a valódi könyvtáros csakis úgynevezett „tudós“ lehet. De a tudományos képességek mellett igen széleskörű tudás is kívántatik az „irodalmi levelek“ feldolgozójától. S itt nem elég az irodalomtörténelmi adatok közönséges ismerete. A szó szoros értelmében otthon kell lennie a meghatározandó levelek korának szellemi életében. Ismernie kell a szereplőket, kapcsolataikat, viszonyaikat, vágyaikat, szándékaikat, érzéseiket, körülményeiket. Homályos célzásokból kell felismernie azt az adatot, melyet keres. Egyszóval tájékozott és tájékozódni tudó embernek kell lennie, mint

egy diplomatának, ki új állomáshelyre érkezik. Ez a tájékozottság természetesen egyre nő a gyakorlat közben s aki hosszabb ideig dolgozik irodalmi leveleink sok tízezerre menő tömegében, új meg új darabok beillesztésén fáradozva, olyan intimsa lesz a magyar irodalmi életnek, mint senki más s éppen olyan ismerője a levelek meghatározása fogásainak. Ehhez azonban idő kell. S az a valóságos vadászszenvedély, mely az igazi kutatót jellemzi, amely nem nyugszik bele a legközelebbi megoldásba, még kevésbbé mond le a nehezen mutakozó válaszról, hanem fáradhatatlanul hajszolja, akár napokon s lexikonok, forrásközlések, folyóiratok, könyvek s felállított, majd ledöntött következtetések, hipotézisek erdején keresztül. JOÓ TIBOR.

Mosonyi Mihály kéziratai. A Széchényi Könyvtár az elmúlt hónapban MOSONYI MIHÁLY (családi nevén BRAND) prózai kéziratainak birtokába jutott. Az iratok nyolcadrét alakú, 253 levélen német nyelven írt cikkeket tartalmaznak, melyek magyar vonatkozásokban azért oly érdekesek, mert MOSONYI-nak a magyar zenei stílus körüli kutatásait világítják meg.

Tudvalevőleg MOSONYI németes műveltsége ellenére is tehetségét a magyar műzene megteremtésére fordította. A hatvanas években ébredő magyar faji öntudat egészen rabjává tette MOSONYIT és úgy szerzeményeiben, mint írásaiban a magyaros művészek megteremtésén fáradozott.

MOSONYI főmunkatársa volt az 1860-ban megindult „*Zenészeti Lapok*”-nak, melyeket ÁBRÁNYI KORNÉL indított meg. Ezek a cikkek tehát ebben az időben láttak napvilágot, értékük azért becses, mert ha magyar fordításban is jelent meg közülük egyik-másik, az eredeti német szövegezésben oly kitételek vannak, melyek nem fedik teljesen a magyar szöveget.

Kétségtelen, hogy MOSONYI az akkori magyar zenei életnek tekintélyes úttörője volt. Nálánál nagyobb súlya csak LISZT FERENC-nek volt, aki az akkori lelkes társaságnak irányt mutatott és minden igyekezetüket nagy tekintélyével támogatta.

Megtartva a cikkek sorrendjét, az 1. levélen a „*Rákóczi-induló*”-ról ír cikket, azután „*Musik!*” címen a zene esztétikai hatásáról elmélkedik. Utána több fejezetet szentel „*Levelek Paulina kisasszonyhoz*” című cikksorozatnak. MOSONYI képzeletbeli személyekhez intézi leveleit, melyekben zenei hitvallását, elveit és főleg a magyar zene sajátosságairól szóló tanításait gyűjti egybe.

A következő lapokon ugyancsak „*Párbeszéd*” felirattal a zeneszerzés technikai kérdéseit fejtegeti, majd tovább rövid összhangzatant találunk. („*Harmonie- und Generalbasslehre zum Selbstunter-*

richt.“) MOSONYI magyarosságára vall, hogy az idézett példákat a magyar népdalokból veszi.

1860 körül, a nemzeti újjáébredés korában a népies dalszerzők tömegével árasztották el csárdásaikkal a kiadókat. Ez áradatban egyes zeneszerzők kedveltebb kiadványait MOSONYI szakszerű bírálatban részéltette. A cikkek sorrendjében ismerteti FRANK IGNÁC, GÁSPÁRDY JÁNOS, SIMONFFY KÁLMÁN megjelent kiadványait. Ezek a zeneszerzők MOSONYI kortársai voltak, lelkes műkedvelők és a divatos magyar táncformákat művelték. Szerzeményeik közül egynéhány napjainkban is kedvelt zenemű. MOSONYI magasabb művészi szempontból elemzi a szerzeményeket és szakszerű tanáccsal látja el őket a helyes zenei szerkesztés elvei szerint.

Előbb említettük, hogy MOSONYI mennyire kedveli cikkeiben a levél-formát. Ilyenek: „*An Herrn Reményi Ede*“, „*Ein junger Componist*“, „*Unterredung zwischen einem älteren und einem jungen Musiker*“ (3 közlemény). E cikkek után a „*Tárogató*“-ról olvasunk rövid ismertetést. Érdekesebb a következő: „*Zwischen Musik bei Schauspielen*“ és fél-magyar, fél-német felírású cikke: „*Nach der Polemik des Szépművészeti Csarnok*“.

MOSONYI, mint korának tekintélyes tanítómestere, nemcsak a nagyközönséghez, hanem a szakemberekhez is oktató céllal írja közleményeit. Ilyenek a következő lapokon: „*Der Componist und seine technischen Studien*“, „*Am Sylvester Abend 1861*“, „*Einige Worte an die jetzigen, so wie auch an die zukünftigen Mitarbeiter des Zenészeti Lapok*“.

E cikkek után ismét egy kedvenc levélforma: „*Geehrtes Fräulein Aspasia*“, „*An die jungen Musiker Ungarns*“, ez utóbbi hosszabb tanulmány. Hasonló terjedelmű „*Clavier und Clavierspieler*“ és „*Die ungarischen Original-Componisten*“. E cikkeket zenei kritikák követik PALOTÁSI JÁNOS összes műveiről, GÁSPÁRDY JÁNOS két vegyeskari népdal-feldolgozásáról, SIMONFFY KÁLMÁN 10 daláról és SVASTITS JÁNOS magyar zeneszerzeményeiről. Hosszabb tanulmányt ír ZSASSKOVSKYNAK *Kath. énektár* című művéről, két oldalon kivételesen magyarul kezdi, majd ismét németül folytatja. Ezt követi: „*Die sämmtlichen Compositionen von Pető János*“, „*Eine Clavierstunde*“ (párbeszéd) és végül az utolsó cikk: „*Ein Wort für das Cymbal*“.

A címek sorrendjében soroltuk fel MOSONYI kézíratait és láthatjuk, mennyire szívügye volt a magyar műzene körül minden kérdés, mely ezzel a témával összefügg. Értékelünk kell, hogy MOSONYI, aki német iskolán nevelkedett, mennyi jóakarattal próbálta idegen műveltségét a hazai földre plántálni. De talán itt tévedett legjobban. Csak egy fokkal kellett volna lejjebb szállni és a nép ajkán felhangzó sajá-

tos dallamokat figyelni, egész más légkörbe került volna. Így is, a magyar zenetörténetnek kegyeletes okmányai ezek a kéziratok, melyek a magyar zene egyik jelentős úttörőjének gondolatait örökítik meg.

LAVOTTA REZSŐ.

Szinészettörténeti adatok az Országos Széchényi-könyvtárban. (41 kötet színháztörténeti bibliográfia.) Amikor elindultam azon az úton, melyet az operett Budapesten befutott és az Országos Széchényi Könyvtárban az erre vonatkozó adatokat fel akartam kutatni, semmiféle más útbaigazítás nem állott rendelkezésemre, mint amelyet a színházi lexikonok nyújtottak. Ez pedig vajmi kevés volt. Nem maradt más hátra, mint a történetírás legmodernebb forrásait: a hírlapokat elővenni és azokból bányászni ki az operettre vonatkozó adatokat.

A hírlapok amikor a ma eseményeit megírják, nem veszik figyelembe azt, hogy nemcsak a mának írnak, hanem egyúttal történeti forrásmunkát is végeznek. Egyes eseményeket, melyeknek keletkezési oka a történés idejében közismert lehetett, a hírlapok a keletkezési ok feltárása nélkül egyszerűen csak regisztrálják. De az, ami a hírlap megjelenése idejében közismert volt, az már a jövődben csak akkor érthető meg, ha megfelelő magyarázat van hozzáfűzve. Ennek hiányában a kutató tanácstalanul áll az eseménnyel szemben. Így vagyunk a színházi kritikákkal is. Az előadott darabokra vonatkozó kritika megbízhatóságát a darab elolvasása által ellenőrizhetjük, de a színészek játékára, művészi képességére vonatkozó kutatásainkban már teljesen a kritikára vagyunk utalva. Ezek a kritikák azonban ritkán vesznek fáradságot, hogy a művész személyével, játékmódorával, kiválóbb alakításaival hosszasabban, behatóbban foglalkozzanak és ennek következtében az utókor se tud teljesen tiszta képet alkotni magának a színésről, működéséről, művészetéről.

Mindezeknek a hiányoknak dacára hálával tartozom a hírlapoknak, mert csakis ezek segítségével tudtam végigjárni az operett útját, mert ezekben találtam meg a szükséges adatokat a darabok szerzőjére, előadására, színészeire és esetleges szerepváltozásaira vonatkozólag.

Az út, melyet meg kellett tennem, hosszú volt. Az 1859-ben Kolozsvárott előadott első operettől a mai napig 81 év telt el. Nyolcvanegy év újságait kellett átnézni, de ugyanakkor tanulmányoznom kellett az egyes korokra és szerzőkre vonatkozó operettirodalmat is.

Egy-egy szépen megírt kritika, mely az operett történetével is foglalkozott, új és új távlatot nyitott meg előttem, úgy, hogy midőn

az operett fejlődésére és az operett-színészekre vonatkozó öt kötetes munkámmal elkészültem, már tisztán állottak előttem a hullámosan egymásba folyó operett-korszakok képei.

Ehhez az öt kötethez elkészítettem a tárgymutatót, mégpedig zeneszerzők, szövegírók, fordítók és a darabok címe szerint.

A kabaré-színpadokon színrekerült kis operetteket egy külön kis füzetben foglaltam egybe.

Összeállítottam egy mutatót a nevezetesebb operettek színrekerüléséről, feltüntetve a szereplőket és szereplő változásokat.

Végül két kötetben az egyes operett-színészek szerepeit foglaltam össze.

E kutatásokat végezve tapasztaltam, hogy milyen kevés a színészettörténetre vonatkozó forrásmunka és hogy bármely adat ki-keresése nagy nehézségekbe ütközik és sok fáradságába kerül a kutatónak. Ezen a bajon akartam segíteni akkor, amidőn belefogtam a budapesti magánszínházak történeti adatainak felkutatásához és a magánszínházak műsorainak megállapításához.

A Nemzeti Színházat egyelőre figyelmen kívül hagytam, mert tudomásom volt róla, hogy a rávonatkozó adatok már fel vannak dolgozva és sajtó alatt vannak.

A prózai színházakra vonatkozó adatok feldolgozását azért tartottam szükségesnek, mert bármily szempontból is akarja bírálni valaki az egyes színházak működését: akár azt akarja megállapítani, hogy az illető színház minő befolyást gyakorolt a magyar színműirodalom fejlődésére, akár azt akarja megállapítani, hogy a fejlődő és folyton változó irodalmi irányzatok közül melyiket kultiválta leginkább a színház, akár azt kutatja, hogy rendezés és színpadtechnika tekintetében minő eredményeket ért el az illető színház, végül, hogy minő hatással volt a színjátszó művészet fejlődésére — annak ismernie kell a színház egész történetét.

A színház történetét pedig csak úgy ismerhetjük meg, ha a színház megnyitásától fogva a mai napig végigmegyünk a színház teljes műsorán, ami pedig a legtöbb színháznál hosszú út.

A Népszínháznál 33 év, a Vígszínháznál 45 év, a Magyar Színháznál 43 év, az Operaháznál 56 év műsorát kell a kutatónak áttanulmányozni...

A kutatók munkáját akartam megkönnyíteni azzal, hogy a régi színjátszásra vonatkozó adatokat a színházi zsebkönyvekből, almanachokból és naptárakból, az újabb színjátszásra vonatkozókat pedig a hírlapokból minden egyes színházra vonatkozólag külön-külön összeállítottam.

A régibb színjátszásra vonatkozólag következő korszakok műsorát állítottam össze külön kötetekben:

1. KELEMEN LÁSZLÓ társulatának műsorát 1790—1800-ig. A társulat történetére vonatkozó adatokat és a műsort LUGOSI DÖME „*Kelemen László és az első magyar játszó színitársaság*” című munkájából vettem át.

2. A pesti magyar színjátszás műsorát 1807—1815-ig. A színházi sűgók által kiadott színházi zsebkönyvek, almanachok és naptárak alapján állítottam össze. A műsor között lévő színháztörténeti jegyzeteket az egykorú lapokból, a nevesebb színészek rövid jellemzését pedig BAYER ismert munkájából (*A nemzeti játékszín története*) vettem át. A kötet végén van a szerzők, darabcímek és fordítók szerinti tárgymutató.

3. A pesti magyar színjátszás műsorát 1819—1831-ig. Bőven találtam e korszakra vonatkozó történeti adatokat, melyeket a műsor közé beiktattam. A műsort szintén a színházi zsebkönyvek, almanachok és naptárakból állítottam össze.

Felhasználtam PREPELICZAY SAMU kéziratait és BALOGH ISTVÁN naplóját is (mindkettő a Széchényi Könyvtár kéziratárában).

A pesti német színházban 1827-ben szerepelt magyar operatársulat műsora kétféleképp fordul elő. A magyar társulat sűgója által kiadott zsebkönyvben talált műsor és a német színház által kiadott *Theater Almanach*-ban felsorolt magyar előadások sem egyeznek egymással. Hogy melyik a helyes, azt megállapítani nem lehet, miért is mindkettőt felvettem a kötetbe.

4. A budai színjátszás műsorát 1833—1837-ig.

Ennek az időszaknak a műsorát az Országos Széchényi Könyvtárban levő FÁNCSY-féle színlap-gyűjteményből állítottam össze. A műsorban felsoroltam a nevezetesebb szereplőket is. A kritikákat az egykorú lapokból szedtem ki, úgyszintén a színháztörténeti adatokat is. A kötet tárgymutatóval van ellátva, mégpedig szerzők, a darabok címe és a fordítók mutatójával.

5. MOLNÁR GYÖRGY társulatának műsorát 1861—1864 és 1867—1870-ig.

A kötet a Budai Népszínház és a Budai Színkörben tartott előadások műsorát foglalja magában. A kötet tárgymutatóval van ellátva, mégpedig a szerzők és a darabok címe szerint. Az adatok az egykorú hírlapokból vannak kizsedve.

6. MIKLÓSSY GYULA társulatának műsorát 1870—1873-ig.

MIKLÓSSY GYULA társulata a Budai Népszínházban, a Budai Színkörben, az István-téri színházban és a Városligeti Színkörben játszott.

Az István-téri színházban tartott előadásoknál a szereposztás is fel van tüntetve.

Az adatok a hírlapokból vannak kiszedve. A kötet végén tárgymutató van.

Az újabb színjátszás műsorait, melyeket részint a hírlapokból, részint színházi újságokból állítottam össze, a következő kötetek foglalják magukban:

- a) a Vígszínház műsora,
- b) a Népszínház és Népszínház—Vígopera műsora,
- c) a Magyar Színház műsora,
- d) a Király Színház műsora,
- e) a Belvárosi Színház műsora,
- f) a Népopera—Városi Színház műsora,
- g) a Pesti Színház, Kamara Színház, Fővárosi Operett Színház, Royal Színház műsora,
- h) 25 kisebb színház műsora,
- i) a Budai Színkör, a Városligeti Színház és a Várszínház műsora (a Várszínház műsora a Nemzeti Színház és az Operaház által tartott előadásokat nem foglalja magában),
- j) az ERDÉLYI MIHÁLY igazgatása alatt álló színházak műsora,
- k) a kísérleti színházak műsora.

Az a—h alatt felsorolt műsorok magukban foglalják a darab rövid kritikáját, a szereposztást és szereplőváltozást.

Külön tárgymutatót készítettem a magánszínházak prózai darabjairól és a Városligeti Színház műsoráról.

A színészek életrajzára vonatkozó adatok is becses részei a színeszet történetének, miért is ezek összeállításához is hozzáfogtam. Az összeállításnál nem annyira a színész színpadra lépésének előzményei után kutattam, mint inkább a színpadi szereplésre fektettem a fősúlyt. Igyekeztem az egyes színészek összes szerepeit összeállítani, megjelölve az időpontot, amikor az illető szerepben először fellépett és a színházat, melyben játszott.

Miután a Nemzeti Színházzal kutatásaimban — a már említett oknál fogva — nem foglalkoztam, egyelőre csak az operett-színészek és a magánszínházakban szereplő prózai színészek életrajzi adatait állítottam össze.

Az egyes színészekre vonatkozó és azok egyéniségét, színjátszó modorát jellemző kritikákat is felvettem ezekbe a kötetekbe.

Külön kis iratcsomó tartalmazza az 1875-től előadott népszínműveket a szereplők feltüntetésével és a darab rövid kritikájával. Tárgymutató is van hozzá.

A külföldi művészek vendégszereplésére vonatkozó adatokat két kötetben foglaltam össze.

Az egyik kötet a Nemzeti Színházban fellépett külföldi művészek adatait tartalmazza, a másik a magánszínházak vendégszereplőiről szól.

Mind a két kötet feltünteti, hogy melyik színházban, mikor és mely darabban lépett fel az illető külföldi vendég és minő eredménnyel.

Az Operaházban fellépett külföldi vendégművészek fellépéseinek összeállítása folyamatban van.

Egy külön iratcsomó a budapesti magánszínházak történeti adatait foglalja magában.

Végül pedig egy kötetben 14 vidéki színház történetét ismertetem. Ezeknek a színházaknak a története az egyes színházak után felsorolt munkákból van kivonatolva és kiegészítve 1939-ig.

Feldolgozás alatt van az Operaház, a Bethlen-téri Színház és az Andrássy-úti Színház műsora.

Ha a kutatók bármely kismértékben is hasznát tudják venni az általam 41 kötetben összegyűjtött adatoknak, már nem dolgoztam hiába.*)

JÓNÁS ALFRÉD.

* E 41 kötetes színháztörténeti bibliográfiát a kultuskormány a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára számára megvásárolta. A róla szóló fenti *önismertetést* a színháztörténettel foglalkozó kutatók tájékoztatására adtuk ki.

Szerk.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Szóllás Ella, dr. Droszt Olga, dr. Mokcsay Júlia :
Magyar Könyvészet 1936. A Magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok 1936. évi kötelespéldány szolgáltatása és nyomtatványai. (Könyvek, hírlapok, folyóiratok címjegyzéke.) Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (Kertész J. kny. Karcag) 1939. 8°, XIX + 512 lap.

„Évi könyvészetünk nélkülözhetetlen része a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének“, hangsúlyozza FITZ JÓZSEF, a *Magyar Könyvészet 1936*-hoz írott előszavában. S örömnünknek kell kifejezést adni, hogy a nemzeti bibliográfia gondozását az Országos Széchényi Könyvtár természetes feladatai közé sorozza. FITZ bevezető tanulmányával hosszabban és részletesen kellene foglalkozni, hogy a benne foglalt program megvitatásával tisztázzuk a nemzeti bibliográfia szerkesztésének és kiadásának némely kérdését. Nézetünk szerint a külföldi magyar és magyar vonatkozású munkák rendszeres gyűjtésének, vagy legalább is a címanyag ellenőrzésének munkájába be kell vonni a többi, e szempontból számba jövő tudományos könyvtárat is. A rendszeres gyűjtés megszervezése után lehet majd ennek az anyagnak megfelelő könyvészeti feldolgozásáról gondoskodni. A Magyarországon megjelent idegennyelvű munkáknak a *Magyar Könyvészetbe* való felvétele magától értetendő. Itt is vannak azonban alaposabb megfontolást kívánó kérdések. Lehet érveket felsorakoztatni amellet is, hogy ezek a művek a magyarnyelvűekkel együtt jegyeztessenek fel, de nagyon sok szempont szól amellet, hogy a német-, szlovák-, magyar-, orosz-, románnyelvű irodalmi termékeket, külön-külön a magyar irodalom után soroljuk fel az egyes nyelvek szerint csoportosítva s ebben az esetben csak az összes szerzőkről készítendő mutató volna teljesen egységes. Az előttünk fekvő jegyzék tanúságtétele szerint az 1936. évben megjelent 6402 könyv közül 5961 magyarnyelvű és csupán 441 idegennyelvű. Ezek között 240 német könyv van, amelyeknek nem kis része az egyetemek különböző kiadványsorozatában látott napvilágot s ezeknek helye talán még akkor is a magyar irodalommal együtt volna felsorolandó, ha egyébként az idegennyelvű munkákat külön csoportba foglalnánk össze.

Amint a bevezetésből megtudjuk, a rendelkezésre álló anyagi fedezetből 30 ív nyomási költsége kerül ki, ami legfeljebb 10.000 cím leírását és közlését teszi lehetségessé. Körülbelül ennyit tesz ki egyébként a könyv-, különlenyomat- és folyóirat- (hírlap) anyag. Az apró nyomtatványoknak a jegyzékből való kimaradását nem kell különösen sajnálnunk. Teljesen elégséges, ha azokat a Széchényi Könyvtár állományában nyilvántartja s így a kutatók számára mindenkor hozzáférhetőek.

Az ötévi ciklusbibliográfia szakbeosztásos rendszerben való megjelenése helyes és kívánatos, különösen akkor, ha ahhoz gondos tárgyi címszómutató is készül majd, ami nélkül persze el sem képzelhető. Itt egy kérdés merül fel ismét: a választandó szakrendszer a Széchényi Könyvtárba is bevezetett decimális rendszer legyen-e, vagy pedig egy más rendszer, amely esetben a cédulákon úgylis szereplő decimális szakbeosztás jelzése szintén feltüntethető volna. Idő van még e kérdés megvitatására és előkészítésére. Nem volna felesleges, hogy megfelelő előkészítés után ez a probléma megvitattassék s azoknak, akik a decimális rendszer helyett más szakbeosztást tartanak helyesnek s így azt kívánják, mód adassék arra, hogy előterjesszék és indokolják az általuk megfelelőbbnek talált tervezetet.

Az előttünk fekvő kötet megjelenése minden a magyar könyvtárügyet és a nemzeti bibliográfia ügyét szíven viselő embert őszinte örömmel tölt el. Elismerés és hála illeti mindazokat, akik munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy az első kötet megjelenjék, a régen megszakadt sorozat meginduljon, mert hiszen a legtökéletesebb munkának is az az előfeltétele, mint általában minden munkának, hogy ahhoz hozzáfogjunk, egyszer azt elindítsuk. Bíráló megjegyzéseink a következő kötetek, egyáltalában a könyvészet tökéletesebbé tételének ügyét kívánják szolgálni.

A rövidítések jegyzékének átvizsgálása már előkészít arra, hogy a szerkesztők a rendelkezésükre álló térrel meglehetősen pazarlóan bántak. Valóban nagyon sok rövidítési lehetőséget nem használtak ki. A nyomdák jegyzékében a legnagyobb könnyedséggel rövidíthetünk, az állandóan visszatérő szavak közül egy sincs jóformán rövidítve. Ilyenek például: „Alapítás éve.“ „Nemleges jelentést küldött.“ „Nemleges jelentést sem küldött.“ Ha valaki nem sajnálná a fáradságot, kiszámíthatná, hogy hány oldalt lehet ezekkel a rövidítésekkel megtakarítani. Annak sem látjuk különösebb indokát, hogy az egyes nyomdákra vonatkozó adatok között, annak feltüntetése után hány folyóiratot és napilapot nyom az illető vállalat, ezek közül kettőnek-háromnak címét közölje az évi könyvészet. A folyóiratjegyzékben ezek az adatok, ha elszórva is, de megtalálhatók. Ha valakinek eset-

leg szüksége volna rájuk, úgy könnyen kikeresheti és összeállíthatja azokat. Másfelől: „hívebben“ jegyzi fel a könyvészet a nyomdák munkásságának emlékét, minthogy a kiadványok felsorolása úgy sem lehet teljes, ha az ilyen természetű „kiemelésektől“ eltekint. Még reklám céljából sem megfelelő eljárás ez.

A nyomda és sokszorosító vállalatok jegyzéke egyébként a kötet végére való. Az első hely feltétlenül a könyvek jegyzékét illeti meg. Azt kell követnie a hírlapok és folyóiratok jegyzékének és az ezekben foglalt adatokat tartalmazza azután a névmutató, amelyben a folyóiratok szerkesztőjének is feltétlenül szerepelniök kell. Ennek a mulasztásnak pótlása elengedhetetlen. Egy folyóirat szerkesztője olyan értékes szellemi, kulturális jelentőségében sokszor fel sem becsülhető munkát végez, ami még csak nem is hasonlítható egy ötoldalas különlenyomat szerzőjének sokszor minden jelentőséget nélkülöző munkájához, ezek neve pedig szerepel a névmutatóban.

A folyóiratok és napilapok címeinek egységes rövidítését is szükségesnek tartjuk. Semmi indoka nincs annak és nagy kiadástöbbletet jelent, hogy a különlenyomatoknál a könyvjegyzék teljesen kiírja a vonatkozó folyóiratok címeit. Érdemes munkát végez a könyvészet már azzal is, ha ezeknek a rövidítéseknek használatára rászoktatja a könyv közönségét. Amennyiben ezt a szerkesztők nem tekintenék feladatuknak, úgy a megfelelő rövidítések elkészítésére megbízást kell adni, azt bírálattal céljából közzétenni a *Magyar Könyvszemlében* és azután a megállapított normát közmegegyezéssel használni.

Az anoním munkák címléírásaival, az e téren mutatkozó nehézségekkel ez a kiadvány sem tudott teljesen megbírkózni. Egységes elvet nem sikerült maradéktalanul alkalmazni, amint hogy annak lehetősége sem nagy, az a legjobb esetben is csak „erőszakolható“. De rá kell mutatnunk arra, hogy a zavart nagyon sokszor a kiadó tudományos intézet következetlen önmegjelölése okozza. Így a Pázmány Péter Tudományegyetem a következő címek alatt szerepel a kiadványokon: „Bpesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem“, „budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem“, „Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem“ stb. stb. Megoldhatatlan feladat volna-e az, hogy az egyetemek és tudományos intézetek önmagukat egységesen jelöljék meg? S nem volna-e lehetősége annak, hogy a nagyobb könyvkiadóvállalatok lektoraiban ébresszünk érdeklődést a könyvészet ilyen kérdései iránt?

Szükségesnek tartanánk, hogy az egyes kötetek végén a *Magyar Könyvészet* állandóan közölje évről-évre a magyar bibliográfiák bibliográfiáját. Még azt sem tartanám feleslegesnek, ha az úgynevezett rejtett bibliográfiákat jellel jelölnék meg az egyes köteteknél,

különösen akkor, hogyha azok folyóiratanyagot is tartalmaznak, mert hiszen a folyóirat repertóriumok hiánya miatt ennek az anyagnak a felkutatása okozza éppen a legnagyobb nehézséget.

Rövid tallózás után megállapítottuk, hogy a könyvészetből több fontos mű hiányzik. Így például hiányoznak az Országgyűlés nyomtatványai, a naplók és az irományok egyaránt. Hiányzik az Országos Törvénytár. (Kiadja a m. kir. belügyminisztérium, Athenaeum ny.) A Magyarországi Rendeleték Táránál hiányzik a lapszám megjelölése. Nem találtuk az Országos Mezőgazdasági Kamara zárszámadásait (Budapest, Pátia), sem a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének jelentéseit, nem szerepel a „Pénzügyminiszter jelentése Magyarország pénzügyi helyzetéről“ (Budapest, Állami ny.), nincsenek meg a Pénzügyintézeti Központ angol-, francia-, németnyelvű jelentései. A Magyar etymologiai szótárnál a „Farizeus-Foglár“ felveendő volna stb. stb. Ezzel a pár kiemeléssel csak arra kívántuk a figyelmet felhívni, hogy az anyag beosztásánál, a cédulaanyag összeállításánál több gondosságra van szükség, mert hiszen az említett könyvek kétségen kívül megvannak a Széchényi Könyvtár állományában.

Mind e megjegyzésünk azonban nem csökkenti egyáltalában a munka szellemi részét végzőknek érdemét. DR. SZÓLLÁS ELLA, DR. DROSZT OLGA és DR. MOKCSAY JÚLIA könyvtári tisztviselőknöknek, akik e munkájukkal a nemzeti bibliográfia kiváló, gondos és lelkiismeretes művelőinek bizonyultak, őszinte köszönetet kell mondanunk.

TRÓCSÁNYI GYÖRGY.

A középkori könyvfestészet színei. (J. J. TIKKANEN: *Studien über die Farbengebung in der mittelalterlichen Buchmalerei*. Nach dem Manuskript des Verfassers herausgegeben von *Tancred Borenius*. Helsingfors, 1933. 8°, 452 l. [Societas Scientiarum Fennica. Commentationes humanarum litterarum. V. 1.]

TIKKANEN JÁNOS JAKAB, a kiváló finn könyvtudós és művészettörténész 1930-ban elhunyt s kéziratban hagyta hátra élete utolsó negyede munkásságának gazdag eredményeit magába foglaló monográfiáját a középkori könyvfestészet színhasználatáról. A majdnem végleges formába öntött munkát tanítványa: BORENIUS TANKRED simította át és bocsátotta közre. TIKKANEN monumentális műve mind könyvtudományi, mind esztétikai és művészettörténeti szempontból alapvető jelentőségű. Megragadó a maga nagyvonalúságában is, és szinte százezernyi apró, mozaikszerű részletében is. Szinte áttekinthetetlennek tetsző, rendkívül gazdag anyagot ölel fel és zár magába. Jelentőségét különösen az a körülmény mélyíti ki, hogy éppen sajátos könyvtudományi szempontból ily alaposan, átfogóan, de egyúttal a

legapróbb részletekbe is behatolva nem tárgyalták eddig a középkor színízlésének kérdéseit. Azonban nemcsak könyvtudományi, hanem merőben esztétikai szempontból tekintve is híjával voltunk egy igazán alapos és szakszerű színízlés-történeti vizsgálatnak. Ezért szerzőnk kutatásai valóban úttörő és hézagpótló jelentőségűek.

Tanulmánya eredményei két vetületben tárulnak elénk. Egyrészt a könyvtudományi szempontból fontos középkori könyvfestészeti emlékek színezésének művészettörténeti tárgyalásában és finom elemzésében, másrészt pedig nemcsak e festészet stíluskérdéseinek, hanem azokon túlnyúlva: a színek általános jelentőségének, a színízlés mi voltának, váltakozásának megvilágításában.

Bevezetésében a középkori miniatürfestészet palettájának festék- és színekészletét tekinti át. A festékkészítés antik hagyományokra nyult vissza. Erre utal mind az ú. n. *athos-hegyi festőkönnyv* s a reánkmaradt több latin receptgyűjtemény, mind ZEOPHILIUS és CENNINI idevágó írása. E források tanúsága szerint a miniatürfestők meglehetősen sok festéket ismertek. Zöld festékeik: spanyolzöld, seladonit, malachit, továbbá az auripigment s az indigó keveréke. A kék festékek közt különösen kedvelt volt az ultramarin, a színek királynője, valamint az azurit (citramarin) és az indigó. A középkor színízlése legtöbbször a bíbort értékeli: mély violába olvadó, majd a piros, majd pedig a kék felé hajló árnyalatai alkották az arannyal és az ultramarinnal a középkor fő színháromságát. Közeli rokona a porfirbarna. A piros-vörös skálát a skarlátvörös, a kármin (karmazsin), a lakkpiros, a rózsza, a minium, a vörösbarna és a cinnóber tölti ki. A görög kéziratokban oly gyakori narancsárnya és narancsbarna festékanyagot nem ismerjük. Igen kedvelt szín a barna. Az aranyat nagyon szerették s főképen fényes és tündöklő jellege miatt kedvelték. (Az arany az a szín, melyet mint ábrázoló színt a középkorral szemben a mai festészet alig használ; szerepe szinte kizárólag a díszítés terére szorult.) A középkori miniatürfestők színszimfóniáiban tisztes hely illeti meg az okkert mind világos, mind sötét árnyalataiban. A kedvelt festékek sorába tartozik még a nápolyi sárga, valamint a zöld keverésére is használt „orpi-ment“. Sárga festékek még a sáfrány és a genista. Helyi színként szerették használni a fehéret. Főszerepe a többi szín világossá tételében s a fény kifejezésében állt. A bizánci festészet az éles fényfoltokat kedvelte. A feketét szinte kizárólag csak keverésre, árnyalásra használják. Helyi színként — a sötétség kifejezésére — csak a középkor elején találkozunk vele. A szürke is a legritkább színek közé tartozik. Az ezüstöt is csak kivételesen alkalmazzák; jól tudták, hogy e festék gyorsan oxidálódik, megfeketedik. Kétségtelen, hogy a miniatüristák színskálája festékkészletükhöz viszonyítva igen gazdag. Számos primär- és igen

sok keverékszínük van. A legkedveltebb színkeverékek egyrészt a világos-sötét, másrészt pedig a zöld, lila és narancssárga árnyalatok voltak. A középkori színezés jellemző sajátosságai közé tartozik az irizálás is.

A mű első, főfejezete a *későantik* és a *korai keresztény* könyvfestészetet tárgyalja. A későantik vagy pogány festett könyveket szinte kaleidoszkópszerűen tündöklő sokszínűség jellemzi. Azért mégsem lehet azt állítani, hogy e kor miniatúristáinak palettája különösen gazdag volna. Így pl. az Ambrosiana híres görög Ilias-töredékei (1019. sz.) színekészlete két kék és zöld, továbbá egy fehér, bíbor, világosibolya, rózsaszín, minium és okker színminőségéből áll. Azonban ez a viszonylag igen szűk színekészlet meglepően ható kombinációkban, ritmikusan tárul elénk. A hellén szellem kolorizmusának elevensége, alkotó eredetisége és könnyed nagyvonalúsága nyilatkozik meg benne. Színlélektani szempontból figyelemreméltó, hogy a főszínek közül kétségtávol a zölddel bánnak a legtakarékosabban. Jellemző bizonyos színek jelképes használata is. A pompázó bíbor a hatalomnak, a fehér a fenségnek, eszményi bájnak és tisztaságnak, valamint a bölcseségnek a kifejezője. Az ókeresztény könyvfestők színei is a hellén kolorizmusból fakadtak. A különbség nem annyira a könyvek új tartalmával: a keresztény szellemmel, mint inkább a szellemi továbbfejlődéssel és a közéleti népek színezésével függ össze. A miniatúristák beható elemzése nem annyira az antik művészet kolorizmusának hanyatlását, mint inkább a lassú ízlésetolódással párhuzamosan végbemenő s a keresztény szemlélet alapján kibontakozó új művészet kialakulását igazolja. A klasszikus ókor és a középkor összekötő századai művészetének figyelemreméltó vonása az ornamentika jelentőségének megnövekedése. A klasszikus művészi érzés kifinomultsága és összhangzatos természetessége helyébe pedig rusztikus ízlés lép. A színek rangsorában első hely a fehéret és a vele sokféleképpen kombinált kéket illeti meg. Figyelemreméltó, hogy a fekete inkább csak bizonyos színek elevenségének tompítására szolgál. Az arany még szinte alig fordul elő.

A *bizánci könyvfestészet* beható vizsgálatára a második főfejezetben kerül sor. A bizánci művészet lényege egyrészt zárt ünnepélyességében és szertartásos kimértségében, másrészt a nyugati művészetnél hasonlíthatatlanabban nagyobb egyházi függőségében: a szent személyek ábrázolását szigorú kánonnal előíró ikonográfiában valósul meg. Az az egység és törvényszerűség uralkodik e művészetben, amely a kompozíció szigorúan részarányos és párhuzamos kialakításához és a stilizálás megmerevítéséhez vezet. Első főkorszaka (a *középbizánci*) könyvfestészeti szempontból is három, egymástól meglehetősen élességgel elkülönülő korra oszlik: 1. A *korai makedón* vagy képprombolás

előtti periódusban még tovább élnek a hellenisztikus és ókeresztény kor művészi hagyományai. Leginkább a sajátosan nem bizánci vonások: erős és súlyos lomhaság, parlagiasság; kezdetlegesen síkszerű színezésű rajz, száraz színek és aranyozás jellemzik. Durva, súlyos és éles színei sorában legjellegzetesebb a bizánci könyvfestészetben mindvégig jelentős szerepet játszó zöld, továbbá a lakkpiros, az ultramarin és a cinnóber. 2. A késő makedón vagy képrombolás utáni kor miniatúrein sajátosan raffinált kezdetlegesség és aprólékosan díszítőstílus ömlik el. Az idegen, barbár elemek kiküszöbölődnek s véglegesen kikristályosodnak a sajátos bizánci elemek. Azonban fejlődésében is megakad, egészen megmerevedik ez a művészet. Elsősorban a művészi szemlélet képzeletnélküli szárazsága, a műalkotás schématis és sablonszerű kivágottsága, valamint az alkotás folyamatának iskolás pedantériája, eltanultságra valló, rutinos mesterkéeltsége ötlük szembe. Az egyre inkább érvényesülő s növényi elemeket kedvelő ornamentika mögött lappangó geometrikumot érzünk. A szabad lendületű nyugati miniatűrökkel szemben itt eleven színekkel kitöltött, de mégis üresen ható konstruáltság megnyilatkozását érezzük. Színkompozícióikban arany alapon a zöld, ultramarin, lakkpiros és cinnóber uralkodik. Mind a sárga színhangzatok, mind az ibolya árnyalatai másodlagos szerepet játszanak. A zöld, kék és arany kis síkrészekre elosztva folyik egybe és a keleti szőnyegekhez meglepően hasonló zsúfolt tarkaság benyomását kelti; kiváltképpen az arany pazarló használata jellemző. A szinte kizárólag használt arany alap- és háttérszínbe mintegy beillesztik a kivágott sablonként ható alakokat. Immár szerephez jut a fekete is. Mint a sötétség képzele: a bűn, a rossz, a gonosz fogalmával kapcsolódik, melyet a keresztény képzelet az ördög alakjában személyesít meg. A bizánci festészet e fogalmakat átlátzatlan feketével szereti kifejezni. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert az előző korok a sötétséget bíborral ábrázolták. A feketét szórványosan árnyékolásra, körvonalrajzra is használják. A vonalvezetésben hangsúlyozott vertikalizmus érvényesül s egyáltalán nem töreksenek háromdimenziós hatás kiváltására. Tehát a mélységet feláldozzák a képsík közvetlen valóságának. 3. A XI. századot felölelő *Kommen-kor* művészetében mind az előző időszak első felének brutális nagyvonalúsága, mind második felének minuskul-fínomsága elvész. Merev és szellemtelen schématiszmus uralkodik. A fő stíluskülönbség a formálás terén plasztikus hatásra, a hagyományhoz erősen ragaszkodó színezésben pedig a színvegyítésre, megtört és komor árnyalatokra való törekvésben nyilvánul meg.

A késő bizánci korban mélységesen aláhanyatlak a könyvfestészet. Az elegancia helyébe otromba felületesség, a pompázó színek

helyébe meg piszkos és rikító szegényesség lép. A Pailogosok korában őszi utóvirágzásra kerül sor. Értékei a távlatos alakításban és választékosabb színezésben fejeződnek ki. Ekkor már finom árnyékolásra is törekedtek és szerephez jutott a szürke szín.

A harmadik főfejezetben TIKKANEN a *Karoling-kor* előtti könyvfestészetet tárgyalja. Bizonyára ez a problémákkal leginkább telített korszak, melyben már az ókelta és ógermán, valamint az egyiptomi, kopt és előázsiai művészet elemeinek vándorlását, kölcsönhatását és összeolvadását vizsgálni kell. Az író könyvfestészet jellemző sajátosságai közül első helyen a szélesen ömlő és szétáradó (állati!) ornamentikát, valamint a pompázó dísszel kiképzett nagy iniciálékat — az író művészet e nagyhatású újítását — emeljük ki. Friss és vidám világos színeik közt a sötétebbek erőteljesen hatnak. Az arannyal igen takarékosan bánnak. A *Meroving*-ornamentikát halakból, madarakból alakított iniciálék jellemzik. Színkészletük szegényes; négy-öt rikító színből: sötét cinnóberből, zöldből, nápolyi sárgából, ibolyából és kékből áll. A művészi alakítás az írhez képest szintén kezdetleges és szegényes. A korai *angol-szász* könyvfestészet emlékei író és ókeresztényen hagyományokra vallanak. Színskálájuk meglehetősen gazdag: a barna, narancssárga, vörösbarna, mély lakkpiros, zöld, sötét- és barnásszürke, sötétkék, bíbor és ezüst színt öleli fel. Uralkodó színeik a minium, orpiment és érczöld. Jelentős szerep illeti meg a legelőkelőbb színek: a bíbor, arany és ezüst hármasságát is.

A negyedik fejezet a bizáncival sarkosan ellentétes *Karoling* könyvfestészet vizsgálata. A sajátos nyugati könyvművészetet különösen két körülmény határozza meg: 1. A Karoling művelődési körben igen sokféle hatás erővonala összegeződik. 2. Számos irányban, párhuzamosan működő s egymáshoz ható iskolákban bontakozik ki. Ez okok magyarázzák meg: miért mindenben ellentéte a hagyományokat uraló, önmagába zárkózott bizánci festészetnek. A karoling-kori miniatürfestők pompázó díszítések kialakítására törekedtek. Erősen tartalmi meghatározottságú kompozícióikban is ez a cél uralkodik. A környezetet, a hátteret elhanyagolják, vagy csak kezdetlegesen fejezik ki. Vajmi kevés nyoma mutatkozik a természetérzésnek. Erősen érezni a jellegzetes kifejezőerő hiányát. A fenséges utáni törekvés szertartásos veretet ad e művészetnek. Figyelemreméltó, hogy az egyház az őt szolgáló művésztől mily kevésbé kívánta meg a földi élet külső csillogását tagadó komor és asketikus felfogásának kifejezését. Joggal állítja TIKKANEN, hogy a középkor egyáltalán nem áll bármely más kor mögött fényűzés tekintetében. A miniatürfestők a hit szentségét dicsőítik s a színek tündöklő leplevel ellátott — lényegében transzcendens — világot képét ábrázolják. E kor rendkívül gaz-

dag színkészletéről a következő áttekintést adjuk: A középbizánci korhoz képest a zöld csekélyebb szerepet tölt be. Két főtípusa van, az érczöld és a feketezöld. A kék szín különféle minőségek sorozatában jelenik meg. Közülök a halvány égszínkéket, az indigót, mindenekelelőt azonban az ultramarint és az ibolyát kedvelték. Fejedelmi rang illeti meg a bíbor sok árnyalatát is, az uralom és karizmás hatalom színjelképét. A vörösbarna és barnapiros színcsoport is kedvelt mind ibolyás, mind bíboros árnyalataiban. A tiszta barna, az aszkézis színe, ritkán fordul elő. Az előző korokban oly kedvelt lakkpirossal szűkösen bánnak. Gyakoribb nála a rózsaszín és igen előkelő hely illeti meg a cinnóbert. A régebben általában kedvelt sárga színek, különösen a telt csengésű, sőt rikító okkerminőségek hitelüket veszítik; ritkábbak a halk árnyalatoknál. Megemlítjük a sárgásbarna és meleg narancsárnyalatokat. Az arany királyi jelentősége — különösen az ornamentális díszítés terén — tisztán érvényesül. Csekély szerepet élvez az ezüst; nyilván mert díszítő értéke alig közelíti meg az aranyét. Megsötétedő természete miatt sem szívesen használták. A feketét és tisztaszürkét, ugyanúgy, mint a fehéret és fehérszerű minőségeket igen sokféleképpen alkalmazzák. A magasztosságot legszívesebben a fehérrel fejezik ki. A karolingkori miniatűrök színgazdagságát vázolt skálánk korántsem meríti ki. A színhasználat, vegyítés, kontraszt és kombináció, átfestés és árnyékolás útján igen sok, kiváltképpen az egyes iskolákra jellemző és éppen ezért nehezen áttekinthető és rendszerezhető minőségük van. Jellemző az *irizáló* hatásra törekvés is; a horizontálisan szembehelyezett színek szivárványos összeömlését tetőzi be e kor kolorizmusát.

Az ötödik főfejezetben elemzett *Ottó-kori* művészet részben a Karoling könyvfestészet folytatása, részben pedig ókeresztyén hagyományok alapján való újjákezdés. Ezt a kimondottan német irányt sajátosan középkori mivolta: elvontan díszítő és a természeti hűséget feloldó formastilizálása jellemzi. Figyelemreméltó a schématis, szertartásos elrendezésre törekvő komponálás. A térkitöltés erősen részarányos és párhuzamosan kötött. Férfias erejű a vonalvezetés. Ünnepléses nagyvonalúsága megfelel intenzív színei tarkaságának. Az egyes iskolák közt — jelentősek: a reichenai, regensburgi, vidéki bajor, kölni és fuldai — a színezésben nyilvánul meg nagyobb különbség. Az *Ottó-kori* könyvfestészet palettáján a zöld szín számos árnyalata szerepel. Egészen új közöttük az áttetsző olívizöld. Meglepően finomak a más színekkel való zöldkombinációk. Most is a legkedveltebb színek közé tartozik a kék: a halvány-fehérestől az ultramarinon át a súlyos indigóig. Az ibolyaszínek mély és meleg csengése mellett ünnepélyesen pompázik a bíbor. Különösen lilás és

pirosas árnyalatait kedvelték. A barna színek közül nyilván a sokszor lilás árnyalatú porfirbarnát értékelik legtöbbszörre. Nagyon sok árnyalattal szerepel a rózsaszín; önállóan is szívesen használják. A fehérrel, világoskékkel, cinnóberrel, valamint az okkersárgával hangolják össze. Az élénk és lobogó színek uralmát legjobban talán a bambergi iskola színháromsága jellemzi: uralkodó színei a cinnóber, mínium és vörösbarna. A mínium most is — mint az előző korokban — nagy megbecsülésnek örvend, míg a cinnóbernek időnként mostoha sors jutott osztályrészül. Az iniciálék arany díszítményeit tűzpirossal szeretik szegélyezni. A X. századtól kezdve a sárga színek fokozott jelentőségre tesznek szert. Valószínű, hogy az okker- és narancssárga hódító előretörése bizánci hatás műve. Erre vallanak az arany hátterek is. Az ezüst szín jóformán csak a díszítményekben, az arannyal együtt szerepel. A fehér jelentősége mellett egészen eltörlődik mind a feketéé, mind a középkor tiszta tarkaszínszeretetével ellentétes sűrű színé. Az irizáló színhatás eredeti együttese: ibolya, rózsás-cinnóber és érczöld. Megemlítjük még, hogy a kölni iskola színizlését leginkább az egymástól élesen elválasztott, nyomott és nehézkes színek jellemzik.

A dús eredményű tanulmányok sora az Ottó-kor iskoláinak tárgyalásával megszakad. Kár, hogy a késő középkor kolorizmusának elemzését Atropos már nem engedte meg TIKKANEN-nek; mert kérdés, vajjon lesz-e oly igazán hivatott továbbfonója e valóban nagyszerű tanulmánynak azon a ponton túl, ahol fonala megszakadt.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Frieling, Heinrich: *Die Sprache der Farben. Vom Wesen des Lichts und der Farben in Natur und Kunst. Mit 6 Abbildungen.* München und Berlin 1939, Verlag von R. Oldenburg, 8°, 196 l. A színek mivoltának s művészi és életjelentőségének vizsgálata nemcsak optikai és fiziológiai-lélektani, hanem gyakorlati, művészeti és iparművészeti szempontból is igen jelentős. Ez a fontosság — szemléleti világunk túlnyomórésztben vizuális és kolorikus természete folytán — hangsúlyozottan nyilvánul meg a könyv művészete és tudománya terén is. Éppen ezért FRIELING közelmúltban megjelent könyvét joggal sorolhatjuk az alapvető és nélkülözhetetlen könyvtudományi kézikönyvek közé. Minket e helyen nem annyira a fény és a szín lényegéről szóló fejtegetései, mint inkább a természet és művészet színeiről, a színek kozmikus kapcsolatáról és jelképes értékéről való megállapításai érdekelnek. A könyvfestészet aranykorát, a középkort, mágikus színértékelés és telt csengésű tarkaszínűség jellemzi. A könyvnyomtatás felfedezésének korában kezdődik a modern kolorizmus.

Ez egyrészt a semleges színek fokozatos térhódításában, másrészt pedig szerves színezélemben és individuális művészi színhasználatban nyilatkozik meg.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Koffán Károly. *De profundis.* 32 fa- és linóleum-metszet. Páris, 1934—39. FRANÇOIS GACHOT előszavával. (O. M. Képzőművészeti Főiskola kézi nyomdája.) Szerző kiadása, Budapest, 1940.

Örömmel vettük kézbe s lapoztuk végig e nemes igényű képeskönyvet, mely az ünnepi Gutenberg-évben a könyvnyomtatás első, hősi korszaka hagyományaira emlékeztető szellemben készült. Nem csoda, hogy valóban szerves műalkotás: hiszen a szerző, KOFFÁN KÁROLY, akit már párizsi évei előtt is VARGA NÁNDOR ígéretes és izmos tehetségű tanítványaként tartottunk számon, az O. M. Képzőművészeti Főiskola grafikai osztályának kézi nyomdájában maga tervezte és készítette. Művész és mester összeolvad a könyvben, melynek mind nemesen tartózkodó és mégis megkülönböztetetten finom köntöse, mind elegáns papirosán uralkodó térbeosztása és artistikus tipográfiája az alkotó mesteri hozzáértéséről s lelkes tárgyiseretetéről tanúskodik.

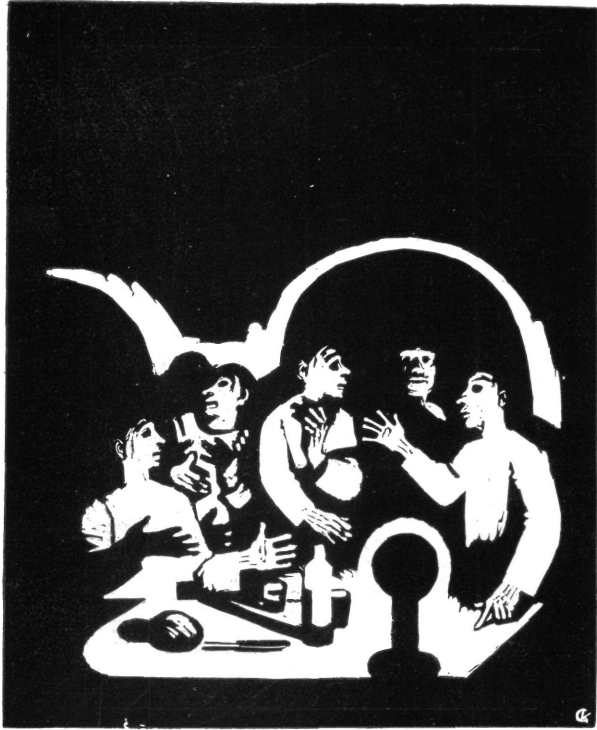
A szép képeskönyv 32 metszetén (a 2., 3., 11., 12., 13. fametszet, a többi linóleumra készült) valóban a mélyből, az élet fekete mélységéből fakadó, komor epikus hangulat ömlik el. De a metszetsorozatnak csak az alaphangulata epikus. Közvetlen valóságukban a képek inkább drámai változatok egy-két téma fölött. Alakjai fojtogatóan magasnyomású, de mégis levegőtlen világban: katakombákban élnek. A reménytelen sötétség zord sziklafalaiból sarjadtak ezek a troglodyták. Lázadó mozdulataikban ősi gyűlölet és konqk közöny lobog. Reménytelen lakói az infernónok; súlyos és zömök tagjaikkal — mint a mélytengeri csigák — a sötétséghez tapadnak. Sohasem indulnak el a fény felé; nem választják az ormokat a barlang helyett. Az életnek kell körülöttük megfényesednie és kiszínesednie.

Szociális igazságait és meglátásait KOFFÁN KÁROLY fekete szimfóniája könyörtelen élességgel és tragikus őszinteséggel vallja. A fehér és a fekete szín ősi nagyfeszültségű ellentéte ezért nem oldódik fel vagy enyhül metszetei alvilágában. Mindíg egy fényeszóró — vagy zseblámpa — éles kékjében jelennek meg tömör alakjai.

Alig vannak vonalai. Plasztikusan ható fehér foltokkal, a szerves forma belső erővonalainak sejtetésével fejezi ki látomásait. Innen van egyrészt képeinek archaikus szerkezete; másrészt pedig meghökentően plasztikus hatása. A lényeg leegyszerűsített őszinteségű tolmácsolásában a kínai Dharma(tuss)-festők rokona. Mindíg csak azt

Koffán Károly fa- és linoleum-metszetei.

Koffán Károly fa- és linoleum-metszetei.

fejezi ki, amit fontosnak tart; a nem lényeges sötétségbe ágyazva él metszetein. Sokszor virtuóz módon azzal mond legtöbbet, amit elhallgat.

A bibliofil érdekű és értékű könyvből 115 példány készült: 5 példány japán, 15 példány pedig „Fabrino“ papíron (számozva 1—21-ig).

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn. Heft 1. Die neuen Kirchengesetzbücher, von Prof. DR. V. BRUCKNER, Miskolc und von Prof. DR. J. S. KOVÁTS, Budapest; Soziologie und Weltanschauungsfragen, von Prof. dr. J. S. KOVÁTS, Budapest; Heft 2. Die Wissenschaft vom Alten Testament, von Prof. DR. L. PAP, Budapest. (Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraum. Für die Forschungsstelle für Kirchenkunde Südosteuropas, besonders Ungarns, a. d. theologischen Fakultät der Universität Halle-Wittemberg. Herausgegeben von MICHAEL [MIHÁLY] BUCSAY: Band I.) Akademischer Verlag, Halle, 1940. 8°. 50 + 37 lap.

A magyarországi protestantizmus olyan nagy küzdelmeiről, amelynek a BOCSKAY és BETHLEN által vezetett megmozdulások voltak, megemlékezik minden egyháztörténet. De még a nagyobb ilyenfajta munkák is figyelmen kívül hagyták — ha nem a németnyelvű evangélikus egyházakról volt szó — a magyarországi protestantizmusnak egyéb hatalmas erőfeszítéseit, s nem szólnak a magyar protestáns öntudatnak az egyház szervezése és eleven szellemi élet kifejlesztése által való erősítéséről. Ez különösen az utóbbi két évszázadban mutatta meg káros hatásait; a XVI—XVIII. századokban a tudományos irodalom közös latin nyelve ugyanis még összekapcsolta az egész protestantizmust. Később azonban már csak az erdélyi szász evangélikus egyház tartott fenn eleven kapcsolatot a reformáció anyaországával. A magyar és szlovák protestantizmus — éppen nyelvi okokból — mintegy bezárt könyv maradt a külföldi testvéregyházak előtt. Ezt az eddigi hiányt kívánja pótolni a *Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraume* cím alatt megindított vállalkozás, amelyből az első kötet 1. és 2. füzete jelent meg eddig.

Az 1. füzet elé a munka kiadója, DR. BUCSAY MIHÁLY (a hallei *Forschungsstelle für Kirchenkunde Südosteuropas, besonders Ungarns* vezetője) írt előszót, s az ímént általunk elmondottakban jelölte meg az egész vállalkozás célját. A továbbiak során BUCSAY kifejti még azt is, hogy a tervezett mű a Nagy-Magyarországon — ma négy különböző államban — működő protestáns teológiai intézetek (egyetemi fakultások és főiskolák) tudományos eredményeit szeretné közvetíteni a külföldi protestantizmusnak. BUCSAY úgy gondolja, hogy ez az illető

intézetekben a kutatókedvet és ezen keresztül végeredményben a dél-keleteurópai protestantizmus öntudatát is erősíteni fogja.

A *Bibliothek des Protestantismus* létrehozatalában nagy része van a halle-wittenbergi egyetem teológiai fakultása volt és jelenlegi dékánjának, D. DR. FR. K. SCHUMANNnak és D. H. SCHMIDTnek a gondolat felkarolása által. A *Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*, a *Gusztáv Adolf-Egyesület* és a *Hallei Egyetem Barátainak Egyesülete* anyagi támogatás nyújtása által vesz részt ebben a vállalkozásban.

BUCSAY beszámol arról, hogy a hallei kutatóállomás első évi munkája azt mutatta, hogy a monografikus feldolgozások előtt *a munka bibliográfiai alapjait kell megvetni*. Ennek értelmében az első kötet (*Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn*) a mult és jelen magyarországi protestáns teológiai irodalmának áttekintését kívánja nyújtani. A már megjelent két füzet közül az első *Az új egyházi törvénykönyvek* összefoglaló cím alatt az ágostai hitvallású evangélikus és a református egyház világháború utáni jogalkotásainak vezérelveit adja elő. Az első füzet második része és a második füzet a *szociológiai és világnézeti problémák*, illetőleg az *ótestamentomi tudományok* magyarországi irodalmi fejlődésének főbb állomásait mutatják be, az egyes dolgozatok végén a kérdésekre vonatkozó *munkák jegyzékét* állítva össze. Ezekben a jegyzékekben a munkák magyar címe után azoknak német fordítása is megtalálható. Az első jegyzék csak újabb (a mult század második felétől való) műveket ölel fel, az ószövetségre vonatkozó bibliográfia azonban XVI. századi címekeket is tartalmaz. Ez utóbbi felsorolásnál, úgy gondoljuk, helyes lett volna hivatkozni SZABÓ KÁROLYra, lévén a *Régi Magyar Könyvtár* külföldön is ismert szakmunka. A kiadó az első kötet további folyamán a teológia többi tudományágainak hasonló áttekintését ígéri.

Az egész *Bibliothek des Protestantismus* illetőleg mondanunk sem kell, hogy a vállalkozás milyen nagyjelentőségű. Nem is kívánhatunk mást, minthogy a terveknek megfelelően teljes egészében elkészüljön és ne maradjon félbe-harmadba, mint annyi hasonló nagyszabású és nagyjelentőségű munka.

Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy a magyar protestáns teológiai irodalom olyan áttekintése, mint amelyet a *Bibliothek des Protestantismus* tervezett első kötete készül nyújtani, *magyar nyelven sincsen még*. Nem kell hosszasan bizonygatni, mennyire hiányzik. A magyar bibliográfiai irodalomnak pedig nem válik különös dicsőségére majd, ha ezt a hiányt először egy a külföld számára, idegen nyelven készült munka pótolja.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Heide, Walther: *Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland.* 2. Auflage. Essen, 1940. Essener Verlagsanstalt. XVI, 352, XXXII. 1.

Bibliográfiai kézikönyv, amely a Németországon kívül mind az öt világrészben német nyelven megjelenő újságok címét s a rájuk vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza és azért készült, hogy a gazdasági élet, valamint a sajtó terén munkálkodóknak megfelelő gyakorlati felvilágosításokat adjon: így határozhatnánk meg az előtünk fekvő művet. De jelentőségét ezzel a meghatározással távolról sem merítettük ki. Ami kibontakozik e negyedfélszáz oldalas címjegyzékből, azt nem nevezhetjük egyébnek, mint az egész világon elterjedt német kultúra hatalmas seregszemléjének. Hiszen ha egy helyen, bárhol a világon német újság jelenik meg, az csak azt jelentheti, hogy ott németek élnek, vagy olyanok, akik Németországgal bármely anyagi vagy erkölcsi, gazdasági vagy művelődési érdekből összeköttetést kívánnak teremteni. Ha újság jelenik meg valamely nyelven azon ország határain kívül, melynek lakosai az illető nyelvel, mint anyanyelvükkel élnek, akkor az újság megjelenési helye az ország kultúrájának — időszerű kifejezést használva — támaszpontjává válik. Azzá válik még akkor is, ha az újságot csak Trianon miatt Amerikába sodródott szegény magyar bányászok adják ki. Mert akkor is egy csoport jelenlétét, kívánságait, küzdelmét fejezik ki. A kultúra jelenlétének sokkal érzékenyebb jelzőkészüléke a napisajtó, mint az irodalom; ennek még legelemibb életfeltételei sincsenek meg, mikor amaz már hírt ad magáról. A nemzeti élethez tartozó bármily törekvést az időszaki sajtó képes a leghamarább jelezni. És az ilyenképen valamennyi világtáj felől érkező jelzések összegezésére ad példát — tudtunkkal legelőször — ez az új bibliográfia.

Gyakorlati célja mellett nem is feledkezik meg kézikönyvünk arról, hogy nagyjelentőségű anyagát tudományos szempontból is összefoglalja; megteszi ezt mind elméleti, mind gyakorlati irányban a mű két bevezetése, melyek egyike magától a szerzőtől, másika az átdolgozótól, HOLLMANN WOLFGANGTÓL való. Ezzel egyszersmind az egyetemi sajtótudományi tanfolyamok segítségére siet, mert ezek Németországban az ötödféléves hallgatók számára kötelezővé teszik a külföldi német sajtó tanulmányozását. Megtudjuk a bevezetésekből, hogy ezidőszertint — Ausztria, a Szudétaország, valamint a cseh-morva protektorátus átcsatolása után — a legtöbb német újság külföldön Svájcban jelenik meg: erre az országra esik a bibliográfia 1226 címéből 455. Svájc után sorrendben az Egyesült Államok, Franciaország, Lengyelország, Brazília, Románia, a Szovjet-Unió és Jugoszlávia következnek; Magyarország a 11-ik helyen áll 17 német újsággal. A külföldön meg-

jelenő ujságokat HEIDE típusok szerint is osztályozza. Két főcsoportot különböztet meg, aszerint, hogy külföldiek adják-e ki az ujságot, vagy külföldön élő németek. Az első főcsoport ismét két részre oszlik, mert a német nyelvet vagy csak célszerűségből veszi igénybe az ujság, vagy német anyanyelvű olvasók számára s azok érdekeinek védelmére adják ki. Az előbbi csoport ismét tovább osztályozható, aszerint, hogy 1. a német nyelvet mint világnyelvet használja az ujság az idegen országnak a külfölddel való megismertetésére; 2. azért használja a német nyelvet, hogy Németországgal baráti kapcsolatokat teremtsen; 3. hogy a német anyanyelvű népességre befolyást gyakoroljon; 4. hogy németellenes tevékenységet fejtsen ki (emigráns-sajtó). A bevezetéseket gazdag bibliográfia egészíti ki, amely különösen az utóbbi évtizedekben megjelent számos folyóiratcikk felsorolásával tesz jó szolgálatot.

Maga a kézikönyv az ujságokat világrészek, ezeken belül országok s végül megjelenési helyek (Standort) szerint csoportosítja. Az országok, sőt a világrészek is betűrendben következnek egymásután. Az egyes ujságok leírása a cím után igen ügyes rövidítések segítségével felvilágosítást ad a kiadóról, nyomdáról, szerkesztőről, az ujság alapításának évéről, mellékleteiről, terjedelméről (oldalszám), elterjedtségéről (példányszám), megjelenésének idejéről (periodicitás), politikai irányáról, közönségéről s társkiadványairól. Mindenkor az 1939. április-májusi helyzetet tünteti fel.

A második kiadás újítása, hogy egy-egy ország német ujságjainak felsorolását rövid bevezetés előzi meg. A bevezetés első része (*Deutschtum*) az ország németnyelvű népességének történeti kialakulását s helyzetét, második része (*Presse*) az ország németnyelvű sajtójának történetét, valamint az ország sajtójogát veszi szemügyre. Kiindulópont minden esetben a németiség jelenlegi helyzete és érdekei, ezért elszakított magyar városaink az utódállamok keretében találhatóak, sőt magyar nevük sem szerepel. Temesvár pl. az indexben is csak az újkeletű Temeschburg vagy Timișoara elnevezések alatt található. Elszakított országrészeink magyar eredetére a „*Deutschtum*“ című fejezetben mind Jugoszlávia, mind Románia, mind Szlovákia tárgyalásánál rámutat, de a „*Presse*“ című szakaszokban csak a megjelenési helyekre van tekintettel, a városok magyar multjára nem. Így az egyes városok — Temesvár, Nagyszeben, Pozsony, stb. — sajtójának *multját* is az „utódállamok“ javára anektálja. Ez az eljárás a történeti összefüggés megértésénél nehézséget fog okozni, hiszen német- és magyarnyelvű sajtónk kezdetei egymással szoros kapcsolatban alakultak ki s Trianon előtt már két-százéves multra tekinthettek vissza. A magyarsággal való kapcsolatnak teljes elhanyagolása a magyarországi németiség kulturális szerepét sem

engedi jelentőségének megfelelő világításba jutni. Amellett tévedésekre is vezet; a temesvári „*Deutsches Tageblatt für Ungarn*“, ill. utóbb „*Deutsch-ungarischer Volksfreund*“ a Romániáról szóló fejezet szerint a cenzura miatt szenvedett fennakadást munkájában az 1900-as években. Ezzel szemben kétségtelen, hogy cenzuráról 1867-től a világháborúig Magyarországon szó sem lehetett. Éppen HEIDE művéből szűrhetjük le — az utódállamok s Magyarország sajtójogára vonatkozó részek összevetésével —, hogy a magyar sajtójog különösen nemzetiségi vonatkozásban semmiféle korlátozást nem ismert s az összes azóta keletkezett államok sajtójogánál lényegesen türelmesebbnek s korszerűbbnek mondható.

Az itt vázolt nehézségek, amelyek az egyes fejezetek gondosabb összehangolásával talán kiküszöbölhetők is lesznek, éppúgy nem vonnak le a mű jelentőségéből, mint néhány zavaró sajtóhiba. Ezek közül nem hagyhatjuk említés nélkül a „*Siebenbürger Zeitung*“ indulási dátumát: a könyvben 1704 szerepel 1784 helyett. Egy újabb kiadásban feltétlenül helyesbítenni kellene a Magyarországra vonatkozó népstatistikai számot is, amely már a Felvidék egy részének és Kárpátaljának visszacsatolása után lényegesen magasabb volt, mint kézikönyvünk mutatja.

A használhatósághoz nagyban hozzájárul az újságok címeiről és a megjelenési helyekről készült két mutató.

Mindenkinek, aki a sajtó iránt mélyebbről, annak belső törvényeit s kulturális lehetőségeit is vizsgálva akar érdeklődni, ajánlanunk kell, hogy ezt a bibliográfiát tanulmányozza. Szerényebb eredményeket adna, de csábítóan érdekes feladat volna HEIDE s munkatársai mintájára a mi külföldi sajtónk bibliográfiai és történeti képét is bemutatni. A megszállott területek sajtójára vonatkozó előmunkálatok részben meg is volnának, de a szorosabb értelemben vett külföldi magyar sajtóról még csak néhány kísérletet ismerünk, mint GORIUPP ALICE-nak e folyóiratban megjelent összeállítását a magyar emigráncssajtóról s a *Franciaországi magyarság* című emlékkönyvet, amely a párizsi magyar újságokkal külön fejezetben foglalkozik. A világhíró magyar e számtalan, sokszor rövidéletű újságlapon megjelenő szívóssága s kirihathatlan kultúréhsége tanulságos lenne idegen szemmel nézve is, ha nem is mutatna olyan impozáns eredményt, mint a német kultúra nagyszabású elterebélyesedése a német nép külföldi sajtójának tükrében.

DEZSÉNYI BÉLA.

Lehmann, Ernst Herbert: *Gestaltung der Zeitschrift*. Leipzig, 1938. *Hiersemann*, XI [3], 245 [3] l.

Négy évvel ezelőtt megjelent alapvető művében (*Einführung in die Zeitschriftenkunde*, Leipzig, 1936. Ism. MKSzemle 1939. 2. sz.)

elsőnek körvonalazta LEHMANN a folyóiratra vonatkozó ismereteknek, mint a sajtókutatás, vagy sajtótudomány egy önálló elágazásának területét. Művét nem kizárólag tudósoknak szánta, hanem mint gyakorlati kézikönyvet maguknak a folyóiratszerkesztőknek használatára is. Ebben az utóbbi irányban bővíti ki vizsgálódásainak területét új könyvében.

Az újság külső kiállítása („make up“, „Aufmachung“) külön művészetévé vált. A publicisztikai hatás ezen tipografikus eszközeit mutatja be LEHMANN rövid, jól áttekinthető összefoglalásokban. A részletkérdések tárgyalását történelmi visszapillantással kezdi, tehát a könyv és az időszaki sajtó multját is új oldalról mutatja be. Mert a kívánt hatás elérésére már a legrégebbi időkben mozgósítottak a folyóiratszerkesztők a betűtípusokban, az oldalak tördelésében s külsőséges díszekben rendelkezésre álló minden eszközt. LEHMANN a nyomdatechnikai kérdéseket nem kívánja részletezni; az eszközök *felhasználását* állítja előtérbe. Praktikus céljához híven hatni is akar: kérlelhetetlenül szembeszáll ezért az alsóbbrendű hatást vadászó eszközökkel, a széperzéklet sértő, rikoltó külsőségekkel; az egymás mellé állított régi és modern folyóiratok között legtöbbször az előbbieket javára üt ki az összehasonlítás.

A címlapot és borítékot, a szövegrész elrendezését, a hirdetések elhelyezését külön-külön fejezetben teszi LEHMANN megbeszélés tárgyává. Mindannyiszor az olvasókra gyakorolt hatást tartja szem előtt. Hogy ez nagyrészből politikai cél is, azt LEHMANN éppenséggel nem tagadja, sőt a két utolsó fejezetben gyakorlati példaképpen az antifasiszta sajtót, majd a mai német folyóiratok politikai célzatának külső kifejezését mutatja be.

A 213 szöveggözüti illusztráció egyenrangú kiegészítője a könyv szövegrészenek. A képekben bemutatott példák kiválasztása hiánytalanabb nem lehetne; maguknak a képeknek összeállítása s változatos elhelyezése lehetővé teszi, hogy a kiváló szerző a szép folyóirat művészetét igazán szép könyv alakjában elevenítse meg szemünk előtt.

DEZSÉNYI BÉLA.

FOLYÓIRATSZEMLE 1939.

(Rövidítések: *AB*: Archives et Bibliothèques, Paris, IV. évf., 1—3. sz. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XIII. évf. — *ABM*: Archives, Bibliothèques et Musées du Belgique, Bruxelles, XVI. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XLI. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XVIII. évf. — *BCh*: Bibliothèque de l'École des Chartes, Paris, C. évf. — *BNy*: Bulletin of the New York Public Library, XLIII. évf., 1., 3—7., 9—12. sz. — *Bü*: Die Bücherei, Berlin, VI. évf. — *CI*: Coopération Intellectuelle, Paris, 97—102. sz. (1939.) — *FDC*: Fédération Internationale de Documentation: Communicationes, La Haye, VI. évf. — *ICI*: Informations sur la Coopération Intellectuelle, Paris, 1—2. sz. (1939.) — *L*: The Library, London, XX. évf., 1—3. sz. — *LAR*: The Library Association Record, London, XLI. évf. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXIV. évf. — *Ph*: Philobiblon, Brünn, XI. évf., 1—6., 9—10. sz. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LVI. évf.)

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

Az 1939. évvel fennállásának 100. évéhez érkezett el a *Bibliothèque de l'École des Chartes*. A ritka jubileum alkalmából CHARLES SAMARAN hosszú tanulmányt szentel a folyóirat történetének. (BCh 257.)

1939-ben már nem jelent meg az addig LAMBERTO DONATI szerkesztésében, Vatikán-városban kiadott *Maso Finiguerra*. A rendkívül értékes, elsősorban művészi szempontú folyóirat mindössze kétéves multra tekinthet vissza.

Az év folyamán a párizsi *Coopération Intellectuelle* ebben a formájában megszűnt és új oldalszámozásba kezdve, *Informations sur la Coopération Intellectuelle* címen indult újra 1939-ben, ugyancsak Párizsban.

1. A háború és a könyvtár.

Az Európában néhány éve folyó háborúskodások a könyvtárat is rendkívüli helyzet elé állították, igen sokszor rendkívüli állapotba hozták. Az 1939. évi folyóiratirodalom sűrűn foglalkozik a felmerült háborús könyvtári kérdésekkel. A fontosabb cikkekről alább adunk áttekintést:

M. GODET: Solidaires malgré tout. Situation des bibliothèques et des bibliothécaires à la veille de la guerre. (AB 153.)

Háborús *preventív* intézkedésekről írnak:

M. BEATTIE: County library notes. Book supply to evacuees. (LAR 557: az angol Library Association London and Home Counties Branch által angol használatra kiadott tervezet és előírás kapcsán a könyveknek a kiűrtett vidékekről a befogadó vidékekre való tömeges átszállítása kérdésével foglalkozik.)

M. BEATTIE: County libraries in wartime. (LAR 521: az angol County Library Committee néhány háborús elgondolását ismerteti.)

Les bibliothèques en France et en Grande-Bretagne pendant la guerre (1). (ICI 37: francia könyvtáraknál foganatosított intézkedésekről.)

A. ESDAILE (University and research library notes: LAR 597.) a következő fontosabb angol intézkedésekről ad számot:

a British Museum kézirat- és keleti kézirat- és nyomtatványosztálya több ezer kéziratot és nyomtatványt helyezett biztonságba;

a skót nemzeti könyvtár legértékesebb kézírataival és nyomtatványával járt el hasonlóképpen; kiállítási termeit bezárta;

a Bodleian Library nyitvatartási idejében változtatást eszközölt, személyzete létszámában kénytelen volt csökkentést végrehajtani;

a londoni Victoria and Albert Museum könyvtára újból megnyílt, csökkentett személyzeti létszámmal. Az olvasói helyek számát korlátozta.

L. C.: Les bibliothèques et la guerre. (AB 185: a könyvtáraknál általánosságban teendő elővigyázati intézkedésekről. A legfontosabb 1. az állomány bombabiztos helyen való elhelyezése, 2. bizonyos falak, boltozatok bombabiztos megerősítése, 3. a gyúlékony anyag eltávolítása, 4. óvóhely létesítése és felszerelése a könyvtári személyzet és az olvasóközönség számára.)

Libraries and the war. A survey. (LAR 508: az angol könyvtárakban tett intézkedésekről. Ezek szerint

a British Museum hosszabb szünet után 1939 szeptember 18-án újra megnyitotta olvasótermét. Az olvasók magukkal hozzák a gázmaszkjukat és légítámadás vagy veszély esetén óvóhelyre kell vonulniok;

a londoni egyetemi könyvtár közvetlen felvilágosításokat ad a tájékoztató minisztériumnak;

a londoni egyetemi kollégiumi könyvtár értékesebb könyveit Aberystwyth-be vitték, a többi felhalmozva homokzsákokkal vették körül;

a londoni Science Library 1900 előtti folyóiratait és sorozatait helyezte biztonságba;

a London Library továbbra is nyitvatart. Valószínűnek tartják, hogy teendői rendkívüli módon megszorodnak majd; szó van róla, hogy az admirális és a háborús hivatal vegyék igénybe a könyvtár szolgálatait.)

The Ministry of Information and the public libraries. (LAR 460.)

A háború idején teendő intézkedésekről írnak:

K. BROWN: Libraries in war. (LJ 744: a könyvtár háborús feladatairól elmélkedik. Legfontosabb, hogy a könyvtár mindent megtegyen az olvasó megfelelő tájékozottságának biztosítása érdekében. Fel kell készülni rá, hogy a könyvtárban elsősorban térképeket, újonnan megjelent könyveket és olyan olvasmányokat fog keresni a közönség, amelyekért pénzt nem áldoz.)

W. A. TURNER (Public libraries in wartime: LAR 502.) felveti a kérdést, mit olvas a közönség háború idején? Megállapítja, hogy e pillanatban a „menekülő” irodalom van előtérben, ami alatt főleg a regény és a műszaki irodalom értendő. Minden könyvtárnak vannak állandó olvasói, ezek viszont — megfigyelései szerint — ugyanazt olvassák háború idején, mint békében. Fel kell azonban készülni arra is, hogy a háború nagyszámmal hoz új olvasókat a könyvtárba. — Ismerteti ezután a széles alapokon megszervezett angol háborús könyvtári szolgálatot. Olvasási könnyítéseket tettek az elköltöztetett gyermekek, a katonák és a kórházak esetében. Az elköltöztetett tanárok segítségére nagymértékben számít a társadalom. A katona számára mindenütt szabad a könyvtárhasználat, de ezen felül a könyvtárak a katonaságnak át is adnak könyvanyagot. A könyvtár munkáját a háborús időknek megfelelően kell átalakítani. E tekintetben a legfontosabb tényezők: jó szerzeményezési politika és megbízható katalógus.

A háború következtében előállott helyzetről számolnak be:

Bibliothèques. Espagne. Généralité de Catalogne. (AB 49: a spanyol polgárháborúval kapcsolatos könyvtári helyzet.)

L. KLAIBER: Spanien. (ZBW 152: a spanyol polgárháborúval kapcsolatos helyzet és a nemzeti újjáépítés eseményei könyvtári téren.)

Egyéb háborús vonatkozások:

Dewey classification and war books. (LAR 570: a könyvtáros a Dewey-féle osztályozó rendszerben számokat fog keresni a jelenlegi háborúról szóló

könyvek számára. Az angol Library Association vezetősége felhívja a könyvtárosokat, hogy ne kísérletezzenek egyénileg, hanem küldjék meg a tervezetüket az egyesületnek egy egységes sémára vonatkozólag. A séma kidolgozásánál a következő szempontokra kell ügyelni: 1. takarékoság a számozásban; 2. tartózkodni az alosztások túlságos kidolgozásától; 3. új szempontokra és fejlődési lehetőségekre tekintettel kell lenni.)

A leipzig-i Deutsche Bücherei új háborús gyűjtemény kialakításába kezdett. Az új gyűjtemény a most folyó háború irásanyagát öleli majd fel, a lengyel megszállástól kezdődőleg. A gyűjtemény anyaga alkalmi lapokra és folyóiratokra, német és ellenséges röpcédulákra, falragaszokra, hirdetéymenyekre és egyéb alkalmi nyomtatványokra terjed ki.

2. Milyen irányban haladnak a könyvtárak?

F. REDENBACHER (Tradition und Erneuerung bibliothekarischer Arbeitsformen: ZBW 583.) a német könyvtárosegyesület kongresszusán elhangzott előadásában tradíció és újítás szerepét vizsgálja a könyvtár életében. A könyvtár a tradíció fogalmával szinte összenőtt: kultúrát ugyanis hagyományozódás nélkül elképzelni sem lehet; és mi más a könyvtár, mint intézmény, melynek révén a kultúra a saját hagyományozódása alapjait biztosítja? A tradíciónak ezen alapvető szerepe mellett a könyvtári munka területén az utóbbi évtizedekben szinte mindenütt gyökeres változások mentek végbe és az itt is, ott is elhangzó szenvedélyes viták (mint. pl. a reál-, címszó-, kötet- és cédulakatalógus körül) arra mutatnak, hogy még további változásokra lehetünk elkészülve. Ennek a jelenségnek az okai nem véletlenek. A könyvtári munkaterületek ugyanis bizonyos szempontból gyakorlati-technikai jellegűek, másrészt pedig, szerző szerint, nagy szellemtörténeti változások hatásának is ki vannak téve. Természetes azonban, hogy tradíció és újítás egyensúlyát a könyvtár munkaterületén biztosítani kell. Abba nem mehetünk bele, hogy minden generációval újárendezést hajtsunk végre, mégha ez gyakorlatilag lehetséges volna is. Jól tudjuk, hogy járszalagon mozgunk, mely elmúlt, távoli generációk idejébe vezet vissza.

A. TAUSCHER (Die Streuung der wissenschaftlichen Bibliotheken: ZBW 546.) német alapokon foglalkozik a tudományos könyvtárügy szervezésének, a könyvtárak hálózatának és együttműködésének problémáival. Leszögezi, hogy a német könyvtárak nagy számából és különféleségéből helytelen dolog lenne arra következtetni, hogy mindez a vak véletlen műve. A könyvtárak száma, rendszere és jelentkezési formája törvényszerű következménye három tényező (életrehívás, szükséglet és szervezés) szerepének. Ha most azt vizsgáljuk, hogy e három tényezőnek milyen szerep jut a jövő kialakítását illetően, a következő megállapításokra juthatunk: Az első tényezőnek a jövő szempontjából már nincs jelentősége (nem úgy, mint pl. a középkorban, amikor kolostori könyvtárak főként könyvkiadói centrumokon keletkeztek). A második tényezőnek, a szükségletnek a tudományos könyvtárak eloszlásának kérdésében természetesen döntő a jelentősége. A harmadik tényező, a szervezés latbavetése által valósítható meg a vezetői elv a tudományos könyvtárak egymásközi viszonyában. Segítségével rendeljük a középnagyságú könyvtárat és a kiskönyvtárat a nagykönyvtár vezetése alá. A nagykönyvtárak ennek folytán átvesznek a kisebb könyvtáraktól olyan feladatokat, amelyeket ezek nem tudnak betölteni (mint pl. a kiskönyvtárak személyzetének nevelése, felvilágosító szolgálatuk ellátása, a kiskönyvtárak katalogizálási munkájának egy része). A vezető- és vezetett könyvtár elve gyakorlati megvalósulásának ideális megtestesülése a Gesamtkatalog példája. — Melyek a megoldandó feladatok? Rendezni kell egyetemi könyvtár és intézeti könyvtárak viszonyát oly módon, hogy az utóbbiakat az előbbi vezetése alá rendeljük. Semmiesetre sem könnyű feladat; de hogy lehetséges, mutatja a bonni egyetemi könyvtár példája, mely a helybeli klinikai könyvtárakkal tart fenn szoros együttműködést.

E. HARGREAVES (That the public library is a menace to the state. LAR 71.) azt bizonygatja, hogy a mai nyilvános könyvtár már nem képes megfelelni eredeti hivatásának. Tévedés azt hinni, hogy a könyvtár manapság alkalmas lenne a kultúra előmozdítására. A komoly értékű irodalmat ma már alig olvassák, eltekintve attól, hogy a könyvtáros sem tudja minden esetben megítélni, melyik könyv értékes és melyik nem; végeredményben az olvasó úgy hagyja el a könyvtárat, hogy fogalma sincs az élet valóságairól. A könyvtár képtelen hozzásegíteni az olvasót, hogy az életet a maga teljességében élje. A nyilvános könyvtárak nagy száma nem oldja meg a problémát. Ott van Amerika esete, amelynek talán a legtöbb könyvtára van a világon, népe mégis messze elmarad a legtöbb civilizált állam népe mögött műveltség tekintetében. Mindezek mellett a mai könyvtár veszedelmet is jelent az államra, pl. a pacifista irodalom révén, melynek olvasását megengedi. A könyvtárak saját akaratukból — és nem kényszerítő szükségből — sülyedtek le arról a nívóról, amelyet a múlt század közepén, Viktória királynő idejében képviseltek.

W. P. BLATHER (Mr. Hargreaves and the public library: a defense: LAR 174.) visszautasítja HARGREAVES tételét és érveit. HARGREAVES-nek az a tétele, hogy a könyvtár nem nevel az életre, szerinte egyszerűen megdől a tényeken. Még a társadalom aljának, a betörőnek „szaktudása” is hatalmas fejlődésen ment át, éppen a könyvtárak könyvei révén. Ami azt az érvet illeti, hogy Amerika népe műveletlen, erre megjegyzi, hogy Amerikában alig akad egyén, akinek legalább középiskolai végzettsége ne volna.

S. B. MITCHELL: The public library in the defense of democracy. (LJ 209.)

E. S. LITTLE: The power of books in a democracy. (LJ 441.)

3. A könyvbeszerzés.

[R. D. H. SMITH]: Misleading translations. (LAR 1: különösen a kisebb könyvtáraknak gondjaik vannak a fordítások beszerzésével. A fordítások rendszeren többfélék és megesik, hogy közülük egy sem felel meg (pl. HITLER „Mein Kampf”-jának esete, amelynek francia, angol és amerikai fordításai részben hiányosak, részben nem fedik az eredetit). A megfelelő fordítások is többféle jellegűek; vannak pontos (szó szerinti) fordítások és vannak, amelyek kevésbé pontosak, de olvasás szempontjából jobban élvezhetők. Mit tegyünk tehát, amidőn ezek között kisebb könyvtár számára válogatunk? Azt ajánlja, hogy a fordítás mellé feltétlenül szerezzük be az eredeti művet is és egyszerűsrimind csatoljunk a fordításhoz egy figyelmeztetést, melyben az olvasó figyelmét felhívjuk az eredeti műre.)

L. S. JAST: Libraries and publishers. (LAR 5: mit tartson a kiadó szem előtt a könyvtár teljessége és nívója szempontjából.)

W. A. MUNFORD: Newspapers and periodicals. The minimum equipment for book selection. (LAR 383: a könyvbeszerzés megkívánja a könyvtárostól, hogy új könyvek iránt állandó érdeklődést tanúsítson. A napilapok kritikai rovataiból csak ritkán kaphat megbízható információt; ezek rendszeren több bosszúságot jelentenek a könyvtáros számára, mint örömet. — Ezután felsorolja azokat az angol napilapokat és folyóiratokat, amelyeket bizalommal használhat fel az angol könyvtáros.)

B. H. LEHMAN: The amenities of book selecting. (LJ 623: hogyan és mit szerezzünk be a könyvtár számára, főleg az amerikai irodalomra és olvasói izlésére való tekintettel.)

R. HOWARTH: The bibliographical basis of book selection. (LAR 416: a könyvek kiválasztásához a nyilvános könyvtárakban külön bibliográfiai összeállításokra van szükség. A cikk megállapításai főképen az angol könyvtárakat érdeklik.)

R. HALE: The acquisitions librarian in a university library. (LJ 734: a washingtoni egyetemi könyvtár szerzeményosztályának egyik tisztviselője beszámoló a munkahelyén tett tapasztalatairól.)

L. C. POWELL: (Problem of rare books in the college and university libraries: LJ 271.) a ritka könyvek beszerzésének problémájával foglalkozik. Annak a kérdésnek, hogy egy könyv ritka-e, eldöntése természetesen nem mindig könnyű. A kollégiumi könyvtár esetében a legjobb megoldás az, ha egy szem állandóan a szerzeményeken van. Az egyetemi könyvtárnál ez nem oldható meg, mert egy szem képtelen figyelemmel kísérni a könyvtárba kerülő könyvek tömegét. Itt jobbnak látja bizonyos alapelvek írásban való leszögezését. Ennek a sémának egy példányát a könyvtár vezetője őrizze, további két példányt a szerzeményezési és katalógusosztály vezetői kapjanak, ezenfelül a két osztály személyzetét is el kell látni megfelelő számú példánnyal. Azt a kérdést, hogy egy könyv ritka-e vagy nem, a szerzeményezések vezetője döntse el. — A cikk szerzője szerint ritka könyv 1. amelyet 1550 előtt nyomtattak, 2. angol könyv, amelyet 1720 előtt nyomtattak, 3. 1660 előtt nyomtatott irodalmi vagy történeti jelentőségű nem-angolnyelvű könyv, 4. ritka könyv eredeti kézírata, 5. 1800 vagy 1810 előtt nyomtatott amerikai könyv, 6. minden 1850 előtt készült kaliforniai és 1880 előtt készült losangelesi nyomtatvány (a cikk írója kaliforniai könyvtáros), 7. kevés példányszámban kiadott könyv, 8. könyv, amelyet a könyvtár több mint 25—50 dollárért vesz meg, vagy, amelyért árverésen 35 dollárnál többet fizet (!). — Foglalkozik a ritka-könyvvjelleg feltüntetésének kérdésével (milyen jelzést, pecsétet vagy perforációt kapjanak). A ritka könyv legideálisabb őrzőhelyének a külön helyiséget tartja, külön személyzettel.

A. C. ÖTÜREN (Türkei: ZBW 323.) a török kötelezpéldánytörvényt ismerteti, melynek értelmében a török nyomda egy-egy nyomdatermékből öt példányt köteles leadni, mégpedig a következő helyekre: 1. a tervezett nemzeti könyvtár céljaira, 2. az ankarai nyilvános könyvtárnak, 3. az istambuli egyetemi könyvtárnak, 4. az istambuli nyilvános könyvtárnak, 5. az izmiri egyetemi könyvtárnak. — A Törökországban régészeti ásatást végző külföldiek publikációjukból hat példányt kötelesek a török kultuszminisztérium rendelkezésére bocsátani. Ezeket a példányokat szintén könyvtárak között osztják szét.

4. Katalizálás.

W. BAUHUIS: Einheitssystem und Zentralkatalogisierung. (ZBW 121.)

B. RANG: Zur Frage der Systematik und der Neuordnung der systematischen Kataloge. (Bü 297: a népkönyvtári szisztematikus katalógus és a központi szisztematikus katalógus felállításánál követendő szempontok.)

E. T. JERNIGAN: Authority files and official catalogs. (LJ 23.)

N. R. HARLOW: The facsimile card catalog. (LJ 251: a 35 mm-es fotografikus hasonmás térhódításával új lehetőségek nyílnak meg a cédulakatalógus kifejezőerejének növelésére. A hasonmásnak különösen a történeti atlaszok katalizálásában van jelentősége. A cédulakatalógus egyik oldalára a címleírás kerül, a másikra pedig a címleírás tárgyát képező könyv fényképe, mely a könyvről tartalmilag is tájékoztat (pl. leolvasható róla, milyen földrajzi vagy történeti érát ölel fel a szóbanforgó térkép), sőt a térkép állapotáról is felvilágosít. Ennek az újításnak bevezetése a könyvtárakban szerinte nagyban megkönnyítené a könyvtáros és közönség munkáját.)

G. O. KELLEY: The library catalog for whom? (LJ 640.)

Fiches de catalogues pour les livres chinois. (FDC 53: a peipingi kínai nemzeti könyvtárban nemzeti bibliográfia céljaira nyomtatott cédulakatalógus készül 1936 januárja óta. A katalógusba egyelőre csak az 1912 januárja óta megjelent könyveket dolgozzák be. A cikk ismerteti a kínai katalógusszabályzat alapelveit és az előállítási költségeket.)

Untersuchungen über den Stand der Transkriptions-Schemata. Vorschläge zur Transkription der cyrillischen Schriften. (FDC 9: E. DAMIANI-nak a nemzetközi dokumentációs kongresszus ülésén Londonban 1938-ban tartott előadását ismerteti. DAMIANI kifejti, hogy a cyrill írásnak latin írásba való áttételét már megoldották gyakorlatilag egyetlen egy államban: Jugoszláviában, ahol a lakosság egy része ezt a nyelvet cyrill betűkkel, más része latin írással írja. Az átírás a nyelvtudományi követelményeknek megfelelően történik. A személynevekkel a könyvtárnak annyiban van baja, hogy a szláv szerzőnevet rendszeresen már a fordító átírja és aszerint teszi ezt, amilyen nyelvre fordít. Mivel a könyvtárnak a címet változatlanul kell átvennie, a szerzőnév írásmódján sem változtathat. Mérlegelni kellene azonban, hogy a könyvtárak a katalogizálásnál a szerzőnévnek a könyvről leírt formája mellé ne tegyék-e oda a szerzőnevet úgy, ahogy az a még megállapítandó átírási szabályok szerint írandó le.)

5. Szakozás, decimálás.

J. L. HOBBS: (The Bliss classification: LAR 60.) az öt évvel ezelőtt kidolgozott Bliss-féle osztályozási rendszerre hívja fel a figyelmet. Ez a rendszer annakidején nem keltett különösebb figyelmet, jöllehet a ma alkalmazott különféle rendszerekkel szemben határozott előnyei is vannak: szerinte például nem szenved az egyébként monumentális DEWEY-féle tizedes osztályozásnak abban a hibájában, hogy a tudományt elválasztja a filozófiától, a szociológiát a történelemtől és a nyelvet az irodalomtól; nem is annyira szintetikus és relatív jellegű, mint RANGANATHAN „Colon classification”-je; a Library of Congress rendszerét viszont kölcsönzési rendszerű nyilvános könyvtárak számára át kellene alakítani. Ezután részletesen ismerteti és magyarázza a BLISS-féle osztályozási rendszert. Megemlíti, hogy gyakorlatilag eddig még csak egyetlen egy helyen alkalmazták — a Brindlington School Libraryban —, itt viszont teljes megelégedésre szolgál.

C. B. FREEMAN: Bliss classification. (LAR 196: elvi és tárgyi észrevételek a BLISS-féle osztályozási rendszerhez és a fent ismertetett cikkhez.)

6. Könyvkölcsönzés.

R. JOERDEN (Die Freihand in der Grossstadt, ihre Werbekraft und Reichweite bei Erwachsenen: Bü 441.) a német szabadválogató kölcsönzési eljárást ismerteti. Ennek tudvalevőleg az a lényege, hogy az olvasót a könyv-állványhoz engedve alkalmat ad arra, hogy a maga számára kikölcsönzendő művet a könyvek között válogatva saját maga válassza ki magának. Az eljárás kezdi beváltani a hozzáfűzött reményeket és SCHRIEWERNEK azt a jóslatát, (*Die Deutsche Volksbücherei. Jena, 1939.*), hogy ez lesz a német népkönyvtári kölcsönzés jövőbeni formája. Azt a kérdést, hogy a szabadválogatás vagy a megkötött kölcsönzés vonz-e nagyobb tömegeket, illetőleg, hogy hogyan viszonylanak ezek a rendszerek egymáshoz a népességre tett hatásuk tekintetében, ma még eldönteni nem lehet, jelenleg nem lévén még németbirodalmi helység, melyben a szabadválogatást teljesen keresztülvitték volna. Hamburgban azonban számszerűleg is megmutatkozott már a szabadválogatás előnyös hatása.

W. SALEWSKI: Die Freihand-Jugendbücherei in der Grossstadt. (Bü 423: a szabadválogató kölcsönzési rendszer könyvtáros, olvasó és könyv közötti kapcsolatot létesít és legjobban egyengeti az útját annak a nemzetiszocialista elgondolásnak, mely a könyvtár és a nép között benső közösséget kíván létrehozni. Az ifjúsági szabadválogatás a felnőttek számára kidolgozandó terv előfokának tekinthető. Az ifjúsági szabadválogató rendszerű könyvtár fekvésének, berendezésének, állományának, katalógusának és a könyvek kötésének kérdéseire is kitér.)

L. JESSEN: Leserwünsche in der Jugendbücherei. (Bü 220: pszichológiai alapon vizsgálja a gyermek és az ifjú olvasói érdeklődésének körét. Felveti az olvasás irányításának kérdését.)

7. Olvasótermi használat.

W. RUMPF (Zur Lesesaalfrage: Bü 370.) a modern olvasóterem kézikönyv-anyagának összeállításával foglalkozik, különös tekintettel a nemzeti-szocializmusra. Szerinte az olvasóterem feladatának értelmezését illetően két, meglehetősen végtelen felfogás valósult meg az utóbbi évek gyakorlatában: az egyik az olvasóterem anyagának teljes megmerevedését eredményezte, a másik viszont az ellenkező végletbe esett és az olvasótermet oktató-kutató teremhez vagy propaganda-intézményhez tette hasonlónvá. Az elsőrt a tudomány világát kell felelőssé tenni, mely önmagába gubózdva lassan elvonatkozott és megakadályozta újabb kutatóterületek felvételét; a másodikért pedig egy bizonyos, csak a jövőre beállított szemléletet, mely a tradíció jelentőségét teljesen félreismerő és azt félre is tevő radikalizmusnak adott teret. Mindkét irányzat túllőtt a célon. A középutat, szerző szerint, annak az elvnek gyakorlati keresztülvitele jelenti, mely szerint a kézikönyvtár anyagának az információ, a kutatás (Studium) és a politikai nézetnevelés (politische Willensbildung) írásanyagát egyformán fel kell ölelnie. R. úgy látja, hogy ebből a szempontból a nemzetiszocialista rendszer még sok tekintetben megoldatlan feladatok előtt áll. — Közlelebről tekintve az olvasóterem kérdését, azt hiszi, hogy ez a kérdés sok tekintetben érintkezik a katalógusával. E tekintetben is tradíció és újítás egyensúlyát kívánja megvalósítva látni. — A kézikönyvtár berendezését illetően nem osztja Kossow felfogását, aki a látogatóból indul ki és azt kívánja, hogy ennek mentalitására erősebb tekintet vettesék. Szerző felveti a kérdést, vajjon ezek a látogatók valóban egyszerű „olvasók”-e csupán? Nem kutatók-e inkább, akik a kézikönyvtárat azért használják, mert komoly tanulmányokat kívánnak folytatni, otthon nem lévén meg ehhez a kellő felszereltségük? Szerinte a tudományos könyveket semmiesetre sem vethetjük ki az állományból, ha nem akarunk egy egész réteget kirekeszteni az olvasásból. De ellentmond Kossownak a könyvek csoportosítása tekintetében is. Kossow a hagyományos tudományfelosztást teljességgel elveti és új csoportokat kreál. R. szerint erre nincs szükség; szűk értelemben vett néhány diszciplinától természetesen el lehet tekinteni, azonban a meggyökeresedett átfogó fogalmak (mint pl. „történet”) megmaradását szükségesnek tartja. — Külön figyelem fordítandó szerinte a regények és elbeszélések összeválogatására; a követendő alapelv itt az legyen, hogy ezek elvileg a kölcsönzés keretébe tartoznak s közülük csak az kaphat helyet az olvasóteremben, amely a politikai nevelés szempontjából is jelentőséggel bír. — Mekkora legyen a kézikönyvtár állománya? R. szerint általánosságban 1200—1500 könyvnél többre nincs szükség, — természetesen nem nagyvárosi nyilvános könyvtárakról van szó. — Könyvtárral szemben fel szokták vetni követelményként, hogy olvasótermének kézikönyvtárról betűrendes értékrendben is tájékoztasson. R. szerint erre nincs szükség, hiszen ami nem jelentős, amúgy sem kerülhet be ebbe az állományba.

M. N. BARTON: The general reference department. Its function in a highly departmentalized public library. (LJ 269.)

K. BROWN: A guide to the reference collections of the New York Public Library. (BNy 53, 365, 459, 573, 947: az olvasóterem állományának ismertetése szakok szerint. Az előző négy évfolyamban közölt cikksorozat folytatása.)

E. A. HENRY: Judging reference service. (LJ 358: amit az olvasótermi használat követel a könyvtártól.)

L. JESSEN: Leserwünsche in der Jugendbücherei. (Bü 220.)

A professional reading room. (LJ 27: a Portland Library bevezette a könyvtári személyzet külön olvasótermét, melyben a hivatással összefüggő

irodalmat (könyveket és folyóiratokat) állították fel. Ily módon lehetővé vált, hogy az az irodalom, melynek összehordása másutt temérdek gondot okoz és időt rabol, itt állandóan egyhelyütt áll rendelkezésre. A „hivatások olvasótermének“ bevezetését minden könyvtárnak melegen ajánlja.)

8. Felvilágosító szolgálat, dokumentáció.

S. DAHL (Bibliotheken und Dokumentation: FDC 55.) a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson elhangzott előadásában a dokumentáció könyvtári vonatkozásaival foglalkozik. A dokumentációs mozgalmat lényegében úgy tekinti, mint kísérletet arra, hogy az emberi tudás által felhalmozott ismerettömegben rendet teremtsünk. Hogy erre szükség van, vita tárgyát sem képezheti: a leírt ismeretek — különösen a tudományos folyóiratok révén — oly hatalmas tömegekben jelentkeznek, hogy a szakembert egyszerűen az anyagban való elmerüléssel fenyegetik. Egyedül a világ technikai folyóiratainak száma mintegy 15.000-re tehető: elérkeztünk tehát ahhoz a ponthoz, hogy fontolóra vegyük, hogyan teremtsünk rendet a káoszban. A szakemberek egy jelentős része a dokumentációt a könyvtár feladatának tekinti, igaz, hogy viszont a könyvtáraknál meg egy bizonyos húzóerő és észlelhető minden dokumentációs megmozdulással szemben. A dokumentáció fogalmának eddigi körülírásait általában homályosnak tartják és emellett még egyéb kifogásokat is emelnek. Szívesen lemondának arról a — szinte mondhatni — szektárius fanatizmusról is, mely a dokumentáció egyes képviselőit áthatja és amely rendszerint utópisztikus célok kergetésében nyilvánul meg. Vannak — és igen nagy számmal vannak —, akik azt nézik rossz szemmel, hogy a mozgalom annyira együtthalad a decimális osztályozórendszerrel (melyről köztudomásúlag szintén megoszlanak a vélemények). Hogyan lehetne mindezeket a véleményeket összeegyeztetni? Van-e mód összefogásra? És mit tegyünk ennek érdekében? Mindenekelőtt le kell mondani a fellengzős tervekről (e ponton emlékezett a világbibliográfiai tervek sorsára): a dokumentáció keresztülvitele amúgy is költséges dolog, legalább utópiákra ne költünk. Ne törekedjünk arra sem, hogy mindent válogatás nélkül felhalmozzunk. GODET-val figyelmeztet rá, hogy nem arról van szó, hogy az anyagot előre „megrágjuk“ a kutatónak, mert ezzel megfosztanók a tudományos munkát az inspiráció lehetőségétől, ami éppen az anyag sajátkezü összegyűjtéséből adódik. A könyvtár jól tudja, mivel tartozik a tudománynak. Át kell vinni a köztudatba, hogy egy állam dokumentációs központja nemzeti könyvtárból és vezető szakkönyvtáraiból áll.

E. MATHYS ugyancsak a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson elhangzott felszólalásában (FDC 104.) felel DAHL-nak: dokumentalisták fanatizmusáról szerinte nem indokolt beszélni, ezt GODET és BURCKHARDT is bizonyíthatják. A decimális osztályozást véleménye szerint csak azok támadják, akik nem ismerik.

J. ANSTEINSSON (Wissenschaft und Forschung. Dokumentation und Bibliothek: ZBW 37.) a könyvtárat a dokumentáció szempontjából nézi. A főnehézséget abban látja, hogy a dokumentáció feladatköréről nincsen tiszta képünk. Vannak például, akik szerint minden könyvtárnak abban a helyzetben kellene lennie, hogy pl. a Holt Tenger sótartalmaról felvilágosítást adhasson. Az ilyen és ehhez hasonló tudnivalók száma milliókra rúg, ezek azonban csak a vonatkozó irodalmak szisztematikus átdolgozása révén kerülnek napfényre. A dokumentációs állomás feladata az lenne, hogy élesen, világosan körülhatárolt kutatócélok számára gyűjtson adatokat. Ezzel nem ártja bele magát a tudományos bűvárkodás dolgába. Hogy a könyvtárat milyen mértékben sikerül majd ennek a munkának megnyerni, azt majd a jövő fogja eldönteni. Vannak — különösen a dokumentalisták között —, akik pesszimiztikusan néznek a jövő elé, azt állítják, hogy a könyvtárak még jelenleg is csak az irodalom gyűjtésével és megőrzésével törődnek s ennek folytán nem egyebek, mint elmúlt idők elmúlt gondolatainak temetői.

Főleg ezek gondolnak külön, a könyvtártól független dokumentációs központok felállítására.

C. WALTHER (Aufgaben der Bibliotheken im Rahmen der Dokumentation: FDC 110.) ugyancsak a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson tartott előadásában azzal a kérdéssel foglalkozik, mit tettek eddig és mit tehetnek ezután a nyilvános könyvtárak a dokumentáció munkájának előmozdítása érdekében? Hangsúlyozza a könyvtári együttműködés nagy fontosságát a gyűjtés, mindenekelött a folyóiratok gyűjtése tekintetében. Emellett minden könyvtárnak legyen saját külön gyűjtőterülete is. Felsorolja a legfontosabb megoldandó könyvtári és könyvtárközi feladatokat.

M. GODET: Bibliothèques et documentation (FDC 67.) című, a dokumentáció lényegével és könyvtári vonatkozásaival foglalkozó tanulmányát a múlt évi folyóiratszemplében ismertette GRONOVSKY IVÁN. (MKSzle 1939. 330.)

Az 1938. évi oxfordi (XIV. nemzetközi) kongresszusról a következő közlemények tájékoztatnak:

F. PRINZHORN: Tagung des Internationalen Verbandes für Dokumentation 21—25. Sept. 1938 in Oxford und Sitzung des ISA-Komitees 46 Dokumentation 26. Sept. 1938 in London. (ZBW 184.)

H. L.: Documentation. 14e conférence internationale Oxford, 21—26 Septembre 1938. (AB 61.)

XVth conference of the International Federation for Documentation. (FDC 5.)

(A kongresszuson 350 szakember vett részt; a résztvevőknek kb. fele angol nemzetiségű volt. Főként a következő kérdések fogortak szőnyegen: A bibliográfia helyzete az egyes államokban. Technikai segédeszközök (a dokumentumok fotografálása; mikrofilm; e tárgyban húsz előadás hangzott el). Tizedes osztályozási rendszer és dokumentáció.)

Az 1939. évi zürichi (XV. nemzetközi) kongresszusról számolnak be:

XVIème conférence internationale... (FDC 68.)

XVIème conférence de la Fédération Internationale de Documentation. (FDC 84.)

XV. Internationale Konferenz der Internationalen Vereinigung für Dokumentation. (FDC 101.)

(A kongresszus főként a könyvtárosok és a dokumentalisták együttműködésének kérdéseit vitatta meg. Az a vélemény alakult ki, hogy a dokumentalisták és könyvtárosok munkakörét nem lehet élesen elkülöníteni egymástól. Az együttműködés kérdéseinek egy részét kidolgozás végett könyvtárosoknak adják ki; erre vonatkozólag a kongresszus határozatot is hozott.)

W. ASHWORTH: The information officer in the university library. (LAR 583: tévedésnek minősíti azt a felfogást, amely szerint referencemunka és felvilágosítószolgálat egyet jelentenek. A két munkakör hasonló alapokon nyugszik, de korántsem azonos egymással. Felsorolja a követelményeket, amelyeknek az egyetemi könyvtár információs tisztviselőjének meg kell felelnie.)

M. BOOTON (The readers' adviser and personal adjustment: LJ 306.) a felvilágosítószolgálat megszervezésénél és üzemben tartásánál szem előtt tartandó szempontokról ír. Annak jellemzésére, hogy a felvilágosítószolgálatnak milyen igényeket kell kielégítenie, felsorol néhány kérdést, mellyel az amerikai olvasó az amerikai könyvtárba jön. Egy anya ezt kérdi: „Hogyan tudnám serdülő gyermekeimet tovább is irányítani?” Egy üzletember: „Az eladásnál túlsokat beszéltek. Hogyan szokhatnék le erről?” Egy fiatal nő: „Sok könyvet viszek haza, emiatt otthon haragszanak rám. Bolondnak neveznek. Igaz ez?” Ilyen panaszok napirenden vannak: „Nem értem magamat.” „Nem tudom kifejezni magam.” „Képtelen vagyok másokat megérteni. Ezekre megfeleni, mégpedig úgy, hogy a közönség is meg legyen elégedve a felelettel, nem könnyű feladat.

W. PFEIFFER: Aktualität und Aktivität in der Volksbücherei. (Bü 428.)

9. *A könyvtár propagandája.*

S. W. SMITH: Propaganda and the library. (LJ 13: a könyvtárnak tisztában kell lennie a saját helyzetével, saját magát úgy kell felfognia, mint a közösség egy tagját, a szociális struktúra részését. A propaganda fontos, de tudnunk kell, hogy nem minden körülmények között érvényesíthető könnyen. A legfontosabb, hogy megfelelő talaja legyen az emberekben.)

W. HOYER: Die Durchdringung der Grossstadt durch die Bücherei. (Bü 137: Lipcse példáján statisztikákkal kísért megfigyeléseket közöl arról, hogy a könyvtárnak a városban meddig terjed az „élettere“, milyen területen van „beterelő“ hatása.)

H. BANKEN: Werbemassnahmen in einer kleinstädtischen Volksbücherei. (Bü 96.)

C. F. A. MARMOY: The problem of „collected papers“. (LAR 425: régi szokás, hogy a tudományos intézetek tagjaik különböző helyeken és időben megjelent munkálatait időközönként kötetben teszik közzé. Ennek a szokásnak különösen Franciaországban és Hollandiában van nagy divata. Hogyan lehetne ezeket az összegyűjtött írásokat használhatóbbá tenni a könyvtárban? Az amerikai orvoskönyvtári szövetség megvizsgálta a problémát s az általa javasolt megoldásokat ismerteti a cikk.)

A. E. BOSTWICK: Listening in. (LJ 185: a rádióról, mint a könyvtári propaganda eszközéről.)

A. I. BRYAN: The psychology of the reader. (LJ 7: hogy az olvasó habitusáról és érdeklődési köréről pontosabb értesülései legyenek, a könyvtáros nem nélkülözheti a lélektani kutatások eredményeit sem.)

A. I. BRYAN: Can be there a science of bibliotherapy? (LJ 773.)

J. D. SQUIRES: Credulity or skepticism: the problem of propaganda today. (LJ 628.)

A. I. BRYAN: Personality adjustment through reading. (LJ. 573.)

10. *A könyvtárak együttműködése.*

K. J. HARTMANN (Das Problem der Institutionsbibliotheken: ZBW 17.) az egyetemi könyvtárak és egyetemi intézeti könyvtárak együttműködésének kérdésével foglalkozik. Az 1936. évi drezdai könyvtárakongresszuson LEYH már rámutatott az e téren uralkodó vizás állapotokra: beigazolódott, hogy egyes kérdések — mint például az állományok összkatalógizálása, a beszerzés központosítása — lényegesen másképen festenek a gyakorlatban, mint szóval elmondva. (A cikkíró göttingai tapasztalatok alapján beszél.) Szerinte lassanként lejár az ideje annak, amikor az egyetemi könyvtár a tudományos irodalom gyűjtése tekintetében vezető helyet foglalt el az intézeti könyvtárakkal szemben. Az egyetemi könyvtárnak ez a vezetőszerpe felmorzsolódik a kívánat és eszköz közötti állandó küzdelemben; az ideális teljességtől mindjobban távolodnia kell, tehát abszolút növekedése folytán egyre hiányosabbá lesz. Egyetemi könyvtár és intézeti könyvtár együttműködése tekintetében két felfogás uralkodik: Az egyik a két könyvtár típus teljes elkülönítését kívánja; ennél a felfogásnál azért nem érdemes időzni, mert ez teljességgel megoldhatatlan pénzkérdést jelent. A másik felfogás az egyetemi könyvtár primátusát vallja. Nagy baj, hogy ezt a kérdést eddig a konkurrenca szempontjából nézték, holott ez a szempont nem szolgáltat alapot a probléma megoldásához. A szemináriumi szakkönyvtárban benne van a teljesség princípiumának magva; nem is tapasztaljuk, hogy a szakintézet igazgatója annyira törné a fejét ezen, mint mi, központi intézetiek. Szükséges, hogy az intézetek problémáját az egyetemi könyvtáraktól függetlenül vizsgáljuk meg. A szakintézetek könyvtárai különböző jellegűek és így más és más elbírálást igényelnek. Végre tisztáznunk kell, van-e szükség az egyetemi könyvtárak mellett független szakkönyvtárakra is s ha igen, milyen feladatok várnak a jövőben az egyetemi könyvtárakra?

E. J. REECE: College and university library news, 1938—1939. (LJ 973: az amerikai egyetemi és kollégiumi könyvtárügy alakulása a hírlap- és folyóiratirodalom tükrében.)

H. KRUSE: Die deutschen Bibliotheken in der volksdeutschen Arbeit. (ZBW 573.)

Der Fachnormenausschuss fuer Bibliotheks-, Buch- und Zeitschriftenwesen im Jahre 1938. Stand seiner nationalen und internationalen Arbeiten. (FDC 51: KRÜSS professzor, a berlini Preussische Staatsbibliothek vezérigazgatójának elnöklete alatt álló szervezet évi jelentése.)

[R. D. H. SMITH]: Library publications. (LAR 55: az angol Association of Assistant Librarians Section elhatározta, hogy ezentúl tervszerűen gyűjti a világ összes könyvtári kiadványait.)

L. F. SHORTESS: Cooperation between public and school libraries. (LJ 45: együttműködést ajánl nyilvános könyvtár és iskolai (intézeti) könyvtár között olyan értelemben, hogy az utóbbi mintegy *branch*-a legyen az előbbinek.)

A. B. BERTHOLD: Union catalogues and documentation. (FDC C1: az amerikai egyesített katalógusokról. Amerikában 46 egyesített katalógus van, ebből 1 nemzeti jellegű, 22 lokális és regionális jellegű, a további 23 tárgyi szempontú. Számuk egyre emelkedik: 1900 és 1930 között 8-at létesítettek, 1931 és 1935 között 14-et, 1936 óta már 36-ot.)

E. DE BONDELI: A New York union catalog. (LJ 386.)

Library hospitality. (LAR 257: más városok könyvtárolvasóit vendégül látó könyvtárakról.)

11. Fényképezés és mikrofilm.

H. H. FUSSLER: Library photography. (Állandó rovat a LJ-ben: újabb fotografikus eljárások, készülékek és anyagok ismertetése.)

Az 1938. évi oxfordi (XIV. nemzetközi) és 1939. évi zürichi (XV. nemzetközi) kongresszusokon több előadásban foglalkoztak fotografikus eljárásokkal (különös tekintettel a dokumentumok fényképezésére) és a mikrofilmmel. Az utóbbival kapcsolatban szóbajöttek technikai és anyagi kérdések, a mechanizáció és üzemelés kérdése és a mikrofotográfia ügyének állása az egyes államokban. Az elhangzott előadások szövegét közli a FDC 5. és C81. A legjelentősebbek:

Discussions of the 14th conference of the International Federation for Documentation. (FDC 5: W. SCHÜRMEYER bejelenti, hogy a mikrofilmet Németországban két célra kívánják használni: 1. kölcsönzéshez, 2. az állományok kiegészítésére (az utóbbira akkor, ha a könyv nem szerezhető be, vagy csak igen magas áron).)

L. BENDIKSON: Microfilms, as the first step in documentary photography. (FDC 23.)

R. C. BINKLEY: Techniques and policies of documentary reproduction. (FDC 12.)

K. D. METCALF: The preservation and service of textual film. (FDC 36: az U. S. A.-ban tett tapasztalatok alapján: a mikrofilm könyvtári megőrzésének célszerű módjáról.)

J. H. STOKES: Documentary recording by photography. (FDC 35.)

W. SCHÜRMEYER (Die Fortschritte der Filmfotokopie: FDC 27.) előadásában a mikrofotográfia hasznáról, előnyeiről és alkalmazásáról szolt. Ennek az eljárásnak az előnyei a régebbi eredeti nagyságú fotosztatikus eljárással szemben hamar megmutatkoztak és ma már felismerték jelentőségét. Az új eljárásnak elsősorban a történettudomány fogja hasznát venni, amely számára ez azt jelenti, hogy nincs többé használhatatlan gyűjteményanyag. Ezután a németek vállalkozásairól számol be. Kiemelendő a berlini

Reichsstelle für Sippenforschung nagyarányú vállalkozása, amely minden külön épületben elhelyezett német egyházi irományt ennek az eljárásnak vet alá. Mivel az irományok a XIX. század közepéig úgyszólván egyedül képviselik a német családtörténeti adatanyagot, ezt az eljárást alapul tekintik a német nép nagy családfájának kidolgozásához. Ot-hat felvevőgép állandóan működésben van; ahová szükséges, autókba beépített felvevőkészülékeket is küldenek. A filmfotokópiának a kölcsönzési szolgálatban való kipróbálása most folyik; ha beválik, használatukat általánosítják.

W. SCHÜRMEYER (Der Stand der Photomikrographie in Deutschland: FDC c81.) ismerteti a mikrofotográfia jelenlegi állását Németországban és vázolja jövőbeni feladatait. A mikrofilmeket sokáig nem lehetett bevezetni, mert nem volt hozzá megfelelő olvasógép. A német ZEISS-IKONNAK sikerült megfelelő gépeket kigyártania s most már megnyílt a nagyobb arányú alkalmazás lehetősége. Egyelőre 25 könyvtárat szándékoznak felszerelni felvevőmasinával, 200-at pedig olvasógéppel. A képek előhívását központilag fogják lebonyolítani. A rendelést felvevő könyvtár pecséttel ellátott kéréslapját ráfotografálják a kisfilmre, úgyhogy szabad szemmel is kivehető legyen. A filmszalagot a felvett képekkel posta útján az előhívó központba küldik. Itt a gyorsan lebonyolított előhívás után a filmszalagot az egyes rendelések szerint szétvágják és azonnal a rendelőkhez expedíálják.

P. POINDRON: Le microfilm en France. (FDC c83.)

E. LEROY: Le développement du microfilm en France (FDC 48.)

B. S. PAGE: The organisation of microphotography in Great Britain. (FDC 47.)

M. L. RANEY: American trends in textual reproduction. (FDC c75.)

Notiziario estero. Francia. Sviluppo dei microfilms di manoscritti. (ABI 609.)

A párizsi Bibliothèque Nationale-t 1937-ben mikrofilm-felvevőkészülékkel szerelték fel. Ezt a készüléket most nagyformátumú felvételek céljaira is használhatóvá teszik. A készülék évi produkciója kisfilmen több mint 20.000 felvétel. A rendelések jórésze Amerikából jön. A kisfilmnek a könyvtárban való alkalmazása kérdésének tanulmányozására Franciaországban 1938 decemberében minisztériumi bizottságot küldtek ki.

12. Könyvkötés, restaurálás.

R. BRUN: Guide de l'amateur de reliures anciennes. (BB 6, 193, 303: régi kötések részletes leírásai.)

C. T. LAMACRAFT: Early bookbindings from a coptic monastery. (L 214: VII—VIII. századi kopt kötésekről, fényképekkel és illusztrációkkal.)

C. NODIER: De la reliure en France au dix-neuvième siècle. (BB 241.)

J. B. CLEMENTS: Armorial bookstamps and their owners. (L 121.)

A. GALLO: L'Istituto di Patologia del Libro. Relazione del Direttore a S. E. il Ministro dell' Educazione Nazionale.) (ABI 318: Az új olasz intézményben folyó palaeográfiai, restaurálási és más hasonló munkálatokat ismerteti; az épület, a múzeum és a laboratórium ismertetésével.)

Bookbinding news. (A LJ állandó kötéstechikai rovata.) Fontosabb cikkei:

W. R. THURMAN: Preserving special material. (LJ 80, 120: zenei dokumentumok, újságok, térképek és fényképek kötésének speciális módjai.)

A. L. GRAHAM: Good binding — a good investment. (LJ 916.)

A színes „Fiberglas“ kötésekről szól a BNy cikke: Books bound in glass. (BNy 739.)

SUPKA ERVIN.

(Folytatjuk.)

LEVÉLSZEKRÉNY.

A pótfüzetek kérdése. Nem újkeletű a folyóiratoknak az a szokása, hogy pótfüzeteket adnak ki. Ennek különböző oka lehet. Így lehet a tartalmi eltérés a folyóiratban közölt cikkektől, például történeti folyóiratban az évi történelmi termés bibliográfiája, vagy valamely hosszabb cikknek a megjelentetése, mely túllépné a folyóirat kereteit, vagy hogy az ifjabb tudós-nemzedék is szóhoz juthasson, mint például a *Századok* esetében stb. De az újabban mindjobban elterjedő pótfüzetek mégis főleg a papiros használatát korlátozó rendelkezések köszönhetik létüket, mely szűkebbre szabta a folyóiratfüzetek terjedelmét s így bizonyos cikkek a pótfüzetekbe szorultak. Az ily módon felszaporodó pótfüzetek azonban sokszor nagy zavarba hozzák mind a könyvtárost, mind a bibliográfust. Mert vannak ugyan folyóiratok, melyek előre jelzik, hogy mikor és hány pótfüzetet fognak kiadni, — (a *Természettudományi Közlöny*nél például mindenki tudja, hogy évenként négy pótfüzet jelenik meg, vagy a *Századok* is előre bejelenti, hogy pótfüzetet akar kibocsátani, bár hiba, hogy például az 1933. évi pótfüzet bejelentése csak a folyóirat borítólapjának hátsó oldalán történt, úgyhogy könnyen elkerülhette a könyvtáros figyelmét) —, de vannak aztán olyan folyóiratok is, melyek előzetes bejelentés nélkül évenként meg nem határozott mennyiségű pótfüzetet adnak ki. Ezekkel szemben a könyvtáros tanácsalanel áll, mert nem tudja ellenőrizni a teljességüket. Így aztán gyakran megesik, hogy a pótfüzet akkor fut be a könyvtárakba, amikor a folyóirat-évfolyamok már bekötte, helyrajzi számaikon vannak elhelyezve. Ekkor aztán nemcsak a katalóguscédulákat vagy bibliográfiai feljegyzéseket kell kijavítani, hanem a köteteket is szét kell szedni és újból kötetni, ami idő- és pénzveszteséggel jár.

Ezért kívánatos lenne, ha a folyóiratok szerkesztői nemcsak, hogy előre jeleznék, ha pótfüzetet akarnak kiadni, hanem ezen értesítésüket olyan felrűnő helyen is közölnék, mint például a belső címlap homlokírása, ahol az senkinek sem kerülhetné el a figyelmét.

MOKCSAY JULIA.

K. L. úrnak. Könyvtár mint kaszinó. Nézzünk bátran szemébe a vádnak, ne térjünk ki előle. Minden könyvtár az, ha tudományos tisztviselői vannak és ha hivatása magaslatán áll. Tudományos kaszinó, amelyben a kártya, sakk és billiárd vonzereje nélkül is össze szoktak gyülekezni emberek, olvasni, kutatni, művelődni vágyó, tudományos kérdések iránt érdeklődő, cikket, értekezést, könyvet, lexikont író, statisztikát, bibliográfiát összeállító tudósok, írók és egyéb polgárok. Ma még messze vagyunk annak az

álomnak a megvalósulásától, hogy a könyvtári katalógusok, mintegy gombnyomásra rögtön megadjanak minden felvilágosítást egy-egy szakkérdésben s a katalógus, különösen ha avult rendszerű szerzői katalógus, szakkatalógus nélkül, önmagában kevés a kutató útbaigazítására, viszont eltűnt az a tisztviselő-típus, amely az útbaigazításért hozzáforduló kutatót azzal intézte el, hogy tessék utána nézni a lexikonban s a lexikon bibliográfiája után a katalógusban. Ma, amikor már külföldi tudományos könyvtárakban nemcsak referenc-szolgálat van, hanem *dokumentációs* szolgálat is, a tisztviselő a legtöbb esetben nemcsak könyvcímeket ad az érdeklődőnek, hanem folyóirat-cikkcímeket is, sőt a tudományos tisztviselő gyakran azt is elmagyarázza, hogy melyik könyvben, vagy cikkben milyen természetű anyagot találhat. És ez a tájékoztatás nem mehet némán. Nagy könyvtárakban szükséges, hogy legyenek olyan tudományosan képzett tisztviselők, akiknek az a hivatásuk, hogy *beszélgessenek* a kutatókkal, igazítsák útba, egészítsék ki a katalógus hiányait tárgyi és könyvtári helyismereteikkel, indítsák el a tudományos kutatás vágányain a járatlant és segítsék előbbre az avatottat is, ha az éppen megakad. A nagy könyvtárak, de a kisebb testületi könyvtárak is csak akkor felelhetnek meg rendeltetésüknek, ha vannak referenc-szolgálatos tisztviselőik is, akiknek a beszédidejét nem lehet előírni. Hogy aztán válságos időkben a tisztviselő esetleg időszerű „politikai“ kérdéseket is megbeszél a könyvtárlátogatóval, az természetes és elkerülhetetlen. Persze nagy könyvtárakban sok az adminisztrációs, katalogizálási, rendezési munka s itt már a hivatali munka kárára is mehet a „beszélgetés“, de ezekre a munkákra sem lehet néma tisztviselőket alkalmazni. Azonban itt a „beszélgetés“ időtartamát a könyvtártisztviselő hivatali kötelességtudása és magasabb erkölcsi érzéke mindenkor ellenőrzi.

TR. Z.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Béla Varjas : *Deutsche Buchausstellung*. — Bericht über die Ausstellung des deutschen Buches, eröffnet in der Pester Redoute den 28. April 1940. Dieselbe wurde anlässlich der 500 jährigen Jahresfeier der Erfindung des Buchdruckes von der Deutschen Akademischen Austauschdienst Zweigstelle in Budapest veranstaltet. Verfasser schildert die künstlerische Entwicklung und heutigen Stand der deutschen Buchkunst und weist auf die Bedeutung und Erfolg der Ausstellung hin.

Polykarp Radó O. S. B.: *Ein handschriftliches Messbuch der Stadt Sopron: Codex-Golso*. Die seit dem frühen Mittelalter blühende Stadt Westungarns, Sopron (Odenburg), besitzt nur ein einziges handschriftliches Messbuch; jetzt im Nationalmuseum zu Budapest (Cod. lat. med. aevi 91.), geschrieben im Jahre 1363 auf Geheiss des Herrn Stephan Golso (vgl. Anm. 4.). Die Hs. zählt heutzutage 176 Blätter, ursprünglich hatte sie 37 Blätter mehr. Die Initialien sind oft nicht ausgeführt. — Das Messbuch wurde für eine Kirche des Weltklerus geschrieben. Im Sanctorale finden sich zwar sehr bemerkenswerte monastische Spuren (vgl. die Heiligenliste S. 229—230), das sind jedoch nur liturgische Archaismen, da die ersten Liturgiebücher Ungarns sämtlich von Benediktinern verfasst wurden und lange als Vorlagen benutzt wurden. — Es steht ausser Zweifel, dass das Messbuch für ungarischen Gebrauch verfasst wurde. Die ungarischen Heiligen (vgl. S. 231) beweisen dies. Es fehlt jedoch der hl. Adalbert, doch das Fest des hl. Georg ist nach ungarischem Brauch am 24. (nicht 23.) April. Das Fest des hl. Königs Ladislaus wurde von zweiter Hand nachgetragen und zwar mit der rätselhaften Bemerkung in kursiver Schrift: „S. Ladislai regis Hungariae in Hollnpruch (Sollnpruch?)“ — Die Untersuchung ergibt, dass die Hs. dem Liturgietyp des ungarischen Mittelalters zugehört. Dies beweist die grosse Zahl der fränkischen Heiligen (vgl. S. 232—233), da die ersten Liturgiebücher, welche Vorlagen und Muster der späteren wurden, nach den neueren Untersuchungen aus dem nördlichen Teile des Frankenreiches nach Ungarn gekommen sind (vgl. Anm. 18.). Der deutsche Einfluss lässt sich auch merken (vgl. S. 233—234), obwohl der ursprüngliche fränkische immer noch vorwiegt. Die Osterzeremonien und die Kommuniongebete (S. 234), sind diejenigen, die man in vielen ungarischen Liturgiebüchern findet.

Lajos Szimonidesz: *Das Schicksal der „Debreciner Bibel“.* Die „Debreciner Bibel“ ist die um das Jahr 1675 verfertigte und 1718 erschienene ung. Bibelübersetzung des G. Komáromi Csipkés, ref. Pfarrers zu Debrecen. Sie ist dadurch berühmt worden, dass ihre Drucklegung von der Stadt Debrecen in Holland besorgt, bestellt und bezahlt wurde, aber alle ihre von Holland nach Ungarn eingeführte Exemplare beschlagnahmt worden sind und trotz aller Bemühungen — ja trotz königlicher Anordnungen wegen Renitenz G. A. Erdődy's, des Erlauer Bischofs nie in den Besitz der Bestellerin gelangen konnten. — Die Geschichte der Zensur und der Vernichtung dieser ung. Bibelübersetzung konnte wegen Mangelhaftigkeit der Quellen bis jetzt nicht genügend aufgeheilt werden. — Nun wird mitgeteilt, dass die originalen Zensurakten der „Debreciner Bibel“ als Bündel No. 42. der Acta uarticularia im Archive der ung. kön. Statthalterei des Ungarischen Landesarchivs vorhanden sind, auf deren Grund nun sowohl alle momente des Verfahrens und der Zensur dieser Übersetzung, wie auch die Bedeutung dieses Ereignisses für die Zensurgeschichte — indem die Renitenz des Erlauer Bischofs Anlass zur Aufrichtung der Pozsonyer Zensurbehörde gegeben hat — richtig darstellbar sind. Zur vorläufigen Orientierung dient eine Spezifikation der Akten des Bündels und die Mitteilung, dass diese wichtige Dokumente vom Verfasser auch schon ganz bearbeitet vorgelegt werden können.

Imre Bán: *Bibliothèque de l'église réformée à Gyöngyös au XVIIe siècle.* L'article fait connaître deux catalogues de livres provenant de 1675 et 1677 et contenant la liste des oeuvres que possédait l'église réformée de Gyöngyös, petite ville hongroise sous domination turque jusqu'à la fin du XVIIe siècle. La petite bibliothèque était riche en livres rares et intéressants. On y trouvait p. ex. la Psychopannychie de Calvin (avec d'autres ouvrages du grand réformateur!), un ouvrage de Chamier, célèbre pasteur huguenot, celui de Whitaker, théologien d'Oxford et de Zabarella, philosophe italien, enfin ceux de Bèze et de Bullinger. La communauté calviniste de Gyöngyös ayant une école secondaire florissante, il y avait dans la bibliothèque une belle collection d'auteurs classiques (Cicéron, Térence, Ovide, Virgile, Plutarque, Macrobius, Valère Maxime), de grammaires, de rhétoriques et de dialectiques. Il est intéressant que, à part la grammaire latine de Melancthon, le fameux manuel du jésuite Alvarez figure également sur la liste des livres de cette église protestante. Le fondateur de cette bibliothèque était Martin de Nagy-Almás, pasteur réformé; ancien élève de l'Université de Franéquère (aux Pays-Bas). Comme cela se voit, il était un connaisseur de bons livres et beau type de ces intellectuels hongrois qui même dans les circonstances historiques les plus désespérés voulaient et pouvaient se rattacher à la vie scientifique de l'Occident.

Piroska Szemző: *Das Privileg der Pester Zeitung.* Auf Grund von Aktenstücken des Wiener Staatsarchivs und des Ungarischen Landesarchivs, schildert Verf. die Grundsätze, nach welchen die Konzession der Pester Zeitung (1845—1852) erteilt wurde. Während der Ära Metternich, entschied,

in der Regel, über die zur Herausgabe eines Blattes unbedingt erforderliche Erlaubnis die Polizeizensurhofstelle, in der Tat aber, die kaiserliche Hofkanzlei, die mit der Überwachung der Druckschriften innerhalb der österreichischen Monarchie beauftragte Instanz. Der Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle, Sedlnitzky, richtete ein System der Bespitzelung und Denuntiation auf, das kraft strengster Überwachung den Zeitungsverlag stark unterband. Demgemäss wurde auch auf das wiederholt-eingereichte Gesuch „einer neuen politischen Zeitung samt Intelligenzblatt“ Ludwig Landerers und seiner Mitgefährten, Gustav Heckenast und Georg Járy, seit Jahren (1838) eine ablehnende Antwort zuteil. Die Wiener Regierung, der die Erhaltung der ständischen Verfassung die einzig nachahmungswerte politische Richtung war, bangte sich noch um 1843 die Lesewelt, innerhalb der Gesamtmonarchie, durch ein neues politisches Organ der Pester Grossverleger und Buchdrucker, Landerer und Heckenast, und des Pester Stadtrichters, Georg Járy, mit den Erfahrungen politischer, wirtschaftlicher und sozialer Art der französischen Revolution bekannt zu machen. Um die ersehnte Konzession zu gewinnen, wussten sich die Petenten nur durch das Unterstützen der Regierungspolitik zu helfen.

Landerer versagte hinterlistig — ohne die mindeste Kompromission der Regierung, ohne ihr positives Einschreiten — dem Führer der radikalen Partei, Kossuth, die Redakteurstelle an seiner „auf die Regierung gefährlichen Zeitung“ Pesti Hírlap; dann tat auch Heckenast einen entscheidenden Schritt: um dem Regierungsprinzip — die Vermehrung politischer Organe ist immer gefährlich! — entgegenzukommen, liess er sein schöngeistiges, unterhaltendes Blatt, die Pester Zeitung eingehen (d. 29. März 1845). So hoffte er durch diese Ablösung das Privileg des neuen politischen Organs zu ermöglichen. Nun erhielten die Gesuchsteller im Jahre 1844 von Wien, statt der längst-erwarteten Konzession, bloss eine Zusage ihrer Bitte. Zur gradweisen Durchführung kam erst mit dem Eintritt der von Kossuth geführten Radikalen.

Bekanntlich, alles, was die Wiener Regierung seit den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts unternommen hatte, deutete auf die feste Erhaltung der ständischen Verfassung. Diese zu unterstützen, versuchte sie den „eingerissenen politischen Irrlehren jeder Art“ durch entsprechende Belehrung einen festen Damm zu setzen und die Städte, das Bürgertum, den vierten Stand, zur Ausübung der ihnen zu erteilenden neuen administrativen und legislativen Rechte durch eine „unverfälschte Richtung heranzubilden“. Dieses guterwogene, politische Ziel konnte der Aufmerksamkeit der radikalen Partei nicht entgehen, sie sahen sich bald mit dem Bürgertum von einem künftigen Verbündeten beraubt und das konservative Lager durch ihn verstärkt. Nun greifen auch sie tätig und rasch ein um keinen Nachteil zu erleiden. Auch sie suchen Waffen — irgend ein Organ — zu einer wirksamen Opposition. Die Regierung hat im Laufe der vierziger Jahre dem Journalismus eine freiere, ausgedehntere Bahn eröffnet (vgl. Kossuth's Tätigkeit bei d. Pesti Hírlap) und beachtete, mit einer scheinbar-passiven Schweigsamkeit, was im Lager der Radikalen vorging, oder in der oppositionellen Presse veröffentlicht wurde; hinter den Kulissen aber bemächtigte sie sich, um die Oppositionszeitungen zu vermindern, so vieler der bestehenden Blätter als

möglich. So gelang es ihr, dass die radikale Partei kein eigenes Organ mehr hatte: der Pesti Hírlap wurde durch das Entheben Kossuth's in die Hände der Wiener Regierung geraten, die übrigen Zeitungen vertreten zwar kein gefährliches Programm, betonten aber auch nicht genug positiv die politischen Interessen der Regierung. Die sich immer mehr verstärkenden politischen Kämpfe zwischen Konservatismus und Radikalismus durchdrangen auch Wien von der Notwendigkeit eines, durch ohne sichtbaren Regierungseinfluss ins Leben gerufenen Sprachrohrs. Um einem, Seite der Radikalen drohenden Übel vorzubeugen, und auch Landerer für seine, der Regierung geleistete Dienste zu entschädigen (das langsame Eingehen des einst regen Absatz gefundenen Pesti Hírlap kostete seinem Verleger jährlich 8000 C. M. Verlust), erhielten nach sieben bemühungsvollen Jahren, den 13. Fäber 1845 Heckenast, Jány und Landerer das Privileg der Pester Zeitung. Die Oberaufsicht des neuen politischen Organs wurde unter der Bedingung, dass die Pester Zeitung ihr lebenslang allen Anforderungen der Wiener Regierung entsprechen wird, einem der Bittsteller, dem stark regierungsgesinnten, deutschherkunftigen Georg Jány anvertraut.

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronovszky Iván* felel.

34.606. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM

	Lap
Varjas Béla: Német könyvkiállítás	217
Radó Polikárp O. S. B.: Sopron város kéziratoss misekönyve	226
Szimonidesz Lajos: A „debreceni biblia“ sorsa	236
Bán Imre: A gyöngyösi ref. egyház könyvtára	242
Szemző Piroska: A Pester Zeitung engedélyokirata	251
Kisebb közlemények: VARJAS BÉLA: Bornemisza Anna halálára kiadott kárta. — TOLNAI GÁBOR: Mikes Kelemen könyvtára? — ZOVÁNYI JENŐ: Megírhatta-e Bornemisza Péter egymaga összes műveit? — ZOVÁNYI JENŐ: Pauli Simon postilláinak fordítója. — DEZSÉNYI BÉLA: Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. — DEZSÉNYI BÉLA: Két régi újság pöre egy utánnomás körül. — Ifj. VAYER LAJOS: A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteménye. — JOÓ TIBOR: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. — LAVOTTA REZSŐ: Mosonyi Mihály kéziratái. — JÓNÁS ALFRÉD: Színészettörténeti adatok az Országos Széchényi Könyvtárban	267
Ismertetések: DR. SZÓLLÁS ELLA, DR. DROSZT OLGA, DR. MOKCSAY JULIA: Magyar Könyvészet, 1936. (Ism.: TRÓCSÁNYI GYÖRGY.) — J. J. TIKKANEN: Studien über die Farbengebung in der mittelalterlichen Buchmalerei. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — FRIELING, HEINRICH: Die Sprache der Farben. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — KOFFÁN KÁROLY: De profundis. (Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES.) — Das Evangelisch-Theologische Schrifttum in Ungarn. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) — HEIDE, WALTHER: Handbuch der deutschsprachigen Zeitungen im Ausland. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — LEHMANN, ERNST HERBERT: Gestaltung der Zeitschrift. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA)	298
Folyóíratszemle 1939.: SUPKA ERVIN	315
Levélszekerény; MOKCSAY JULIA: A pótfüzetek kérdése. — TR. Z.: K. L. úrnak	327
Résumé — Inhaltsangabe	329

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Szentkúty Pál:

Régi hazai nyomdák mintakönyvei

(Schriftproben ungarischer Druckereien des XVIII—XIX.
Jahrhunderts)

**Adalékok a magyar betű és nyomdai
„cifra” történetéhez**

A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1940.
2° 114 lap, 27 melléklettel

Ára 20 pengő

* * * *

Bartoniek Emma:

CODICES LATINI MEDII Aevi

**Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis
Hungarici XII.**

Budapest, 1940.

4° XVII., 527 lap

Ára 50 pengő